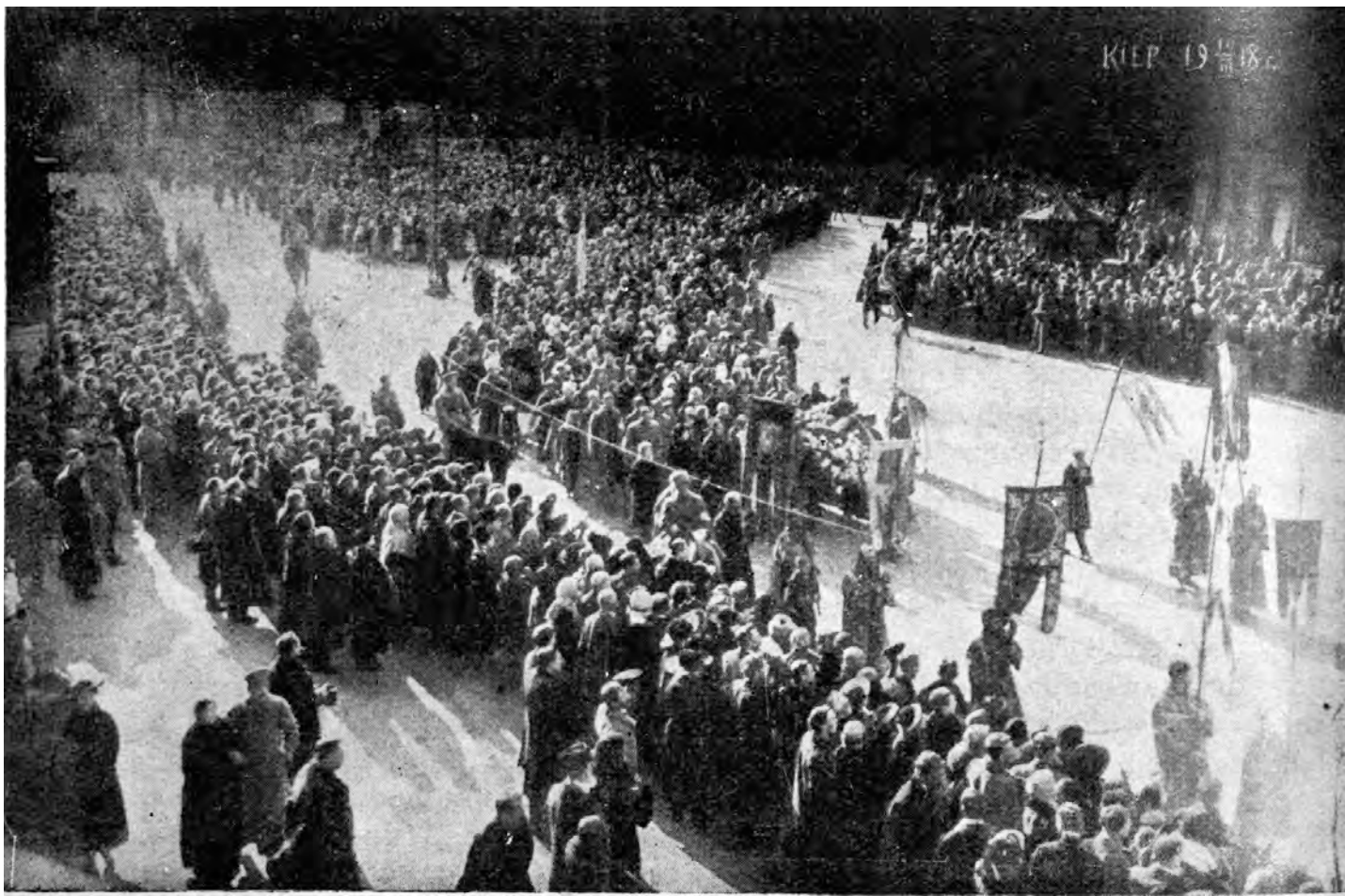

ГЕРОЇ КРУТ: ТРАГІЧНІ ПОДІЇ 29 СІЧНЯ 1918 РОКУ ТА ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ (до 91-ї річниці подій)

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

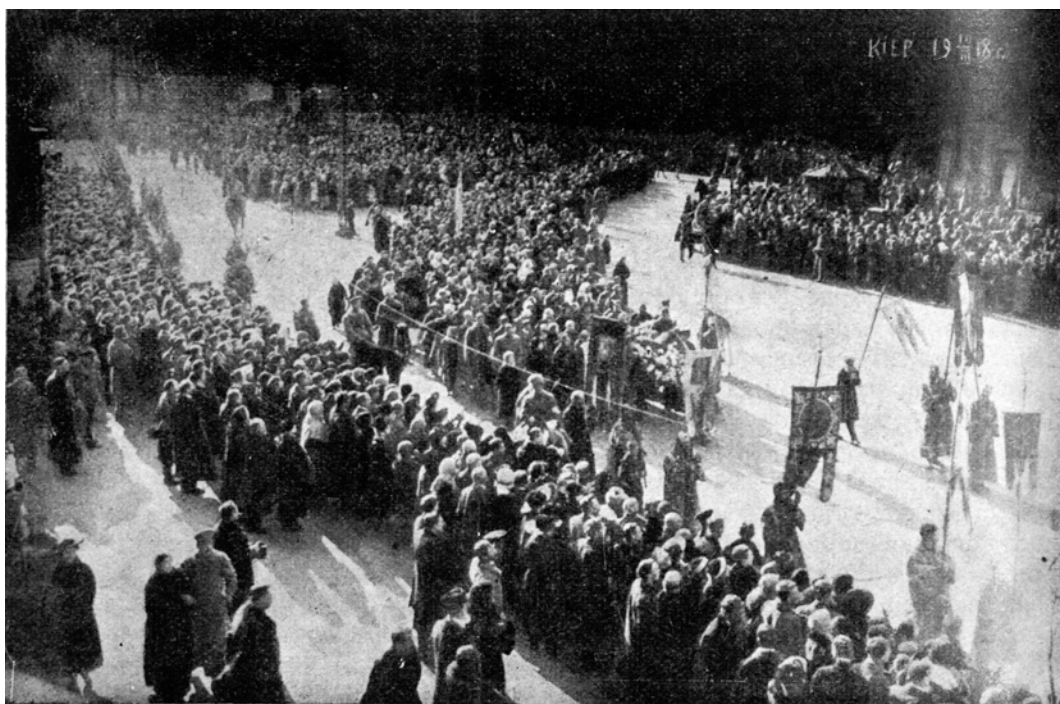
КИЇВ 2009

- Головна
- Зміст
- Вступ
- Документи
- Фотодокументи
- Публікації преси

**ГЕРОЇ КРУТ:
ТРАГІЧНІ ПОДІЇ 29 СІЧНЯ 1918 РОКУ ТА
ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ
(до 91-ї річниці подій)**

Документи, фотодокументи та публікації преси

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Підготовлено у співпраці з державними архівами України

КИЇВ 2009

Герої Крут: Трагічні події 29 січня 1918 року та вшанування пам'яті (до 91-ї річниці подій). Документи, фотодокументи та публікації преси
Київ: Український інститут національної пам'яті, 2009
(Електронне видання)

Збірник, присвячений пам'яті Героїв Крут, містить архівні документи, фотодокументи, друковані видання, що відбивають події січня 1918 р. під Крутами та наступні заходи з вшанування пам'яті Героїв Крут

Упорядник та автор передмови

Георгій Папакін

доктор історичних наук, начальник відділу формування політики національної пам'яті Українського інституту національної пам'яті

Добір документів

Олена Лісняк

головний спеціаліст відділу формування політики національної пам'яті Українського інституту національної пам'яті

Владислав Берковський

керівник Виставкового центру Держкомархіву та центральних державних архівів, доктор історії

Ніна Топішко

директор Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного

Галина Порохнюк

директор Державної наукової архівної бібліотеки України

© Український інститут національної пам'яті
© "Архівні інформаційні системи"

ЗМІСТ

ВСТУП

Георгій Папакін. Історичні джерела про подвиг героїв Крут

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ, ФОТОДОКУМЕНТІВ ТА ПУБЛІКАЦІЙ ПРЕСИ

Документи

1. Запис розмови прямим дротом між Генеральним секретарем військових справ С. Петлюрою та українським комісаром Південно-Західного фронту Слівінським про ситуацію в Україні та наступ більшовицьких військ. *11 грудня 1917 р.*

ЦДАВО України, ф. 1076, оп. 1, спр. 1, арк. 76–81

2. Офіційна нота-протест Генерального секретаріату УНР до Ради Народних Комісарів Росії. *29 грудня 1917 р.*

ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 23, арк. 27

3. Відповідь Ради Народних Комісарів Росії Генеральному Секретаріату УНР з погрозою розпочати військові дії. *31 грудня 1917 р.*

ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 23, арк. 37–38

4. Закон Української Центральної Ради про утворення Українського народного війська (народної міліції). *3 січня 1918 р.*

ЦДАВО України, ф. 1076, оп. 1, спр. 6, арк. 2

5. Четвертий універсал Української Центральної Ради. *9 січня 1918 р.*

6. Наказ по куреню ім. Батька Тараса Шевченка про звільнення всіх козаків куреня у зв'язку з приходом більшовиків до Ніжина. *20 січня 1918 р.*

ЦДАВО України, ф. 1076, оп. 1, спр. 20, арк. 81

7. Наказ Військового Міністерства про створення слідчої комісії для з'ясування обставин бою з більшовиками під Крутами. *5 березня 1918 р.*

ЦДАВО України, ф. 1076, оп. 1, спр. 12, арк. 26

8. Лист № 228 Організаційного Комітету Студентського куреня Українських Січових Стрільців військовому Міністру Жуковському щодо розформування куреня. *25 березня 1918 р.*

ЦДАВО України, ф. 1076, оп. 1, спр. 11, арк. 100

9. Вірш О. Олеся “Під Крутами”. *20 січня 1923 р.*

ЦДАВО України, ф. 4463, оп. 1, спр. 1, арк. 2

10. Програма вшанування пам'яті полеглих у бою під Крутами в с. Новому Селі Збаразького повіту. *1932 р.*

ДАТО, ф. 316, оп. 1, спр. 723, арк. 19

11. Донесення поліції про вшанування пам'яті полеглих у бою під Крутами в с. Добромірка Збаразького повіту. *1933 р.*
ДАТО, ф. 316, оп. 1, спр. 579, арк. 67–67 зв.
12. Вірш О. Стефановича “Крути”. *Прага, 1933 р.*
ЦДАВО України, ф. 3915, оп. 1, спр. 16, арк. 15–15 зв.
13. Лист О. Стефановича до О. Лятуринської з поясненням до вірша “Крути”. *1933 р.*
ЦДАВО України, ф. 3915, оп. 1, спр. 16, арк. 24–25 зв.
14. Світлина поштової листівки випущеної до річниці бою під Крутами у Тернопільському воєводстві в 1937 році. *1937 р.*
ДАТО, ф. 283, оп. 1, спр. 172, арк. 26
15. Донесення поліції про вшанування пам'яті полеглих у бою під Крутами в с. Копичиці Копичинецького повіту. *1937 р.*
ДАТО, ф. 283, оп. 1, спр. 172, арк. 21–21 зв.
16. Програма академії річниці бою під Крутами в с. Гаї Великі Тернопільського повіту. *1937 р.*
ДАТО, ф. 3, оп. 2, спр. 681, арк. 73
17. Реферат “Крути”, декламації, пісні, які було включено до програми академії річниці бою під Крутами в с. Гаї Великі Тернопільського повіту. *1937 р.*
ДАТО, ф. 3, оп. 2, спр. 681, арк. 74–78 зв.
18. Донесення поліції про вшанування пам'яті полеглих в бою під Крутами в с. Гаї Великі Тернопільського повіту. *1938 р.*
ДАТО, ф. 3, оп. 2, спр. 802, арк. 25
19. Інценізація “Крутянська легенда”, “Декламації”, “Присяга Крутам”, які було заборонено польським урядом включати в програму академії річниці бою під Крутами в с. Гаї Великі Тернопільського повіту. *1938 р.*
ДАТО, ф. 3, оп. 2, спр. 802, арк. 29–33
20. Донесення Підгаєцької команди поліції про стан безпеки в повіті у зв'язку із вшануванням пам'яті полеглих у бою під Крутами у м. Підгайці. *1939 р.*
ДАТО, ф. 282, оп. 1, спр. 567, арк. 1
21. Стаття “Сенс крутянських подій”. *1 лютого 1948 р.*
ЦДАВО України, ф. 5235, оп. 1, спр. 1615, арк. 25 зв.
22. Програма святкової академії з нагоди річниці бою під Крутами, м. Торонто. *29 січня 1956 р.*
ЦДАВО України, ф. 5235, оп. 1, спр. 1615, арк. 22–24
23. Вірш В. Яніва “Крути”. *1 лютого 1957 р.*
ЦДАВО України, ф. 5235, оп. 1, спр. 1615, арк. 20–20 зв.

24. Спогади Якіма Христича “В сорокову річницю”. 22 січня 1958 р.
ЦДАВО України, ф. 5235, оп. 1, спр. 1617, арк. 88
25. Рукопис статті В. Філоновича “Крути”. Б/д.
ЦДАВО України, ф. 5235, оп. 1, спр. 1615, арк. 2–19
26. Машинопис статті В. Філоновича “Крути”. Б/д.
ЦДАВО України, ф. 5235, оп. 1, спр. 1615, арк. 36–40
27. Рукопис статті В. Захаровича “Крути”. Б/д.
ЦДАВО України, ф. 5235, оп. 1, спр. 1615, арк. 66–68
28. Рукописна стаття В. Філоновича “Крути, 29-30 січня 1918 р.”. Б/д.
ЦДАВО України, ф. 5235, оп. 1, спр. 1615, арк. 30–31зв.
29. Вірш М. Щербака “Герої Крут”. Б/д.
ЦДАВО України, ф. 5235, оп. 1, спр. 1615, арк. 1
30. Присяга Крутам. Б/д.
ДАТО, ф. 284, оп. 1, спр. 192, арк. 26

Фотодокументи

1. Похорон студентів, які загинули в бою на станції Крути 30 січня 1918 р.
Київ, 10 (23 березня) 1918 р.
ЦДКФФА України, 2-148530
2. Похорон студентів, які загинули в бою на станції Крути 30 січня 1918 р.
Київ, 10 (23 березня) 1918 р.
ЦДКФФА України, 2-154209
3. Похорон студентів, які загинули в бою на станції Крути 30 січня 1918 р.
Київ, 10 (23 березня) 1918 р.
ЦДКФФА України, 2-153853
4. Аверкій Гончаренко – підполковник армії УНР, начальник оборони на ст. Крути (тепер Чернігівська область). 1918 р.
ЦДКФФА України, 0-190130
5. Сотник Федір Тимченко – учасник бою під Крутами.
За державність. – Збірник 9. – Варшава, 1938
6. Сотник Модест Семирозум – учасник бою під Крутами.
За державність. – Збірник 9. – Варшава, 1938
7. Підполковник Микола Янів – учасник бою під Крутами.
За державність. – Збірник 9. – Варшава, 1938
8. Сотник Яків Рябокiнь-Рогоза-Рогозанів – учасник бою під Крутами.
За державність. – Збірник 9. – Варшава, 1938

9. Хорунжий Сергій Євтимович – учасник бою під Крутами.
За державність. – Збірник 9. – Варшава, 1938

10. Володимир Філонович – старшина армії УНР, учасник боротьби з
більшовиками в січні 1918 р.

Друковані матеріали

1. *Грушевський М.* Промова під Центральною Радою на похороні
січовиків студентського куреня 19 березня // На порозі нової України: Гадки
і мрії. – К., 1918. – С. 86.

Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ

2. *Єфремов С.* Дорогою ціною: Ясній пам'яті Володимира Шульгіна. –
Нова рада. – К., 1918. – № 37.

Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ

3. *Коломійцев С.* На пам'ятник жертвам у Крутах. – Нова рада. – К., 1918.
– № 37.

Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ

4. *Тичина П.* Пам'яті тридцяти. – Нова рада. – К., 1918. – № 38.

Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ

5. На пам'ятник жертвам у Крутах. – Нова рада. – К., 1918. – № 39.

Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ

6. *Битинський М.* Крути (з давно пережитого) // Календар Червоної
Калини на 1923 рік. – Львів, 1922. – С. 33–38.

Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ

7. *Шульгин О.* Ідеали і дійсність // Тризуб.–Париж, 1927.–№ 4.– С.4–6.

Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ

8. Бій під Крутами (в чотирнайцяті роковини геройського безумства) //
Популярна бібліотека студентського шляху. – Львів, 1932. – 16 с.

Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ

9. Крути: Уривок із споминів // Літопис Червоної Калини. – 1932. – С. 2–5.

Науково-довідкова бібліотека ДАТО

10. День двох подій 22.01.1918 – 22.01.1919. – Самостійна думка. –
Чернівці, січень 1933. – № 1.

Науково-довідкова бібліотека ДАЧО

11. *Завадович Р.* Незнаному стрільцеві. – Неділя. – Львів, 5 листопада
1933. – № 43.

Науково-довідкова бібліотека ЦДІАЛ

12. Бій під Крутами. – Самостійність. – Чернівці, 9 лютого 1936.

Науково-довідкова бібліотека ДАЧО

13. Роковини бою під Крутами. – Час. – Чернівці, 5 лютого 1937.
Науково-довідкова бібліотека ДАЧО
14. Під Крутами. – Час. – Чернівці, 29 січня 1938.
Науково-довідкова бібліотека ДАЧО
15. 22 січня (Спомин Мих. Єремєєва – секретаря Центральної Ради). – Час.
– Чернівці, 29 січня 1938.
Науково-довідкова бібліотека ДАЧО
16. *Гончаренко А.* Бій під Крутами // За державність. – Збірник 9:
Матеріали до історії війська українського. – Варшава, 1938. – С. 145–152.
Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ
17. Бій під Крутами // Календар Просвіти. – 1938. – С. 99–101.
Науково-довідкова бібліотека ДАТО
18. Присяга українського юнацтва в роковини бою під Крутами // Календар Просвіти – 1938. – С. 102.
Науково-довідкова бібліотека ДАТО
19. *Маланюк Є.* Крути: Народини нового українця. – Прага. 1941. – 30 с.
Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ
20. *Кушнір М.* Бій під Крутами // Визвольний шлях.–1963.–№ 1.– С. 17–22.
Науково-довідкова бібліотека ДАТО
21. В роковини бою під Крутами. – Б. м., б. д. Склограф.
Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ
22. *Карпенко М.* Крути // Гуртуймося. – Прага, 1931. – № VI. – С. 5–12.
Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ
23. *Битинський М.* До 15 річниці бою під Крутами // Гуртуймося. – Прага, 1933. – № 10. С. 12–19.
Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів України, м. Львів

ЦДКФФА – Центральний державний кінофотофоно архів України

ДАТО – Державний архів Тернопільської області

ДАЧО – Державний архів Чернівецької області

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ПРО ПОДВИГ ГЕРОЇВ КРУТ

Чим вищий п'єдестал побудуємо для тих,
що стали символом наших визвольних змагань,
тим далі падатиме роз'яснюючи світло
від цього символу

Олена Теліга
(Епіграф до книги "Крути. Січень 1918 року")

Подвиг купки київських студентів, школярів старших класів та юнкерів (за різними джерелами, від 300 до 500 юнаків), які в героїчному двобої з російськими більшовицькими загонами біля залізничної станції Крути у січні 1918 року намагалися захистити українську незалежність, упродовж десятиліть став одною з величних легенд національних визвольних змагань.

У січні 1918 р. незалежна Українська Народна Республіка опинилася у стані війни з Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою, адже відкинула ультимативні вимоги так званого "Маніфесту до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради" (саме так цей документ офіційно називався за радянських часів), що його направила до Києва ленінська Рада народних комісарів. Неоголошена війна і навали окремих більшовицьких з'єднань (насамперед 2-го гвардійського корпусу із Південно-Західного фронту, загони зі Ставки Верховного Головнокомандування у Могильові) тривала ще з грудня 1917 року, але вперше дійшло до відкритих бойових дій військових частин, офіційно направлених центральним урядом Росії. Вони двома групами під командуванням М. Муравйова та Берзіна просувалися залізницею відповідно у напрямках Курськ – Харків – Київ та Гомель – Бахмач – Київ. У такій ситуації особливого стратегічного значення набувала маловідома на той час залізнична станція Крути, розташована між Бахмачем і Ніжином, на якій, за планами більшовиків, наступаючи з різних напрямів червоні частини повинні були з'єднатися при формуванні „ударного кулака” для захоплення Києва, адже саме тут пролягала найкоротша дорога до столиці залізницею.

Сюди і прибули молоді захисники Києва, до числа яких належали юнкери старших курсів Першої імені гетьмана Богдана Хмельницького Юнацької Військової школи під командуванням сотника Аверкія Гончаренка, студенти Університету імені Святого Володимира та новоствореного Українського Народного Університету, учні старших класів київської української гімназії імені Кирило-Мефодіївського братства, які склали сотню добровольчого студентського куреня «Січових Стрільців» під проводом студента Українського Народного Університету сотника Андрія Омельченка. Це була єдина військова сила, яку на той час могла виставити українська влада – адже стара армія була офіційно демобілізована, а насправді – повністю розкладена. Добровільні загони гайдамаків, що їх почав формувати Симон Петлюра, який на той час вже залишив посаду військового секретаря в уряді Центральної Ради, та січові стрільці Євгена Коновальця змушені були саме в ці дні ліквідовувати більшовицький заколот в київському Арсеналі.

Тому, щоб затримати більшовиків, на станцію Крути виступив невеличкий студентський загін, який 28 січня зайняв стратегічно вигідну позицію вздовж залізничного насипу. Йому протистояв досить чисельний авангард більшовицької армії: червоногвардійці московських заводів, вояки старої армії та балтійські матроси. Бій тривав упродовж всього дня 29 січня 1918 року. Українці відбили кілька атак противника, під час яких завдали йому і самі понесли значні втрати. Під вечір більшовицькі загони почали обходити позиції студентів з флангу – виникла реальна загроза оточення, і сотник Гончаренко вирішив вивести українські підрозділи з бою і рухатись у напрямку Києва на з'єднання з Чорними Гайдамаками Симона Петлюри (вони були вже на ст. Бровари і там готували позиції до оборони Києва). Більшості українського війська вдалося організовано відступити на потязі, що чекав на них.

Однак, у сум'ятті бою одна студентська чота (близько 30 чоловік) потрапила в полон. Відступаючи у сутінках, студенти втратили орієнтир, та вийшли прямо до станції Крути, вже зайнятої червоногвардійцями. Їх стратили після тортур і знущань, а тіла загиблих героїв місцеві мешканці поховали біля села.

Сталося так, що у розпал більшовицького наступу на столицю незалежної України цей подвиг не був належним чином висвітлений і оцінений. Більш того, навіть не збереглися достеменні документи про формування загону, його вихід на позиції та обставини самого бою. Очевидна вина за це лягає на більшовиків, які під час свого недовгого перебування у Києві знищили фактично всю документацію генерального секретаріату військових справ, як й інших українських інституцій. Тому обставини формування студентського куреня січових стрільців, самого бою та його наслідків можна відновити лише за спогадами учасників. Перше місце серед них належить мемуарам Аверкія Гончаренка, командира юнаків, проте важко говорити про їх об'єктивність.

Згадали про юнаків-героїв лише у березні 1918 року, після вигнання російських червоногвардійців та їх місцевих прибічників, коли знайдені під Крутами останки двадцяти семі юнаків перепоховали на Аскольдовій могилі за участю Голови Центральної Ради Михайла Грушевського. Про те, що подвиг юнаків не був забутий, свідчить і резолюція військового міністра В. Жуковського на листі керівництва Студентського куреня, в якому він високо оцінював патріотичний зрив київського студентства.

Оцінки трагедії і подвигу героїв Крут, що лунали у тогочасній пресі, були неоднозначними. У деяких публікаціях наголошувалося на відповідальності керівництва Центральної Ради та військового командування за гибель беззбройних і недосвідчених юнаків. Тоді ж Міністерство військових справ УНР ініціювало створення слідчої комісії, яка мала вивчити всі обставини крутянської трагедії. На жаль, не віднайдені (очевидно, не збереглися) документи про склад комісії та результати її роботи.

Вир історичних подій (глибока політична криза, втручання німецького та австро-угорського військового командування у внутрішні справи, наступний гетьманський державний переворот 29 квітня 1918 р.) знову відволікли суспільну увагу, завадили гідному увічненню пам'яті юнаків та розслідуванню справжніх обставин бою під Крутами.

Разом з тим у 1918 році почали створюватися і жити своїм власним життям міф, легенда та патріотичний культ Героїв Крут. Ушанування пам'яті героїв почалося у грудні 1918 р., набуло сили за кордонами Радянської України – на теренах, що належали у міжвоєнний період Польщі, Румунії і Чехословаччини, на еміграції. Громадські та політичні українські організації влаштовували святкові академії, проводили свята "Героїв Крут", випускали листівки, афіші, плакати. Завдяки цим інформаційним матеріалам постав і поширювався національний міф, спрямований на патріотичне виховання молоді на прикладі жертвності крутян.

Своє слово сказали і українські поети та письменники, які постійно зверталися до тематики і героїки Крут. Найглибший психологічний аналіз патріотичного чину юнаків у контексті формування національної свідомості міститься у книзі Євгена Маланюка "Крути. Народження нового українця" (Прага, 1941).

Культ Крутів у незалежній Україні став невід'ємною частиною її національної пам'яті, яку прийнято характеризувати як сукупність уявлень спільноти про своє минуле, зафіксовану у формі знань, у тому числі історичних, культурних стереотипів, символів та міфів. До числа таких національних міфів і належить і подвиг Героїв Крут як символ молодечої відваги, патріотизму, жертвності.

Не варто говорити про Крути лише як про незначний епізод українсько-більшовицької війни грудня 1917 – лютого 1918 років, що інколи роблять відомі сучасні історики. Можна погодитися з тим, що суто військового значення бою під Крутами насправді було незначним. Але незалежно від того героїку подвигу юнаків, які віддали своє молоде життя за незалежну Україну, важко переоцінити.

Саме тому, враховуючи значення таких історичних подій у формуванні національної пам'яті нашого народу, Український інститут національної пам'яті підготував пропоноване Вашій увазі електронне видання, в якому зведені наявні історичні джерела про Героїв Крут: як про їх подвиг, так і про його вшанування у міжвоєнні роки, формування Легенди Крут. Це документи з Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного, Центрального державного історичного архіву України, м. Львів, державних архівів Сумської, Тернопільської, Чернівецької областей, а також матеріали з Державної наукової архівної бібліотеки України. Насамперед ми намагалися представити виявлені на сьогодні автентичні архівні документи, рукописи або першопублікації спогадів учасників і свідків подвигу Героїв Крут.

Зрозуміло, що представлені документи не вичерпують усю наявну джерельну базу. Зокрема, практично не представлені тогочасні газетні публікації; до збірки не ввійшли і деякі першопублікації спогадів учасників крутянських подій – через певні труднощі в доступі до таких оригіналів.

Але в комплексі наведені першоджерела досить повно репрезентують документальну основу подій під Крутами 29 січня 1918 року та наступні заходи з формування крутянської легенди в трьох таких розділах: 1) архівні документи; 2) фотодокументи; 3) друковані матеріали.

Георгій Папакін,
доктор історичних наук

Телеграмма.

АРЕСТОВАННЫХ ОТПРАВ В ОДЕССУ ПОМ КОНВОЕМ ЛУЧШЕ СТЕМ ПОЛКОМ
УКРАИНСКИМ КОТОРЫИ ВУАЕТ СОГЛАСНО МОЕГО ПРИКАЗА :==:ОТПРАВЛЕН :
В ОДЕССУ =НАПРАВИТ В РАСПОРЯЖЕНИИ КОМИССАРА ПОПЛАВКО КОТОРОМУ ДЛЯ
Дальнейшей отправки арестованных будут даны инструкции :==:И
Я ПОЛАГАЮ ТОЖЕ ЧТО НИКАКИХ СВИДАНИИ НЕ ДОПУСКАТ :==:АВЫ НЕ ВЫЛО
РОШЕНИИ И ВЫТЕКАЮЩИХ ОТ СЮДА БВНХХ ВЫВОДОВЪ :==:И---*)
ПОПЛАВКЕ УЖЕ СООБЩЕНО ОБ ЭТОМ ДЛЯ ПРИНЯТИИ НАДЛЕЖАЩИХ МЕР В
ПОЛНОВЕДИИ К НИМ ВЫЛО ВЫ =ЖЕЛАТЕЛЬНЫМ ПОСЫЛКА В ОДЕССУ ЧЛЕНОВ
ПАРТОВА = ГО СЪЕЗДА В ДОСТАТОЧНОМ КОЛИЧЕСТВЕ : :==:И=====

КАЛАРАЮ ЧТО ЕСЛИ ВЫ И ВСЕ СЪЕЗД ПРОЕХАЛ ТУДА НА ДЕН ДВА Т Е - ТО
БЫЛО БЫ =ХРШО :==:И=КОНЕЧНО ПРИ ТОМ УСЛОВИИ ЕСЛИ ПО МЕСТНЫМ УСЛОВИЯМ
ПО СООБРАЖЕНИЯМ ВЛЯЯНИИ СЪЕЗДА НА НАСТРОЕНИИ ФРОНТА ЭТА МЕРА
РАССТАВЛЯЕТСЯ ЦЕЛЕСОБРАЗНЫМЪ : :==:И=ОТПРАВЛЕНИЕ НА ВАПНЯРКУ
ПРОШЕНОМ ОТ ВАС ВОИСКОВОИ НАШЕЙ СИЛЫ ИМЕЕЧ БОЛЬШОЕ ЗНАЧЕНИЕ ТАК
ТОГАА С ДВУХ СТОРОН ВАЗМЕМ ЖМЕРИНКУ В СВОИ РУКИ ИМЕИТЕ ВИДУ И
СВЕДОМИТЕ КАК Ш ЕРВАЧЕВА = ТК И КОМИССАРИАТ А РАВНО ВСЕХ СОЛДАТ НА
ФРОНТЕ ЧЧО ШТАБЪ 11 АРМИИХХ ЧТО ШТАБ 11 АРМИИ ЧТО ТОЛЬКО
ПОЛУЧЕННЫМ СВЕДЕНИИ ПО ПРЯМОМУ ПРОВОДУ ЗАХВАЧЕНЫ УКРАИНСКИМИ
ВОИСКАМИ ЕТО =НА ЮЗФРОНТЕ :==:И=ТОЧКА :==:И=====

ОДНОВРЕМЕННО С ЭТИМ СООБЩАЮ ЧТО ГЕНЕРАЛ СКОРОПАТСКИЙ ВЕДЕТ УСПАШНЫЯ
ДЕЗУРУЖИВАНИЯ : БОЛЬШЕВИТСКИХ ЧАСТЕЙ : ТАК = ВОЗЛЕ СТАНЦИИ ЗАОЛВУНОВО
ЗАХВАЧЕНЫ НЕСКОЛЬКО ДЕСЯТКОВЪ ОРУДИИ : 14ТЫСЯЧ РУЖЕЙ И ДРУГАЯ
МАТЕРИАЛЬНАЯ ЧАСТЬ ОБ БОЛЬШЕВИКОВ : **53БОЛЬШЕВ Х ОТ БОЛЬШЕВИКОВ
ПО ПОЛУЧЕННЫМ =СЕГОДНЯ СВЕДЕНИЯМ ШЕЛ ВОИ МЕЖДУ УКРАИНЦАМИ И
БОЛЬШЕВИКАМИ ПЕРЕВЕС ВЫЛ НА НАШЕЙ СТОРОНЕ К ОБЕДУ ЧЕМ КОНЧИЛСЯ

Телеграфъ.

Телеграмма.

СВЕДЕНИИ ЕЩЕ НЕ ПОСТУПИЛО. СВЕДОМИТЕ ФРОНТ О ТОМ ЧТО
ЧЕРНОМОРСКИИ ФРЖ ФЛОТ И СУДОВЫЯ КОМИТЕТЫ ФЛОТА ДЕ ВИНЕСЛИ
РЕЗАЛЮЦИЮ В КОТОРОИ РЕШИТЕЛЬНО ПРОТЕСТУЮТ ПРОТИВ ПОХОДА
СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВЪ И ИХ ВОЙСК НА УКРАИНУ
ЕТО ВОЛШАЯ МАРАЛЬНАЯ ПОДДЕРЖКА В ВОРЬВЕ С ВОЛЬШЕВИКАМИ
КРОМЕ ТОГО АРЕСТОВАНЫ ВОЛЬШЕВИКАМИ В ПЕТРОГРАДЕ РЕВОЛЮЦИОННЫИ ШТАБ
УКРАИНСКИХ ВОЙСК ПО ТРЕБОВАНИЮ УКРАИНСКОЙ ФРАКЦИИ В
ПЕТРОГРАДЕ ОСВОБОЖДЕНЪ И ВООВЩЕ НАСТРОЕНИЕ
В СМОЛЬНОИ ИНСТИТУТЕ ПОД ВЛИЯНИЕМ РЕШИТЕЛЬНОГО ТОНА УКРАИНСКАГО
ПРАВИТЕЛЬСТВА НА УЛЬТИМАТИВНЫИ ТРЕБОВАНИЯ СОВЕТА НАРОДНЫХ
КОМИССАРОВЪ НЕ СКОЛЬКО ПОДАВЛЕННОЕ И УНЫЛОЕ
ПОЛАГАЮ ЧТО СЕГОДНЯШНИЕ СООБЩЕНИЕ КАК ВАШИ ТАК И З ФРОНЦА
ЗНАЧИТЕЛЬНО УКРЕПЛЯЮТ НАШИ ПОЗИЦИИ И ЕЩЕ БОЛЕЕ ОСЛАВЯЮТ
ПОЗИЦИЮ СОВЕТА Ж СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВЪ И ИХ АГЕРТОВЪХХАГЕНТОВЪ
А РАВНО ВОЕНРЕВ КОМИТЕТОВЪ ТОЧКА СЧИТАЛ ВЫ НЕОБХОДИМ ЧТОВЫ СЪЕЗД
ФРОНТОВЫИ ОБРАТИЛСЯ С ВЪЗВАНІЕМ КО ВСЕМУ ФРОНТУ И ОБЪЯСНИЛ ИМ ЧТО
НЕДОСТАТОК ПРОДОВОЛЬСТВІЯ И ПОДВОЗА ЕХО НАЖЖЕГО НА ФРОНТУ ЯВЛЯЕТСЯ
РЕЗУЛЬТАТОМ БЕЗУМНОИ ЕГО ПОЛИТЕКИ НАРОДНЫХ КОМИССАРОВЪ
СТАВКИ ВОЕНРЕВ КОМИТЕТОВЪ КОНЧАТЕЛЬНО РАЗСТРОИВШИИ
ТРАНСПОРТ И БЕЗРАЗУДНЫИ ПЕРЕВОЗКАМИ ВОЛЬШЕВИТСКИХ ВОЙСК
С ФРОНТА НА ФРОНТ И В ФРОНТА В ТИЛ БЕЗ ВСЯКИХ СИТЕМ И
НАРУШЕНІЯ ВСЕХ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖН ПРАВИЛ СДЕЛАВШИИ ЗАКУПОРКИ НА
ЖЕЛЕЗН ДОРОГАХ ТОЧКА ВСЕ ЕТО СЕЙЧАС ГЕНЕРАЛЬНЫИ СЕКРЕТАР ПОПРАВЛЯЕТСЯ

3
Телеграфъ.

248
Телеграмма.

Вз

И ХЛЕБ А РАВНО И ДРУГОЕ ПРОДОСЛОВИЕ ПРОДОВОЛЬСТВИЕ НА НАПРАВЛЯЕТСЯ
РАВНО НЕ ТОЛЬКО НА НАШ ФРОНТ НО ЗАПАДНЫИ И СЕВЕРНЫИ ТОЧКА
ВЧЕРА Я СООБЩИЛ И ДОПОЛНИТЕЛЬНО ОСВЕДОМЛЯЮ ЧТО КРАСНОГВАРДЕЦЫ
И МАТРОСЫ НА СТ РОСЛАВЛ СМОЛЕНСКОЙ ГУБЕРНИИ
ПРЕДАТЕЛЬНО НАПАЛИ НА НЕБОЛЬШОИ УКРАИНСКИИ ЕШЕЛОН НОЧЬЮ КОГДА ЛЮДИ
СПАЛИ И УБИЛИ НЕСКОЛЬКО ЧЕЛОВЕК ОФИЦЕРОВЪ И СОЛДАТ ПОТОМ
РАЗСТРЕЛЯЛИ НЕСКОЛЬКО ЧЕЛОВЕК ИЗ СТАРО ЕШЕЛОНА ТОЧКА
МЕРЫ ПРЕДОХРАНИТЕЛЬНАГО ХАРАКТЕРА НАМЕЧАЕМЫЯ ВАМЪ ПО ОХРАНЕ ЖЕЛЕЗН
ДОРОГ Я В ПОЛНЕ ОДОБРЯЮ ТОЧКА ИМЕЙТЕ ВИДУ ЧТО МНОЮ СЕГОДНЯ
БУДЕТ ПОДПИСАН ПРИКАЗ ОБ ОСВОБОЖДЕНИИ МНОГИХ КАТЕГОРИИ НАРОДНЫХ
УЧИТЕЛЕЙ Я НАДЕЮСЬ ЧТО С ПОЛУЧЕНИЕМ ПОМОЩИ ВЪДЪ ОТДЕЛЬНЫХ
ЧАСТЕЙ УКРАИНСКИХ С ФРОНТА МЫ СОСТАВЛЯЕМ БУДЕМ ПРИНЯТ РЕШИТЕЛЬНЫИ
МЕРЫ К УНИЧТОЖЕНИЮ БОЛЬШЕВИТСКИХ ГНЕЗД НА ВСЕЙ ТЕРИТОРИИ УКРАИНЫ
ТОЧКА С 15/ЕГО ЧИСЛА ПО 2/Е Я ОЖИДАЮ РЕШИТЕЛЬНЫХЪ ДЕЙСТВИИ НАШИХ
ДИВИЗИИ НА ЗАПАДНОМ И СЕВЕРНОМ ФРОНТАХ ВАШЕ БЫЛИ ДЕЛЕГАТЫ ЕТИХ
ДИВИЗИИ И ИМ ЧАХХИ ИМ ДАНЫ НЕ ТОЛЬКО ОБЩИИ ИНСТРУКЦИИ НО
ОПРЕДЕЛЕННЫИ ВОЕННЫИ ЗАДАНИЯ ВОЕВОГО ХАРАКТЕРА
В ЗАВИСИМОСТИ ОБ ОСТАНОВКИ Я НАДЕЮСЬ ЧТО МЕЖДУ
УКАЗАННЫИМИ ЧИСЛАМИ ОКОНЧАТЕЛЬНЫИ ПЕРЕЛОМ ОПРЕДЕЛИТСЯ В
НАШУ ПОЛЬЗУ И НАШЕ ОБЩЕ ПОЛОЖЕНИЕ СТАНЕТ ТВЕРДЫИ
СЕЙЧАС ПОСТАРАЮ ОТВЕТИТ НА ВАШИ КОНТРЕКТНЫИ ВОПРОСЫ

А. Г. Сурган, П

979

Включаются 1) катера гидрографич., 2) водоизм. 500, 3) водоизм. 1000 и 4) катан и гидрографич. суда.

5

Телеграмма.

80

:=ЗАДЕРЖИВАЮТ:=:=:=ТО СООБРАЗИТЕСЬ С ОБСТОЯТЕЛЬСТВАМИ :=:=:=:=
:= ТОЧКА :=ДАЛЕЕ :=ПРОЕКТ ЯХРАНХОХРАНЫ1 УКАЗАННЫХ ВАМИ СТАНЦИИ ЖЕЛЕЗН
ДОРОВ :=:=:=:=ЖЕЛАТЕЛЬНО НЕ ТОЛЬКО СОЗДАТЬ НО И ОСУЩЕСТВИТЬ :=:=:=
ЧТО КАСАЕТСЯ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ВОЗНАГРАЖДЕНИЯ СОЛДАТАМ
ОХРАНЯЮЩИМ ЖЕЛ ДОРОГУ ТО СМОЕЙ СТОРОНЫ СОЗД Ж ВОЗРОЖДЕНИИ НЕ ИМЕЕТСЯ
ЧТО КАСАЕТСЯ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ВОЗНАГРАЖДЕНИЯ СОЛДАТАМИ ОХРАНЯЮЩИМИ
ЖЕЛЕЗНУЮ ДУРОГУ ТО С МОЕЙ СТУРОНЫ ВОЗРАЖЕНИИ НЕ ИМЕЕТСЯ
ЧТО КАСАЕТСЯ ОХРАНЫ КИШИННЕВСКОГО УЗЛА ТО Я ТОЖЕ ПОЛАГАЮ ЧТО ЛУЧШЕ
ВСЕГО ПРЕДОСТАВИТЬ ЕЕ МАЛАДАВАНАМ . ТОЧКА В ОТНОШЕНИИ НАПРАВЛЕНИЗ
ПО КОЕМУ СЛЕДУЕТ ОТПРАВЛЯТЬ ДЛЯ ВАС НЫ ЖЕЛАТЕЛЬНЫЯ ВЕЛИКОРУССКІЯ
ЧАСТИ ТО ТАКАВІЯ СЛЕДУЕТ ПО МОЕМУ ИЗВРАТЬ ОДЕССА ВАХМАЧ
ЕСЛИ НЕЛЬЗЯ ИХ ВРЕМЕНХО ИХ ЗАДЕРЖАТЬ ВПРЕДЬ ДО ОЧИЩЕНИЯ НАМИ
ОТ ВСЯКИХ ВОЛЬШЕВИТСКИХ РНЕЗА СООБЩИТЕ ЕТИ ЧАСТИ ВУДУТ ОТПРАВЛЯТСЯ
ВАМИ С ОРУЖІЕМ ИЛИ БЕЗ ОРУЖІЯ2? СТАКОМ СЛУЧАЕ ОТПРАВЛЯЙТЕ ИХ ПО
ЛИНИИ ОДЕССА ВАХМАЧ НО ПО ЛИНИИ ДАТЬ ПРИКАЗ ЧТОВЫ1 ЕШАЛОНЫ НА Ж
УЗЛОВЫХ ЦЕНТРАХ НЕ ОСТАНАВЛИВАЛИС А ПРОХАДИЛИ ДАЛЬШЕ И КРОМЕ ТОГО
ЕШАЛОНЫ СЛЕДУЕТ ОТПРАВЛЯТЬ С ИНТЕРВАЛАМИ ТОЧКА СЕЙЧАС ПОЛУЧИЛ
ДОНЕСЕНИЕ ЧТО ШТАБ ОДИНААДЦАТОИ АРМІИ ОКАНЧАТЕЛМЖ ОКАНЧАТЕЛНО
ЗАНЯТ НАМИ ВОТ ВСЕ ЧТО МОГУ ВАМ СООБШИТЬ ДЯКУЮ ВАС ТАВАРИШИ И
КАМИССАРИЯТ ЗА ЕНЕРГИНУ ПРАВЮ ДЛ Х ПРАЦЮ ДЛЯ ЗАНЕГАИНАГО ДОВ

*) Приложение. В телеграмме вложенный выстрелом, приложен к телеграммному аппарату, высылается по порядку
1) номер телеграммы, 2) число слова, 3) число строки и 4) имя и фамилия автора.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАРІАТ
УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ
РЕСПУБЛІКИ.

34 " грудня 1917р.

№ 949

КИЇВ.

Копія.

Офіціальна нота Генерального Секретаріата Української Народної Республіки, Совѣту Народныхъ Комиссаровъ.

Въ отвѣтъ на офіціальную ноту Народныхъ Комиссаровъ отъ 21/XII, Генеральный Секретаріатъ считаетъ необходимымъ заявить слѣдующее:

Представитель делегаціи отъ крестьянскаго съѣзда Прошьянъ не точно передалъ Совѣту Народныхъ Комиссаровъ тѣ условія, на которыхъ Генеральный Секретаріатъ Украинской Народной Республики можетъ приступить къ переговорамъ о прекращеніи войны, объявленной Украинѣ Совѣтомъ Народныхъ Комиссаровъ и уже начатой ими на территоріи Украинской Республики.

Первое условіе: Немедленное прекращеніе военныхъ дѣйствій и выводъ Совѣтскихъ войскъ изъ территоріи Украинской Народной Республики.

Второе условіе: Офіціальное признаніе со стороны Совѣта Народныхъ Комиссаровъ Украинской Народной Республики и заявленіе о полномъ невмѣшательствѣ Народныхъ Комиссаровъ во внутреннее политическое и социальное устройство Украины.

Третье: Федеративная связь Украины съ Великобританіей какъ и съ другими государствами Россіи можетъ быть установлена особымъ соглашеніемъ самоопредѣлившихся республикъ.

Четвертое: Борьба съ контръ-эволюціей одной изъ республикъ, угрожающей всѣмъ остальнымъ республикамъ должна вестись также по соглашенію заинтересованныхъ государствъ. Опредѣленіе контръ-революціонности не должно быть навязано одной какой-либо стороной. Признаніе буржуазности и контръ-революціонности за всякимъ, кто не принадлежитъ къ большевитскому теченію и не раздѣляетъ политики Народныхъ Комиссаровъ, Генеральный Секретаріатъ Народной Республики рѣшительно отвергаетъ.

Только при этихъ условіяхъ Генеральный Секретаріатъ можетъ вступать въ какое либо соглашеніе съ Совѣтомъ Народныхъ Комиссаровъ и посылать своихъ представителей для переговоровъ въ городъ Витебскъ.

ПРЕДСѢДАТЕЛЬ ГЕНЕРАЛЬНАГО СЕКРЕТАРІАТА:

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАРІАТЪ
по Международнымъ Дѣламъ:

2. Офіційна нота-протест Генерального секретаріату УНР до Ради Народнихъ Комисарівъ Росії. 29 грудня 1917 р.

ЦДАВО України, ф. 2592, оп.1, спр. 23, арк. 27

Телеграфъ.

Телеграмма.

2 АДРЕСА КИЕВ ДАН

КИЕВ ИЗЪ ПЕТРОГРАДА 69925 272 34/12 3

Съ

Изъ

М

Принята 21/12 1917 г.

Сл. № 65

Принять

Видъ	Служб. словъ	Подпись
.....
.....
.....

= ВРУЧИТЬ КОМИССАРУ ДЛЯ ПЕРЕДАЧИ

ПРЕДЪ ОМЪ ОКРУЖНОГО СОВЕТА ИВАНУ ПОД ЕГО КОНТРОЛЕМЪ = РАДЕ КОПИЯ
ИЗДАТИ

= ОТВЕТ РАДЕ НА ОФИЦИАЛЬНУЮ НОТУ СОВЕТУ НАРОДНЫХЪ КОМИССАРОВЪ НА
ЗАСЕДАНИИ СОВЕТА НАРОДНЫХЪ КОМИССАРОВЪ ОТ 30 ДЕКАБРЯ: ВЪ ОТВЕТ НА
ОФИЦИАЛЬНУЮ НОТУ РАДЫ ПРИНЯТА БЕЗЪ ВОЗРАЖЕНИИ СЛЕДУЮЩАЯ РЕЗОЛЮЦИЯ:
СОВЕТ НАРОДНЫХЪ КОМИССАРОВЪ ПРИЗНАЕТЪ ОТВЕТ РАДЫ НАСТОЛЬКО
НЕОПРЕДЕЛЕННЫМЪ И УКЛОНЧИВЫМЪ ЧТО ОНЪ ГРАНИЧИТЪ СЪ ИЗДАВАТЕЛЬСТВОМЪ
ОСНОВНЫМЪ ИСТОЧНИКОМЪ РАБОТЪ РАДЫ ЯВЛЯЛОСЬ ТО ОБСТОЯТЕЛЬСТВО
КОТОРОЕ СОВЕТ НАРОДНЫХЪ КОМИССАРОВЪ ЯСНО УКАЗАЛЪ ВЪ СВОЕМЪ ПЕРВОМЪ
ОБРАЩЕНИИ КЪ РАДЕ СЪ ПРЕДЛОЖЕНИЕМЪ МИРНЫХЪ ПЕРЕГОВОРОВЪ ИМЕННО ВЪ
ЭТОМЪ ОБРАЩЕНИИ БЫЛО СКАЗАНО ЧТО ПРЯМАЯ ИЛИ КОСВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА
РАДЫ НАЛЕДИНЦЕВЪ ЯВЛЯЕТСЯ ДЛЯ НАСЪ БЕЗУСЛОВНЫМЪ ОСНОВАНИЕМЪ ДЛЯ
СО ВСЕХЪ КОНЦОВЪ РОССИИ КОНТРЪ / РЕВОЛЮЦИОННЫЯ ЭЛЕМЕНТЫ ИЗЪ ПОМЕЩИКОВЪ
ВОЕННЫХЪ ДЕЙСТВИИ ПРОТИВЪ РАДЫ ВОКРУГЪ НАЛЕДИНА ГРУППИРУЮТСЯ СОВРАЩАЮСЯ
И БУРЖУАЗИИ ПРОТИВЪ НАЛЕДИНА СБИТИ ЯВНО БОЛЬШИНСТВО КРЕСТЬЯНЪ И ТРУДОВОГО
НАЗНАЧЕСТВА ДАЖЕ НА ДОНУ ПРИЗНАНИЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ БОЛЬШИНСТВОМЪ НАСЕЛЕНИЯ
РОССИИ И ВЪ ПЕРВУЮ ГОЛОВУ ТРУДЯЩЕЙСЯ МАССЪ ВСЕХЪ НАЦИИ ЕСТЬ ОЧЕВИДНЫМЪ
ДЛЯ ВСЕХЪ ФАКТЪ ВЪ САМОЙ УКРАИНЕ РЕВОЛЮЦИОННОЕ ДВИЖЕНИЕ УКРАИНСКИХЪ
ТРУДЯЩЕЙСЯ КЛАССОВЪ ЗА ПОЛНЫМЪ ПЕРЕХОДЪ ВЛАСТИ КЪ СОВЕТАМЪ ПРИНИМАЕТЪ ВСЕ
БОЛЬШЕ РАЗМЕРЫ И ОБЪЕДИНЯЕТЪ НАРОДУ ПОБЕДУ НАДЪ УКРАИНСКОЙ БУРЖУАЗИЕЙ ВЪ
БЛИЖАЙШЕМЪ БУДУЩЕМЪ УКЛОНЕНИЕ РАДЫ ОТЪ ОТВЕТА НА ВОПРОСЪ О ТОМЪ
ПРЕКРАЩАЕТЪ ЛИ ОНА ПРОМУ И КОСВЕННУЮ ПОДДЕРЖКУ НАЛЕДИНЦЕВЪ СРЫВАЕТЪ
НАЧАТЫЕ НАМИ ПЕРЕГОВОРЫ И ВОЗЛАГАЕТЪ НА РАДУ ВСЮ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА
ПРОВОЖДЕНИЕ ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ КОТОРУЮ ПОДНЯЛИ БУРЖУАЗНЫЕ КЛАССЫ
РАЗНЫХЪ НАЦИИ И КОТОРАЯ СОВЕРШЕННО БЕЗНАДЕЖНА ИБО ПОДАВЛЯЮЩЕЕ
БОЛЬШИНСТВО РАБОЧИХЪ КРЕСТЬЯНЪ И АРМИИ РЕШИТЕЛЬНО СБИТИ ЗА СОЦИАЛИСТИЧЕСКУЮ

Телеграфъ.

До _____

№ _____ М _____

Принята _____ 101 в.

От _____ № 67

Принята _____

Год.	Счетъ словъ.	Подана.
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

213 / 1

ОДНО 1к

СОВЕТСКУЮ РЕСПУБЛИКУ НАЦИОНАЛЬНЫЯ ЖЕ ТРЕБОВАНИЯ УКРАИНЦЕВ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ
ИХЪ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ (Я ПРАВА ТРЕБОВАТЬ ФЕДЕРАТИВНЫХЪ ОТНОШЕНИИ
ПРИЗНАЮСЯ СОВ НАР КОМ ПОЛНОСТЬЮ И НИКАКИХЪ СПОРОВ НЕ ВЫЗЫВАЮТЪ 82
ПРЕДСЕДАТЕЛЬ СОВЕТА НАРОДНЫХЪ КОМИСАРОВЪ ВЛ УЛЬЯНОВЪ / ЛЕНИНЪ /
КОМИСАРЪ ПО НАЦИОНАЛЬНЫМЪ ДЕЛАМЪ СТАЛИНЪ УПРАВЛЯЮЩІИ ДЕЛАМИ
СОВЕТА ВЛАД ВОНЧ / ВРУБЕВИЧЪ СЕКРЕТАРЬ СОВЕТА Н ГОРБУНОВЪ

3. Відповідь Ради Народних Комісарів Росії Генеральному Секретаріату УНР
з погрозою розпочати військові дії. 31 грудня 1917 р.
ЦДАВО України, ф. 2592, оп.1, спр. 23, арк. 37–38

2

ЗАКОН УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ
з дня 3-го Січня 1918 року про утво-
рення Українського Народнього Війська.

§ 1.

Для оборони рідного краю від зовнішнього нападу заводитьсь в Українській Народній Республіці народне військо/народна міліція/.

§ 2.

Доручити Генеральному Секретарству по Військовим Справам негайно виробити закон про народню міліцію.

§ 3.

До остаточного вироблення цього закону Генеральне Секретарство по Військовим Справам повинне приступити до організації і набору кадра інструкторів, котрі після відповідної підготовки мають стати до роботи по заведенню народньої міліції в Українській Народній Республіці.

§ 4.

Для військової підготовки ті особи, що вступили до кадру інструкторів об'єднуються в окремі військові частини, сотні, курії, полки, дивізії та корпуси і т.д.

§ 5.

Кадри інструкторів організуються і об'єднуються в військові частини по територіальному принципу-повітам та губерніям.

§ 6.

Інструктори набираються на от сих підставах:

- а/ договір вільного найма на певний ^{тер}рок,
- б/ повне удержання платні в 100 карб. на місяць,
- в/ за виконання спеціальних зобов'язків особа платня по штатам,
- г/ карна відповідальність за зламання договору,
- д/ неуклі́нне виконання обов'язів, які будуть накладатись розпорядженнями і приписами Правительства Української Народної Республіки,
- е/ на всі спеціальні посади інструкторського кадру призначення робиться військовою владою,

57

La

La

Lu

4

—

4

1

54

42

1998

Українська Центральна Рада.

Наим. доктора Р. Н. Лубенченко.

Наказ

Куреня імені батька Тараса Шевченка
№ 18.

20 січня 1918 року, місто Ніжин.

Про мушкетерів частині.

§ 1.

Відно з наказом Генерального Секретаря
військових справ за № 23 звільнених ко-
заків: 17 січня в кількості 210, 18 січня-
298 и 19 січня-245- виключити з списків
куреня й утримання - провіантського,
приварочного, чайного та табачного
210 козаків з 18 січня, 298- з 19 січня и
245- з 20 січня, лишнього і грошового з
1 січня цього року.

§ 2.

В зв'язку з приходом більшовиків і
звільненням до дому всіх козаків, 22
старшин і урядовців, відлучених в
короткочасний отпуск до першої
можливості з'явитись до Штабу
Дівізії, рахувати в отпуску з 20 січня
і виключити із з'обов'язань при
курні сагадтських пайкам з того же
числа.

Ч. 49.

5-го Березня 1918 р.

Для з'ясування обставин бою з большевиками під Крутами наказую Нач. Голові юридичного відділу д. Будницькому утворити спеціальну Комісію в складі трох членів, причому до неї обов'язково закликати члена Центральної Ради - Олександра Шульгина.-

ПІДПИСАВ: Військовий Міністр ЖУКОВСЬКИЙ.

З оригіналом згідно:

Директор Канцелярії
Військового Міністерства

Ковалевський

7. Наказ Військового Міністерства про створення слідчої комісії для з'ясування обставин бою з більшовиками під Крутами. 5 березня 1918 р.

ЦДАВО України, ф. 1076, оп. 1, спр. 12, арк. 26

Організаційний Комітет
Студентського куреня
Українськ. Січ. Стрільців

25 Березоля 1918р.
№. 228.

100
В НАРОДНЕ МІНІСТЕРСТВО ВІЙСЬ-
КОВИХ СПРАВ.

131
730
Організаційний Комітет Студентського Куреня Українсь-
ких Січових Стрільців приступаючи до остаточної лікві-
дації ст. Куреня, має честь повідомити, що остаточне
слово в цій справі, згідно з порозумінням з бувшим війсь-
ковим Міністерством, належить п. Военному Міністрові.
Причини, які викликають зараз необхідність ліквідації
Куреня, є зрозумілі так, що їх наводити тут не будемо.
В зв'язку з відкриттям занять в Університеті і з уваги
на те, що студенство повинно приступити до занять за-
раз, Організаційний Комітет прохає дозволити ліквіда-
цію Куреня і розпорядитися в виданню відповідного на-
казу по всім військовим частинам, в яких наші товари-
ши служать, з тим, щоби їм була дана змога на їхні ба-
жання звільнитися з військової служби у даних части-
нах. Всі інші питання зв'язані з ліквідацією, як мате-
ріальне відшкодування сім'ям убитих, підмога раненим і
т.и. буде найкоротшому часі предложено Комітетом Воен-
ному Міністру для остаточного рішення.-

Голова Комітету

Писар

8. Лист № 228 Організаційного Комітету Студентського куреня Українських Січових Стрільців військовому Міністру Жуковському щодо розформування куреня. 25 березня 1918 р.

ЦДАВО України, ф. 1076, оп. 1, спр. 11, арк. 100

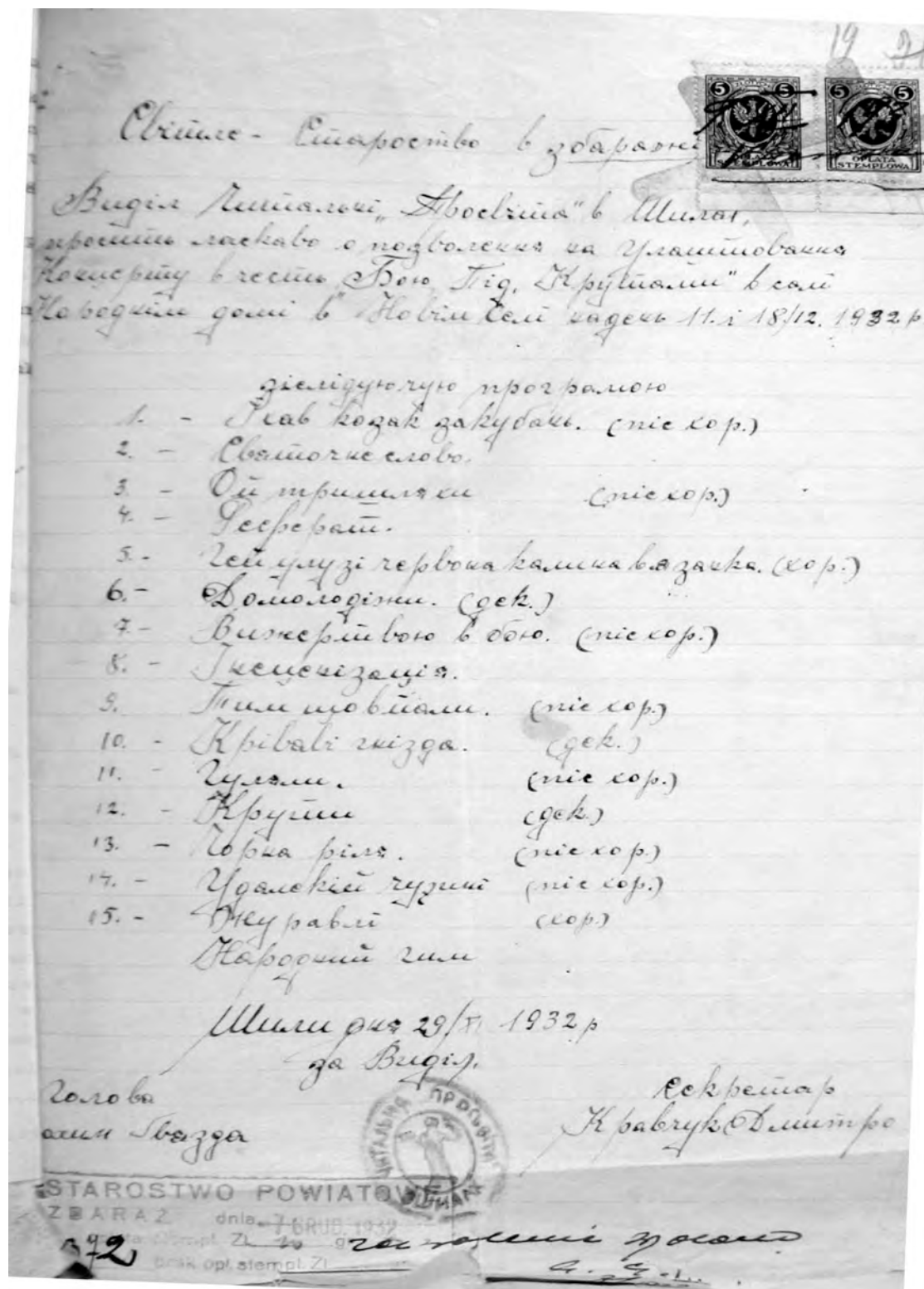
Під Крутами. О. Олесь

Ще до хутора далеко
Наголюсь... нікогда ніг...
Сніп під голову похлав я
І у густім полі ліг.

Срібним лебідем у кмарак
Місяць весело купавсь,
Срібло струнував із себе
Мотє сонцю усміхавсь

Не здаю, що до мене
Вітер тихо шепотів,
Мозок стомлений не вловить
Птихокрилик навіть слів.

Я заснув і став як камінь,
Коли чують тось прибіг
І схопив мене за руку.
Я відшитись не міг.

10. Програма вшанування пам'яті полеглих у бою під Крутами в с. Новому Селі Збаразького повіту. 1932 р.

ДАТО, ф. 316, оп. 1, спр. 723, арк. 19

Dobromirka, dnia 5 stycznia 1933.

Nr. K. 1/4/33.

Pastuszenko Wasyl i tow.że Szył
podburzanie przeciw Państwu Polskiemu

Do

PANA PROKURATORA OKREGOWEGO

w/

TARNOPOLU

R e d o w ó d :

1/ Wasyl Pastuszenko s. Romana i Anny z domu Muzyka, urodz. 18 kwietnia 1910 w Szyłach, tam przynależny, zam. w Klebnowce pow. Zbaraż gdzie zatrudniony jest jako subjekt w Kooperatywie, gr-kat. wolny, posiada 6 kl. gimn. w wojsku nie służył, bez majątku, karany 3 tyg. aresztem za należenie do stwo. "Piast" oraz za zdradę stanu i podpalenie szabo-tatowe karany 8 miesięcznym c. więzieniem.

2/ Wasyl Porochnik syn Andrzeja i Motry z domu Paś, urodz. 12 maja 1912 w Szyłach pow. Zbaraż, tam przynależny i zamieszkały, rolnik przy rodzicach, gr-kat. wolny, posiada 4 kl. szk. lud. w wojsku nie służył karany nie był.-

O p i s c z y n u :

Dnia 1/I 1933 o godz. 19.30 w czasie odbywania się koncertu w Czytalni "Proświta" Nr. 1 w Dobromirce urządzonemu przez młodzież szylską występował Wasyl Pastuszenko na scenę z przedmową do zebranej publiczności w Czytalni "Proświta" której treść była podburzająca przeciw Państwu Polskiemu i nawołująca do popełnienia przestępstw przeciwko Państwu, pochwalał czyny przestępne i podburzał zebraną ludność do nienawiści przeciw Polakom, a w szczególności mówił:

"Wy wsi rodyci syni ukr. chowajcie swoich dzieci i przygotowujcie do wielkiej rozprawy, do wielkiej borotby, do wielkiego boju jakiejś, teraz strzyt, na kotryj na dowho wże treba czekaty. - Ne żałujcie swoich, chotiaj baczylibyście na własni oczy jak syn wasz hyne w mukach i tiur-mi, abo wid worożoji kuli. Baczte pochybaj, teraz tysieczamy najkraszi syny Ukrainy w worożyeh tiurmach i z worożyeh ruk, borites to po-borites! dożdem oho szczo na oden zaklyk jak odem muż xixix statut syny Ukrainy i wytyntut proklatocho woroha, puhańcia z naszoji zemli i na cili naszi Ukraini wielki wid kińcia do kińcia powiwyty me odem prapor synio-żowyj i dożdem nezałężnoji sobornoji naszoji nianki Uk-rainy" Na tem Pastuszenko zakończył swoją przedmowę.

Po przedmowie Pastuszenki odśpiewano w Czytalni kilka pieś-ni narodowych, a następnie na scenę wyszedł Wasyl Porochnik. Na scenie urządzone była z wianków mogiła na, której ustawiono brzożowy krzyż a nad krzyżem widniał napis "Hurodem w boju pid Krutym". Na tem ~~tem~~ napisem ustawiony był "TRYZUB". W tym czasie przemawiał Porochnik, który kończąc swoje przemówienie powiedział "Ach jak jak ciężko leżał, który kończąc swoje przemówienie powiedział "Ach jak jak ciężko leżał, meny maty czużenćmy, meży worohamy, syny Ukrainy wże przyjšow czas, borites wsi jak oden i wytynt to oduhawe sterwo, ocytyt naszu Uk-raińsku zemlu z wsilakoho xxxkwxixx paskustwa, z wsilakoho na czystoh worocho brudu i worożyeh ślidiw, a todi woskresne nasze welyka sobor na Ukrainie i kotdyj jeji syn bude lekho widy chaty, wże przyjšow czas wże przyjšow czas" na tem Porochnik zakończył swoje przemówienie

Jako świadków na powyższą okoliczność naprowadzam Pawlina Marciniukowa nauczyciela obecnie przebywającego na feryjach świątecznych w Dobromirce stale zamieszkałego w Górze Wielkiej gmina Gostynin pow. Ciechanów, Władysława Barasa, z Dobromirki oraz w razie potrzeby st. poster. Wacyk Józefa i poster. Sali Kazimierza, którzy słyszeli wyżej przytoczoną przedmowę Pastuszenki i Porochnika i w tej sprawie prowadzili dochodzenia.

Jako dowód, że Pastuszenko i Porochnik pochwalali czyny zbrojni przeciw Państwu polskiemu naprowadzam fakt, że w dniu 1/I 1933 przywieźli ze sobą wienki i krzyż ułożyli je naokoło tego krzyża w cerkwi gdzie odprawiana była "Panachyda" za bandytów Dacylyszyna i Biłasa sprawców napadu rabunkowego na pocztę w Gródku Jagiellońskim.

W tym czasie obaj w/w. wraz z innymi śpiewali różne ukr. pieśni w cerkwi.

Przesłuchany Wasył Pastuszenko na okoliczność i jego przedmowę oświadczył, że referat, który on wygłosił zredagował część na podstawie różnych podręczników, a część z własnej inicjatywy lecz co on mówił tego już teraz powtórzyć nie może gdyż nie pamięta. Na odczytanie mu słów, które on wypowiedział w czasie koncertu w dniu 1/I 1933 zaprzeczył temu i twierdzi, że tego nie mówił. Zapytany gdzie są te podręczniki, z których on referował swoją przedmowę oświadczył, że mu nie wie gdzie takowe są i od kogo on je wypożyczył.

Przesłuchany Wasył Porochnik na okoliczność swojej przemowy zapodał, że on nic nie pamięta co on mówił, jak również obecnie powtórzyć tego nie może ponieważ już zapominał, również nie pamięta kto suflerował i te słowa mu podpowiadał. Pamięta tylko, że mówił: "Ach jak ciężko w ziemi leżały ciała rідного kraju na krwawych dertach tichaj krowdy nasylstwa nevoli tak sze zloradishyj śmich worohim naszych a pro dyki dila parawertniw swoich nam doudsył duch wit iw, - to tym sz czasie poczęli śpiewać za scena niby kozacy) spłszit z naszoj zemli wsiakij pluhowe kodło tohdi i nam bude lєkshє ležaty na swoj zemli" Potem oświadcza Porochnik, że nie o niczem nie wie i nie pamięta co mówił.

W końcu nadmieniam, że na sali w Cytelni "Proświta" w czasie przemawiania Pastuszenki i Porochnika było około 120 osób obaj z nich których w/w. swoją przedmowę tak podburzyli, że każdy był gotów ranąć się na bandycy w służbie policjantów i takowych rozbroić i zabić ponieważ wszystkich widzów oczy zwrócone były na policjantów i każdy tylko złośliwego spoglądał i zgrzytał zębami oczekując momentu kiedy padnie hasło, żeby to uczynić.

Ze względu na to, że tak Pastuszenko jak i Porochnik podejrzewają, że się będą ukrywać, a co ważniejsze, że wzięli i postarają się na swoją korzyść o świadków zostali dnia 5/ stycznia 1933 o godz. 7-mo, przytrzymani i Sądowi Grodzkiemu w Nowym Siole wraz z doniesieniem oddani.

Komendant Posterunku P.P.

Wacyk Józef st. poster.

11. Донесення поліції про вшанування пам'яті полеглих у бою під Крутами в с. Добромірка Збарзького повіту. 1933 р.
ДАТО, ф. 316, оп. 1, спр. 579, арк. 67-67 зв.

Стані не стало. Зостався хрестав.
Як з хреставом проти стані?
Проти співає ворожав стань,
Б'є-розбивав хреставі.

Скіже, там в нього нема голови, —
Нащо йому підголов?

... Як захищалися співами ви,
Так захищалися кров'ю.

О, ви уміли за Ней лягти,
Мужньо лягти і дітото,
Вміли холодною мну пропекти
Жаром багряних сорочок!

Ваша загибля за Вісну лєну,
Ваші зарубані весни —

Троном в кімноті байдушнє і сну,
Криком кривавим: воскресни!

Сходять нам ваші невесні сонця,

Дзвонять серця ваші вічні,

Ваші квітневі, травневі серця,

У квітні, посічені в січні...

У клекоїтїкні — свідні корові,

Клекоїтї повні — праїори...

Ми під квітіння їх радо, як ви.

В буряні рини простори;

Радо на сурини задідкимо зов

Ми по шидку грозовому,

Тому крутому, що з крутів пішов,

Непереможному тому;

І коли кикел на ворога гас

Незагадливої скрути,

Взнає він добре, про віщо дїз нас

Крикнули крові крути.

Прого 1933.

Олеся Стефанова.

Крути.
 В міроці нечуду, в пітьмі підлот —
 Ваші пісні молоді,
 Люті ваш орлиний, нестримливий люті,
 Люті крізь вітри і хуртінні!
 Що там, що вперше з рушницею ти,
 Що там, що тобою піднявця, —
 Так хороше вам на ворога йти,
 Сівом гучним захищатись...
 Хай ваш вітер відікають на шнях,
 Просять вернути, голосять, —
 "Щоб наша доля... — муча в полях,
 "Щоб краще в світі жилося..."
 Хай ще зловісніше тьмариться рань,
 Голови юкі тим вище...
 Як на параді, йдете ви на брань,
 В просторі гроз, як на гризю.
 ... Стрікулись. Казать ворожню злість
 Ваші розгукані стріли...
 Псами-б на вас позривались-б з місць
 Пріскопні вкрай скоростріли!
 Лавали-ворог... Осв кинувсь він,
 Котить на ваші окопи...
 О, вже не лежати і не з колін
 Лити крицеві окропи, —
 Виросли враз ви, келов на наказ,
 Стівали б'єте у катя...
 Шілки кому ця тривога у вас?
 Кому закіміла гармата?
 Кому це що-друга рушниця — кіма, —
 Голосу бракло у зброї?
 ... — Дайте набоїв! — Набоїв нема.
 В полі далеко набої.

Панно Оксано!

24

Посилаю Вам „Крути“ — самий асфальт
з моїх віршів. Роблю це тому, тому кому
передав Вам пару своїх сонетів (здається,
про Волинь). А ще тому, що багач угора
Ваші скульптури. Ваші речі дали мені
наслоду і я хочу хот так віддяжити Вам
за це.

Ви чули, що я Вас „лап“ (так Ви
сказали) за Ваші вірши. Хіба можна наз-
вати лайкою таке: „Літургическа без
порівняння краще ліпше з глини, ніж
з слова“? Це саме я хочу підтвердити і
зараз. У Ваших віршах (як це було і
в мене на початку) ще немає чіткості,
декоративності, чистоти вислову, немає того,
що складається на стіль — і тому я так
висловлююсь. Але стіль — річ кабути — і
Ви його куде, утворите для себе, як
будете працювати. Зараз Ви поки що —
нище, творити — будете подіти. Пробаєте,

24/05
що я так одвердо і, може, різко: говорю
про це з Вами як з мисцем. Нехай
Вас не зупиняє те, що часом добрі
поети були пересіченими мандрами і
кавітами, — коли буде працювати над
словом, як працює, над камнем, —
звирядує. Мені здається, що праця над
словом — легша, ніж над камнем. Що
може бути гірше, як примусити заговори-
ти камінь — самий косий, самий тупий
і кінний з матеріалів? Скупбіндура завжди
здавалася мені високим і глибоким ми-
сцевим. Ви у кобну, мабуть, більше зро-
били, ніж я у своїй. Ваш камінь гово-
рить, — я чув це учора. Нехай же загово-
рить у Вас і слово.

Я хотів-би побувати у Вас (тітки
не роді, коли у Вас поємо гостей). Мабуть
раніше 10. VII. не зберусь: я продала кни-
жки і в зв'язку з цим поїждок кожного
місяця друмає мене у Прагу. Що ми

25

спішешось про це, якщо Ви нікуди не
виг'їдете (моя адреса: O. Stefanovič, Praha
Pankrác, Benešova 99. U ři Z. Kolískové).

Будьте здорові. І не будьте таким
жорстоко, як угоря. Або ні, будьте таким, яким
є, - дінкми хай сун Вам буде завжди
рогочим, хай родити радіє. Durch Lei-
den Freude - пачає завжди цей
gebiz Бетовена, як і його пачає.

З привітаннями - О. Стефанович.

28. VI.

P. S.: До "Крути":

Погодівсь з "мороком неладу" і "під-
мою підлот". Вони були (як є і досі)
і ка тлі їх же безуміше і свідіше
Крути.

Не прийміть "казянь" за рехізи. Не-ка-
ше "казитисв" (скаженіти).

Не знаю, чи Ви докладно ознайомлені
з догми під Крутиами. Якщо ні, то де-які

місце вірш у мову буди гуд Вас не
сім якими. Капір...
О, вже не лемати і не з коні
лиди крицеві окропи, —
Вирости враз ви, немов на наказ,
ср'яли б'єре у капа...
Або: — Дайре кабоїв! — Кабоїв нема.
... В полі далеко кабої.
Перше. Юнаки зпогадку сфрїдали (лиди не вора
се "крицеві окропи") лемати (окропи були не гни
пофім, коли ворог наближався, сфрїдали з коні
а в саму кридивну хвилину сфрїдали на коні
("вирости враз") і відбивались сфрїдали.
Друге. Коли в юнаків виходили кабої (кабої
дали дітки по 40 шук) і вони звернулися за ка
ка сфрїдали, їм відповіли, що поїзд з кабої
при перших-ше сфрїдали покинув сфрїдали, відїхав
на 2 кіло. в поле. Цей момент я зумисне
креслив у вірші: ви дуже характ. для україн
і у великій мірі забивив масову забивив
ків.
Не знаю, чи буде Вам якими це місце:
Сніме, рах в якого нема голови, —
Капір йому підголов'я?
Не підсилю. Мені цікаво, як Ви пог сама зрозуміли?
Сфрїдали при побаченні.
Нехай не вражає Вас порівн. гасе акцентування
і ніколи чин не кажу слова: робити це дітки рах,
мощна це робити (наголос в укр. мові - гасе рухлив
хороше - хороше, п'їлля - п'їлля, соріжок - соріжок). Кр
рого, наголос гасеми буває подрібни, що означає
слово: "в морозі" (мороз); в морозі (мороза).

14. Світлина поштової листівки випущеної до річниці бою під Крутами у Тернопільському воєводстві в 1937 році. 1937 р.
ДАТО, ф. 283, оп. 1, спр. 172, арк. 26

według rozdzielnika:

545/11-21
TAJNE

Wykonując rozkaz z dnia 18.II.1937r. Br. 320/37.. w sprawie nagłówkiem objętej, po zbadaniu przez st. prok. Krzysia Józefa, meldując/donosząc, że w drodze konfidencyjnej uzyskałem w tej sprawie następujące informacje, a to:

Dnia 29.I.1937r. wieczorem w sali świetlicy stow. Striż w Narodnym Domu w Kopczyńcach, z inicjatywy mgr. Firczuka Ostapa z Kopczyńiec, zostało urządzono święto w 19-tą rocznicę powstania i ogłoszenia Niepodległej Ukrainy, a także, wczono pamięć poległych akademików na froncie bolszewickim, w boju pod Krutami. Ostap Firczuk, w obecności licznie zebranej inteligencji ukr., a także wszystkich członków tego stowarzyszenia, szczegółowo opisał historyczne momenty powstania Ukrainy i początki rozwoju U.H.A. dzieje jej organizacji, ducha i ducha narodowego, jaki panował w tej armii, a na dowód tego przytoczył wysokie poświęcenie młodzieży ukr. której kwiat zginął pod Krutami i te dla narodu ukraińskiego stały się ukraińskim "Ternopilem". Ponadto, Firczuk dodatkowo wyraził się o wszystkich dowódcach jednostek bojowych ukraińskich, ich strategii i znajomości sztuki wojennej, tak w walkach partyzanckich, jak i w walkach podjazdowych partyzanckich. Nie natomiast żył nie wspominał o nieudolności poszczególnych dowódców grup ukraińskich, lecz nie powodzenie przepisał nadmiernej przemocy ze strony nieprzyjacieli.

Jednostronne przedstawienie tej wielki, spowodowało wystąpienie drugiego mówcy, również mgr. Fedkows Zenona z Kopczyńiec, który zaprzeczył temu by wszystko tak idealnie było prowadzone przez Ukraińców, zajmujących wysokie stanowiska w U.H.A., jak również i wśród osób wchodzących w skład ukraińskiej Konstytucyj, który wykazał plusy i minusy ogólnej działalności członków reprezentantów tak władzy wojskowej, jak i władzy politycznej sprawującej administrację państwa. Przemówienie tak Firczuka jak i Fedkows w treści swej, były wysoce patriotyczne i podnoszące morale umysły w duchu wybitnie nacjonalistycznym ukraińskim. Po przemówieniu wymienionych mówców, okolicznościowe deklamacje wygłosiła Marija Szafienowa, córka p.o. dyr. kasy komunal. w Kopczyńcach, oraz znany bojowiec i karynt za działalność wyrotową z ramienia OUN, Kijm Jarosław z Kopczyńiec. Po deklamacji, Kijm przeszedł z taśmą po sali i zbierał datki pieniężne, które miały być przeznaczone jak ustalono, na rzecz więźniów politycznych.

Ponieważ na akademii tej mgr. Fedków Zenon koep. adw. Zełeneckiego z Kopczyńiec, zarzucił Firczukowi, że ten sprawę tę przedstawił w niewłaściwym świetle i nadmieniał, że członkowie Centralnej Rady Ukraińskiej wchodzili w porozumienie z bolszewikami i przyczynili się sami do upadku Ukrainy, mimo prześladowanej krwi przez młodzież ukr., a wychwalał czyny sp. Atamana Petlury, na sali wśród obecnych powstała swego rodzaju konsternacja, o czym doniesiono do Redakcji Nowego Czasu i dziennik ten w Nr. 26, z dnia 6.II.1937r. na str. 7. w artykule p.t. "W rokownicy boju pod Krutami" podkreśla, że referat taki jaki został wygłoszony przez mgr. Fedkows, nadaje się więcej na dyskusyjny wieczór i to dla odpowiedniej publiczności.

Nadmieniam, że po deklamacji Kijmy i przed przystąpieniem tegoż do zbioru, mgr. Firczuk, wezwał zebranych, do dobrowolnych datków pieniężnych, na rzecz więźniów politycznych, którzy obecnie za sprawę polityczną są samnikami w więzieniach polskich. Po tym przemówieniu odbyła się zbiórka pieniężna.

Jak zaobserwowano, to ruch nacjonalistyczny ukr. przybiera we wszystkich legijonach stow. ukr. na aktywność, a inspirowany jest przez członków przywódców z UHBO, który w działalności swej i taktyce posiada zabarwienie jeżeli nie OUN., to co najmniej F.H.J. - z tego wynika, że ukraińscy działacze polit. jak i społeczni, sami nie wiedzą, gdzie się zaczyna działalność polityczna UHBO., a gdzie się kończy.

Ponadto w dniu 28.I.1937r. mgr. Firczuk z upoważnieniem Izby Adwokackiej, we Lwowie, otworzył własną kancelarię w Kopczyńcach, i według informacji Nowego Czasu, a także informacji poufnych, mgr. Firczuk przyjął od adwokata Zełeneckiego, t.zw. kancelarię polit. który ma udzielać porad prawnych w spra-

12
wóch politycznych bezinteresownie.-O powyższym Nowy Czas, informuje swych czytelników w Nr.26, z 6.II.1937r.b.oglądnie w atrykule p.t.kronika kopyczyńskiejs.-

Oprócz tych spostrzeżeń, daje się zauważyć w terenie, coraz większy napływ podejrzanych o należenie do OUN, do organizacji legalnych ukraińskich, nawet takich, którzy za działalność wyrotową ukr.z remienie OUN, byli już przez sądy karani i przynależność ich do tej organizacji, niezbicie została im udowodniona.-Do takich w Kopyczyńcach, należą, Kłym Jarosław, Hreczka Mikeł, Demczuk Iwan i Lewczuk Taras, wszyscy z Raworowszczyzny.- Właściciele, należą do Luhu, Striły, Bojana i Proświt.-Również należą i inni podejrzani, którzy dotychczas za należenie do tej organizacji karani nie byli.-

Na dowód powyższych informacji co do ich prawdziwości, w załączeniu przesyłam dla starostwa, oryginalne informacje z Nowego Czesu strona 7.

Załącznik:1.

O T R Z Y M U J A:

Pen Komendant Pow.P.P.Kopyczyńce:1.

Pen Starosta Pow. " 1.

Pen Kier. Wydz. Sl. Czortków 1.

Komenda Powiatowa P. P.
WYDZIAŁ ŚLED CZY
W CZORTKOWIE.
ulica _____ tel. _____
Weszo 22 LUTY 1937
545/W.P./37, zat. _____

Kart. Wyrot.

do notowania

15. II. 1937

25/II/937.

Pol

Przyjeto dla udowodnienia

okn

Komenda Powiatowa P. P.

z. r.
JERZY CIESIELCZUK, aspirant
Kierownik Wydziału Śl. Czortk.

15. Донесення поліції про вшанування пам'яті полеглих у бою під Крутами в с. Копичіці Копичинецького повіту. 1937 р.

ДАТО, ф. 283, оп. 1, spr. 172, арк. 21-21 зв.

До

Повітового Староства
в Тернополі.

Кружок Р. Ш. в Гайх вел. просить о дозвілі
на урядженні Свѣтової Академії в річницю
бою під Крутами, Академія відбудеться
в неділю, 31. І. 1937. р. огод. 6 гої вел. в до-
мівці Мінцанського Братства в Гайх великих.
Доки з імпреза призначений на культурно-осві-
тні цілі Крутка. За лад і порядок відновляє
Старшина Крутка.

За Старшину Крутка

Володимир
головаЗайка
секретар

Програма:

Народні мислери	- муз. хор
Рекрут (вигосиць)	Іван Заблоский
Вигосиць в бою...	(муз. хор)
Крути (ант)	декля.
Гайх пари	муз. хор.
Міхал героїв	декля.
Ані що знає	муз. хор.
Колі ви вирали	"

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

вспугнувшись, прозвучало слово. Герасим придирается до нас, а
пропагандистам нашим з немотивированно на руках - маинде при
то кроти. О не все мы зиемаса - показывае на нас з
мы. Е знае про дн Герасима... бизом и нас сам
мо нас зиним. - Давнасе про то нии манери дус 5
руки и би бонн зиним на нори до. Дома приносима
и саманова нрн нимемб емерно прамб. Т бизе
- бам про ниг комангу вобнов Омамма компонг би
- на и компонг боромборна Украина. А норе компонг из
руки зиним ниг дрыман. Т прозги чибисим роби ниг
норинем беринем чибиса рбон на нрн. Знае про ниг
рбим дорон не еме. Т не зиним и пернб реоиб. Их крб
наме рбик нрбик нрбик знов нрбик нрн. Т дурне
нрбик дорон, нрбик реоиб - бам ронрб не зиним нрб
руне? Дома нрбик и нрнме до бик дорон нрн
- на Украину.

- Кинес -

Пісня героїв

А знає: Ви отам на всі прапори
Живимі рідів і щим на міді проміни
Вирном рван на ружав Кайдані!
Десь по замках спокійно десь приємні
Десь з гоїком впер похити десь осини

Живимі прапори вам усім ханосе
І євміжені і порубів юнацьких
В думі бжеа митарювані дурі заїмбсе
Щукам так, де митарювані часе
Підатим євміз заріжних євміє євмієвних.

Прийшов приказ: Короткий і змістовий
Десь бітер гико ментеа євміє правед
Десь розпоратий ментеа лехав митарювані
Прийшов приказ: Короткий і змістовий
І з вас ніхто не ментеа не забававсе
І євміє. Там євміє про митарювані
Короткий євміє... жоні і євміє митарювані...
Там визов євміє митарювані Кайдані
І митарювані так євмієвко митарювані
І євміє вам так євмієвко митарювані.

Прийшли бітер і євміє євмієвко
Вам євміє, євмієвко євміє
А євміє митарювані і євміє заїмбсе
І євміє десь з зубами євмієвко
Митарювані євміє за євмієвко в євмієвко

А євміє: Євміє і євміє, євмієвко!
Там євміє євміє євмієвко
Ми євміє євміє, євміє євмієвко
Ми євміє євміє, євміє євмієвко Кайдані
І євміє так євміє євміє євмієвко.

- Кінець -

Лісні:

Народний мисаря.

Народний мисаря - уявлення богами
милостиво радісно квітне - вінчаємо їх терновими вінками
і розп'ятого на віки. . .

Народна пам'ять їх ніколи не забуде
доки жити не...

доки жити не народ - їх світлий образ
образ сонця буде і в день весни і в ніч негод.

Ви жертвою в бою перівнім луги
з любови до свого народу
ще ви віддали що тільки могли
за геть за народ за свободу
Нераз ви воякам у тюрмах молах на смерть вояки
Він присуд несправий у п'ятих уетах, катом судді ви

Ви жертвою в бою перівнім луги
з любови до свого народу,
ще ви віддали, що тільки могли
за геть за народ, за свободу
За вами боїмів світлий паки вже іде
На смерть на загибелю готовий
Прощайте же брати, Ви геть прощайте
Велику долю любови.

- Хіменко -

3. У дві пари.

1. У дві пари несуть пари
Доборобся ти мій сину
Занесуть друзі жовніри
В пограбовану долину.

2. Не спивають не ридать
Боже не має батька нечк
На рухоми поховать
Всірогачному каміні.

3. На рухоми не своїому
Вже не взяті тобі хати.
Туди - грають з твоєю дзвон
Переми дві гармати.

4. Не голосать не розносать
Налив жовібних в ружки
Субі дими тільки просать
Передають покійні родині.

4. Тим, що упали

Що то за грим осінний грим зріжеть землю ватова дім
Всім гонить в пропасть сирітський а вроду кров, а вроду кров
Що то за град оченний град месь слово як водонад
Що кудь чук, що кудь лвист. Таде народ як з дуба мей.
Таде народ як зрімий сін; вірно й неграмот мім
Линь чук ружиком, мим рав камок вкопаст на вічний сін

Сніть жлоті сніть...

Про долю волю тихо сніть - про долю волю вітчим
Тихе можуть бути крапці сні.

5. Хом Ви вмірали...

Хом Ви вмірали Ваш дзвон не грали
Тихо не заплакав за Вами
Линь в чистому полі жевім гармати
І зорі вливались слезами.

Хом хоронили Вас в темну могилу
Від крові земля погорніла
Від хмарам кружкі старим мітам
І бурею битва греміла

На Ваших могилах хрести похилились
Налика нагнулась до долу
Сніть орм соком - ми го сиринь зброю
І жедемо на покій до Бога.

25

POSTERUNEK
POLICJI PAŃSTWOWEJ
BEREZOWICA WK-A
 Nr. 188/38.
 Powiat Tarnopol.

Czytelnia Proswity w Gajach-
 Wielkich urządzenie " Święta
 Krut".

Berezowica-Wielka, dnia 31.I.1938.

Do

Pana Starosty powiatowego

w TARNOPOLU.

Stosownie do polecenia z dnia 26.I.1938 Nr-B-32 w sprawie urządze-
 nia przez Zarząd czytelnii Proswity w Gajach-Wielkich w budynku Mieszczan-
 skiego Bractwa akademii " Siweta Krut" zgłaszam, że akademia ta odbyła się
 dnia 30.I.1938 wedle załączonego programu dozwolonego przez tamt. Staros-
 two i ta odbyła się od godz: 17 do godz: 20 m-45.

W akademii tej wzięła licznie udział ludność miejscowa tak star-
 szych jak i młodzieży, przy czym spokój i porządek publiczny nie został
 zakłócony.

W końcu nadmieniam, że w myśl polecenia tamt. Starostwa to broszurkę
 przy pomocy której urządzono akademię "Święta Krut" pt. Nowa Scena kom-
 plety program na nacjonalne święta Kruty, nakładem wydawnictwa Deszewe
 Knyzka wydanie W. Kunanec zakwestjonowałem którą w załączeniu wraz z za-
 łączonym programem Starostwu przedkładam.

Załącz: 2. program i broszurka.

Komendant Posterunku P.P.
Michał Krawiec

18. Донесення поліції про вшанування пам'яті полеглих в бою під Крутами в
 с. Гаї Великі Тернопільського повіту. 1938 р.
 ДАТО, ф. 3, оп. 2, спр. 802, арк. 25

Декламация.

- 1). Запяхули буди, сурми заграи
Корубовки знопомини
Тондан ел емаде нмиа, ел емомаде
Абб - ел елвине реним.

Реквизитор: Дехе би, деме, дехе би еничаеме ?

Потом прохогодимо по рони.

Ти не Духа, в менасу крао,

Ти у свих не болони?

Ван по дорози ма не корози

Сасрне дигу по смирне конуе

Маму забодимо з розулу еходимо

Тоамелко емо"не и муе.

Ои не нае бамеку ма не нае фидане

Ти ми еинко ни маме

То не не ме не при доуи ма биса носна

Уод в иткку бифане

Ваме фиде каму, каму косице,

Розулу бауе до навраме

А нама еправа кривава еправа

Вне рми - ао по дигути.

Ване: Запраме крива ку не ета...

Ресурсор: Кызгил, кызгил мо бу ие ме?
Ага Десай, Пилей ру каг Доу?
У еванн-ру ма похорон?
Амо вас гвучув, амо вас беде?
Ау заеде кызгил се?
Вас не сираним стенив проетр
Т морд гуд; немеру нр?
Де вам соззук? Свини ниб
Завздумх ваших вофронб?
Пордкеме, ер стенова
Орзго стонтова права
Из ваших мин, из ваших нр.
Туде коуче новий поуч?
Кызм: Сиранимса! Становне, фаз не фаз
Вертаиме нокн рас разаз!
Ресурсор: Не руо то! Кызме ер неуравни
У хмарех мау мо; у ли.
А всемак оставса киз,
Кызгил проилов оисей похиз.

↓ Присяга. —

На віраї срузи серце своє ристе

Стояє разом усі в єдиному лаву

О славімо героїв наших пристра

Тиз Кругтани. криваву їх розправу.

Тиз Кругтани там молоде воїнство

На про криваву звороти стало

За Україну славу лести, багатство

Життя своє воїни теж покляло

Клянемося вам повеселити герої

На вашу кров, на віслю слави Кругти

Нам кину вашого і жертви пресвітлої

Ніде ніхто ніколи не забуде.

Хілаємо вва дні обождані кесми
Вам зановим ате до кінця сновити.
Підати право в історію не піддаєт
До дімних з'їх у сонячній блакити
Хілаємо вва за нашу Україну
Усе віддати все перетерпіти
Узод Україну звільнити з руїни
Узод України в славі зацвісти.
За наш народ, за край веселий і щасливий.
Хілаємо уперед! друзімо стати
Добити правду, поможе нам Боже
Благослови нас Ти Пречиста Мати.

Крутанська легенда

Що то за зрим, осікний зрим?
Злихитя земля, валиться дім,
Всвіт горить в пропасті стрілищов,
А всюди кров, а всюди кров!...

Війна: Що робити, сестро?

Смерть: Кошу ти і день. А ти?

Війна: А я їду і рубаю в пень.

Смерть: А тошмаса?

Війна: Ще й ак!... Не хур ти!... А ти?...

Смерть: Що - а!... Тут горі, ти іземі!...

Бережи, сестро, то було не те,
Все на верш, коса іде й мете.

А чини - тобчир скривос, ак, борсук,

Твори його!... Не хур, сестро, рух!...

Коси війна - з краю мандруси в край,

А чини - в воду міз, до хмар літай!...

Війна: Трагато ще робити?...

Смерть: Того їх вість!...

Здох доків велика дуче дість.

Здох доків неімовірна моть,

Такої-ур не бачила мабуть.

Війна: Вестрице! Терши й ми брм не ті!...

Кров з молоком і коси золоті...

Малим ми до себе і талм,

За ками ласки люди в дії змш.

А чини - бах акі!...

Старі, старі,

Беззубі і гідкі, мов опирі!...

Смерть: І скучно стало!... Ох, ак, скучно!... Куд?

Зівало тіло і висохла грудь...

Врушоса полем ніди тої павук,

Ще тфори й косу випротим із рух.

1844
31

-6-

Хор: Криніси, сестро!

Завтра до роботи знов.
Хор: Що то за град, огненний град?

Мисль омило, як вогняд!

Що кула - це! Що кула - свист

Таке карод, як з дуба лист.

Речник: Соку на обрі! Рано встас!

Горат та, вставайте,

Соку стрічайте!

Рано встас!

Хор: Соку на обрі! Рано встас!

Горат та, вставайте,

Соку стрічайте!

Рано встас!

Сестри, збирайтесь! зносіть квітки!

Трудом співати, соку квітцями!

Зносіть квітки!

Горат та! Бандури, кобзи беріть!

Трудом грати, соку вітати!

Кобзи беріть!

Соку на обрі! Рано встас!

Грати, співати!

Соку стрічайте!

Рано встас!

Хор: Повставали козаченьки

Довгими радами,

Загріміми сурми - труби

На бій з ворогами!

А як вб'єшми воли, слави

Славно добувати,

Гривагами: радше згинуть;

Хор: Брешали за Україну,
Життя положити,
І кайдани ворожі
З матері здобути!

-7-

18
3.

Дурт: Стало знов темніше... хмари повисали...
Вилетіли сови, виділи шакали...
Требуть, і вичють!... і шукають тіла!...
Толмисся сивожи, кров зачервоніла!...

Хор: Таде на род, як зрілий сніг,
І "вічної" не править ніч...
Мим реє зармат, мим гук закон
Вколисую на вічний сон...

Вір: Батьку, батьку, мені душно, мене пере,
В горні засинає!...

Батько: Сипку! сипку! біла мене все кров тече,
Воду ці немає...
Гули, сипку?... горний ворог вється, криве,
За дьака співає!...

Син: Батьку! ізза плечей мороз подирає,
В серці стиче, стиче...

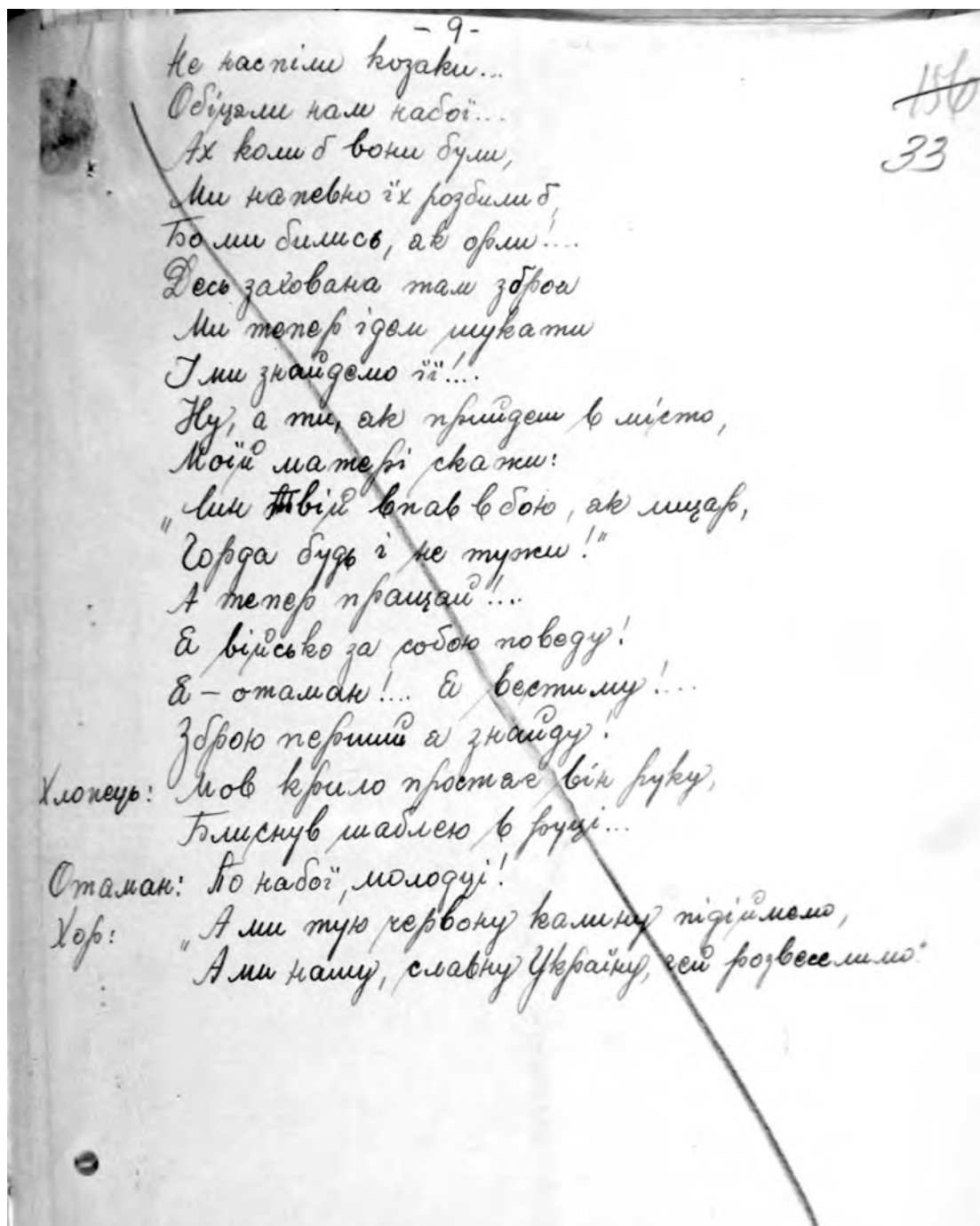
Матько: Грудьми вкрийся, кровю вратою змийся!
І їх не трохи сине!...

Рецидив: Воля героїським сном на багнетях
Внисть, на вістрях.

Хор: Спіть, хлопці, спіть,
Про долю-волю сніть.
Про долю-волю вітчини,
І ви можете бути кращі, сини?

Під Крутами.

Отаман: Ще до хутора далеко!...
 Католівське... Шкоро ніч...
 Сніг під голову поклав а —
 у тиші по м'яг.
 Срібним лебедом у хмарах
 Місяць весело купавсь,
 Гіля ступав із себе,
 Може сонцю умихавсь?...
 Не гадаю — що до мене вітер твій, шелестів —
 мовокотавлений — не вловив тихокрихав навіть снів...
 А заснув і спав, як камінь.
 Коли чую — хтось прибив.
 Ті сновив мене за руку.
 А отаман твій не м'яг...
 Срібним лебедом у хмарах
 Місяць груди обмивав
 Гіля мене — з довгими крісами
 Хлопчик змучений стояв...
 Хлопець: Що з тобою?... де знав ти?...
 Зрадив голову свою?...
 Отаман: Так!... а знав! але в бою!
 Ти не був хибя сьогодні,
 Як гризлив тут зроби?...
 Гимнів з ворогом ми славно
 Твими славно ми...
 А летав і бачив, ої
 Карі, сині, голубі,
 Як квітки цвітуть, сміються
 Ні словозначки тобі!...
 Оточив нас дужий ворог
 Токосив усі квітки...
 Обидали нам підноч

19. Інценізація "Крутянська легенда", "Декламації", "Присяга Крутам", які було заборонено польським урядом включати в програму академії річниці бою під Крутами в с. Гаї Великі Тернопільського повіту. 1938 р.

ДАТО, ф. 3, оп. 2, спр. 802, арк. 29-33

Starosta Powiatowy Podhajcki.

Podhajce, dnia 21. stycznia 1939. r.

nr. B. 32.

P O U F N E.

Otrzymanie ładu
i porządku publicznego.

Do

Pana Komendanta Pow. P. P.

W

P O D H A J C A C H

W związku z zarysowującymi się tendencjami ukraińskich nacjonalistów wykorzystania ukraińskich Świąt Narodowych, przypadających w styczniu a to w rocznicy proklamowania sobornej Ukrainy, przypadającej na dzień 22. I. 1939. r. i rocznicy bitwy pod Krutami, przypadającej na dzień 30. I. 1939. r. do podtrzymania zwanego rewolucyjnego wrzenia wśród mas i możliwości zakłócenia w czasie tych obchodów wśród podnieconych nastrojów zarówno społeczeństwa ukraińskiego i polskiego, bezpieczeństwa spokoju i porządku publicznego - proszę o wydanie natychmiastowych zarządzeń zmierzających z jednej strony do paraliżowania ewent. wystąpień o charakterze polityczno-demonstracyjnym a z drugiej do bezwzględного zapewnienia bezpieczeństwa w czasie omawianych uroczystości urządzanych w granicach obowiązujących przepisów prawnych.

Sprawozdanie winno nastąpić do dnia 24. I. i 2. II. 1939. r.

Starosta Powiatowy:

J. Suchorski

212/39
21.1.39

20. Донесення Підгаєцької команди поліції про стан безпеки в повіті у зв'язку із вшануванням пам'яті полеглих у бою під Крутами у м. Підгайці. 1939 р.

ДАТО, ф. 282, оп. 1, спр. 567, арк. 1

Сенс крутянських подій

І згадую чомусь я мимоволі
Великих лідарів своїх;
Лежать вони покинутими в полі
І без хрестів могили їх.

О. Олесь

Тридцять років тому сталися події, що назавжди увійдуть в нашу історію як жорстокий акт величної боротьби українського народу за свою незалежність.

В чому ж сенс крутянських подій, чому саме Крути так імпонують нам?

Щоб належно оцінити значення виступу трьохсот юнаків проаналізуємо зв'язок крутянської трагедії з сучасними й подіями в суспільному житті України.

Знаємо, що, починаючи від нещасливої для нас Полтавської битви, Росія плаксиво прибрала Україну до своїх рук і систематично душила всякі прояви національної свідомості. З року в рік тиснула Росія на Україну міцнішає, а прояви української самостійницької думки робились дедалі слабшими. Наслідком цього українська інтелігенція щодалі більше втрачала значення національної еліти. Вже Куліш говорив про українську націю лише «в розумінні етнографічному». І коли в 1917 р. в наслідок військових ударів розвалилась Російська імперія, коли всі народи, що до того були поневолені царською Росією, тепер заворушилися і почали відроджуватись, — в цей вирішальний момент маси українців опинились без організаційно-мідного проводу. Як пише Ісаак Мазепа, «проблема людей була одною з найболючіших в українській боротьбі часів революції».

Замість того, щоб одразу ж поєднатись на боротьбу за свою незалежність, українська інтелігенція ще не усвідомила собі, за що саме треба боротись: чи за самостійну Україну, чи за «єдину і невіддільну Росію», в якій для України була б тільки деяка внутрішня автономія.

Активний учасник визвольних змагань, В. Дорошенко пише про цей період так:

«Події не застали нас свідомими своїм мети, членами української нації, а громадянами імперії — українського походження. І тільки в ході подій почасти приходили ми до пізнання своїх власних цілей... І такими застала нас в огні збуджена Україна».

Означе якою б слабою в національному відношенні не була тогочасна українська еліта, все ж таки треба було якось організувати боротьбу за дальше існування своєї держави. Бо хоч молода Українська Республіка ледве встала на свої самостійні державницькі ноги, над нею вже нависла загроза цілковитого знищення: численні армії большевиків наступали на Київ, щоб придушити місцевий самостійницький рух і спрямувати течію української революції в російське, або, як вони казали, «общенациональное русло».

Українська нація, ще не цілком визволившись від впливу російського царизму, мусіла одночасно визволятись і від впливу російського большевизму. Необхідність такого визволення диктувала не тільки потреба внутрішня — самовизначення української нації — але й зовнішня — засвідчити перед світом той факт, що революція в Україні є не

лише соціальна, але й національна. Вона лише в цьому останньому випадку могла було сподіватись, що світ визнає Україну окремою державою. В ім'я збереження цієї держави і її серця — Кисва — триста юнаків пішли на смерть.

Чи вірні методи боротьби вони вибрали, чи не було в їх одчайдушному виступі якоїсь помилки?

Відповіддю на це запитання можуть служити пророчі слова нашого Головного Отамана.

«Шлях звільнення кожної нації густо кропить кров'ю... ворежою і рідною. Кров закінчує глибокі процеси національних емоцій, усвідомлень, організаційної праці, ідеологічної творчості, всього того, що нація і свідомо і ірраціонально використовує для ствердження свого права на державне життя».

Кров, пролита для цієї великої мети, не засихає. Тепло її все теплим буде і в душі нації, все відіграватиме ролі непокоячого тривожного фермента, що нагадує про нескінчене і кличе на продовження розпочатого...

Ці історичні слова мимохідь згадуються щоразу, коли ми відзначаємо роковину крутських подій. Бо смерть трьохсот юнаків, їх кров, пролита за визволення рідної нації, якраз і була тим ферментом, що збудив у широких масах українського народу приспану раніш національну свідомість і остаточно порвав духові зв'язки між Україною і Росією.

Триста українських юнаків були заковані багнетами російських матросів і пролита під Крутами кров одразу ж поставила виразну національну межу між революцією в Росії і революцією в Україні. І якщо до крутянських подій українські політичні партії були, за виразом Дорошенка, «копіями московських», то після цих подій становище змінилось.

«Саме від Крут, — каже Е. Маланюк, — не тільки психологічно, але й хронологічно починається в нашому житті тип нового українця, тип, що намагається надавати проявам українськості цілих справжнього, вже національного стилю».

Ось у чому сенс крутянських подій, ось причина того, що ми з року в рік згадуємо про них, як про один з найвеличніших прикладів жертвенності українського народу в боротьбі за свою незалежність. Бо кров, пролита відважними юнаками є одночасно й нашою рідною кров'ю. Той запал, яким горіли вони, віддаючи своє життя задля кращого майбутнього рідної нації, — цей запал наповнює сьогодні серця українських повстанців, серця нас усіх...

Стара максима каже, що «народ, який не б'ється за свою власну незалежність, не може бути обдарований цими атрибутами нації від когось іншого». В ім'я боротьби українського народу за свою незалежність триста юнаків згинали смертю хоробрих.

Ось чому, схилиючи голову перед світлими іменами поляглих героїв, кожен із нас може повторити невмирущі слова нашого Головного Отамана Симона Петлюри.

«В дні свят Української Державності встають переді мною постаті лідарів і мучеників великої ідеї. Вони створили спільним чином свого життя найкращу легенду нації — легенду оружної боротьби її за своє право жити вільною й державно незалежною».

П. Д-в.

СВЯТО 22 СІЧНЯ В БАЙРОЙТІ

22

СВЯТКОВА АКАДЕМІЯ З НАГОДИ РІЧНИЦІ БОЮ

КРУТАМИ

~ 1918 — 1956 ~

ЩО ВЛАШТУВУЮТЬ ВСІ ОРГАНІЗАЦІЇ
МОЛОДІ МІСТА ТОРОНТА

У сні, під кирею віку,
Вдивляюсь в прийдешність свою:
Ми встанемо, встанем без ліку,
Щоб в чесному вмерти бою!

Л. Мосендз

ПРОГРАМА СВЯТОЧНОЇ АКАДЕМІЇ В РІЧНИЦЮ БОЮ ПІД КРУТАМИ

Українські молодечі організації міста Торонта
МУН (ЦЕНТР) — МУН (ЗАХІД) — ОДУМ — ОУАТ „ЗАРЕВО” —
ОУМ „ПЛАСТ” — СУМК — СУМ — ТУСМ — УКЮ — УКС
„ОБНОВА” і УКРАЇНСЬКИЙ СТУДЕНТСЬКИЙ КЛЮБ ПРИ
ТОРОНТОНСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Неділя 29-го січня 1956 р. — о год. 8-й веч.
в залі УНО — 297 Каледж Ст.

БОЖЕ ЩАСТИ

1. ВІДКРИТТЯ — І. Гонтар
2. СВЯТОЧНА ДОПОВІДЬ — В. Болюбаш
3. а) А. Ліхнякевич — ЧОРНЕ МОРЕ
б) М. Лисенко — ЗА СИБІРОМ СОНЦЕ СХОДИТЬ
М. Олешкевич — баритон
4. а) М. Лисенко — АЙСТРИ
б) В. Матюк — ВЕСНІВКА
М. Брездень — ліричний сопран
5. а) Ф. Шопен — СКЕРЦО б моль
б) В. Косенко — ПРЕЛЮДІЯ оп. 8, ч. 2.
Т. Прушинська — фортепіянове сольо
6. М. Гайворонський — В'ЯЗАНКА СТРИЛЕЦЬКИХ
ПІСЕНЬ
Чоловічий квартет „Славута”
7. М. Гайворонський — ЗБУДИСЬ ДИТЯ
б) І. Білогруд — МОЛИТВА МАТЕРІ
в) Ст. Людкевич — ПІСНЯ ПРО ГЕРОІВ
Стефа Федчук — драматичне сопрано
8. а) М. Гайворонський — СПОВНИЛАСЬ МІРА
б) О. Кошиць — ДУМА ПРО ДОРОШЕНКА
в) Ст. Людкевич — ГІМН БЕЗСМЕРТНОЇ БАТАВИ
Чоловічий хор СУМ-у „Прометей”
Диригент проф. **ЛЕВ ТУРКЕВИЧ**
При фортепіяні **О. Бризгун і А. Ярошевич.**

ПЕРВА

9. ІНСЦЕНІЗАЦІЯ „КРУТИ” — *М. Оверковича.*
Драм. Гурток ОДУМ-у — режисер — **І. Світайло**
ЩЕ НЕ ВМЕРЛА...

МИСТЕЦЬКЕ ОФОРМЛЕННЯ СЦЕНИ **Е. ТЕЛІЖИН**

K R U T Y

Ukraine, as a political entity, has struggled for its freedom and independence throughout its history. The outstanding examples of this movement are the uprising under Bohdan Khmelnytsky in the seventeenth century and Ivan Mazepa's plans of liberating and reinstating Ukraine into the family of European nations at the beginning of the eighteenth century.

The idea of independence was greatly enhanced in the following century, partly by interest and revival in the study of tradition vernacular literature, and to a large extent by political events. This movement punctuated by the claims and evocation to historical rights increased its momentum and finally culminated in the emergence of Ukrainian Nationalism at the beginning of the twentieth century.

The first World War, brought the downfall of the Austro-Hungarian and Russian empires and gave the Ukrainian Nation an opportunity to consolidate and realize its age-old dreams of freedom and independence. During the war the events in the Ukraine, that were moving at an accelerated pace and which had a tremendous impact upon the population, were of political and psychological nature. In brief, these were: the formation of Ukrainian Central Rada and proclamation of its First, Second, Third and Fourth Universals, whereby Ukraine was proclaimed an independent Republic. Others included the conventions of soldiers and army officers and the convocation of peasant representatives all with their specific demands: proclamation of independence, reorganization of an army and land reforms.

The Central Rada, because of its internal crisis, futile deliberations and theorizing brought about by predominant socialist element and the absence of realistic approach, was unable to cope with internal and external dangers which were mounting and threatening its existence. Many of its actions, including the Universals, were dictated by the circumstances which literally "forced" the government to act accordingly, rather than vice-versa, whereby the highest political authority in the country projects the cumulative will of the people over and into the adverse realities in the hope and attempt to safeguard the freedom of its subjects, sovereignty of a nation and its own existence.

In many respects the Central Rada was far from competent to master the chaotic situation and achieve any measure of stability for the simple reason that it did not possess the necessary acumen and perspicacity to deal with elemental forces potentially well disposed to its cause. The formation of an army as an instrument of defence was relegated to secondary position at the very time when the Red Army was approaching the walls of Kyiv with intention of subduing the newly formed Republic.

On January 28-29th, 1918, the existence of the State was at stake. As a last resort the students from the University were asked to answer the challenge. The result: the battle of Kruty. Heroism. National tragedy. The latter lies in the fact that there was no connection, no relation between the leaders and the would-be followers.

History, on the pages of its annals, notes not only deeds but also their authors. The authors of Kruty were students – about 300 in number – untrained in the art of war, yet with conviction and indefatigable spirit that the freedom of a nation merits, demands and avails justifies personal sacrifice – death.

Dulce et decorum est pro patria mori!

24

І згадую чомусь я мимоволі
Великих лицарів своїх;
Лежать вони покинуті у полі
І без хрестів могили їх.
(О. Олесь)

УКРАЇНСЬКІ МОЛОДЕЧІ ОРГАНІЗАЦІЇ МІСТА ТОРОНТА

МУН (центр) — МУН (захід), — ОДУМ — ОУАТ
„Зарево” — ОУМ „ПЛАСТ” — СУМК — СУМ — ТУСМ
— УКЮ — УКС „Обнова” — Український Студентський
Клуб при Торонтонському університеті

в л а ш т о в у ю т ь

СВЯТОЧНУ АКАДЕМІЮ В РІЧНИЦЮ БОЮ ПІД КРУТАМИ

**В НЕДІЛЮ 29-го СІЧНЯ 1956 РОКУ — О ГОДИНІ 8-й ВЕЧОРА
В ЗАЛІ УНО — 297 КАЛЕДЖ СТ.**

Цього дня о год. 11.30 рано будуть відслужені
ПАНАХИДИ В УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКВАХ
(770 Квін Ст. і 404 Бетирст Ст.)

У ПРОГРАМІ:

Відкриття — Реферат — Мистецька частина:
Чоловічий хор СУМ-у „Прометей”, Квартет „Славути”.
СОЛІСТИ: М. Брездень, С. Федчук, М. Олишкевич,
Т. Прушинська.

Інсценізація „Крути”.

ПРОСИТЬСЯ УКРАЇНСЬКУ МОЛОДЬ І ГРОМАДЯНСТВО
ГІДНО ВІШАНУВАТИ ПАМ'ЯТЬ ГЕРОЇВ КРУТ, БЕРУЧИ
ЧИСЛЕННУ УЧАСТЬ В ПАНАХИДАХ ТА АКАДЕМІЇ

ПРОГРАМКИ ВСТУПУ МОЖНА НАБУТИ:

Книгарня „АРКА
575 Квін Ст., тел. ЕМ. 8-7061

Пластова Крамниця „Плай”
344 Бетирст Ст., тел. ЕМ 8-5243

та при вході на залю.

КОМІТЕТ

22. Програма святкової академії з нагоди річниці бою під Крутами, м.
Торонто. 29 січня 1956 р.

ЦДАВО України, ф. 5235, оп. 1, спр. 1615, арк. 22–24

Круди.

Орди мист тисяч іх у морі,
Потемку жахав солдат.

Невже не були нам?! чи були!

Покаже бій, порожній круди,

Не воскресне в нас кут.

x x x

Вже жмемися, ас не стало, —

Магавше мурем мов'я кров;

Іх багато, — нас так мало:

(Возмучено в душі змучено) —

— і горіше бій кривий ішов

Качила мов'я кров іх риза!

Звершилися: вже бій стихав

І впади їх: урив тривога!

Останніх сміх — мов садиба

В полоні їх жахав лав.

І впади їх і не стинили

Ново наїзду варлаз; —

та їх мов'я, а ~~не~~ ^{сподівалися}

Добули славу і нов мов'я

Безсмертний взір: урив тривога!

x x x

„Гуляюче! Віда і Чкаїні
Скажи, що слезини на нас!
Хай не сумує і не ругає
Збогуємо нові мільдіни
І в дії твояму другий раз!
Скажи, що шлях показує крутий,
Що земляні терни - гроза,
Що Чкаїні вічно в руху,
Що Чкаїну всім пошути,
Бо світа це новий твір!”

„Новини шляху” 1. II. 57. Канада ст. 2.

Чи зусме ви стільки заважає коло мати народів українських?
Чи зусме ви рятівні діти українських, що випадають від кулі
москвалів?

Чи багате ви, як зброєю боретеся ^В піддаєся голом
обороня і ще українське мово на підступних до кави в кутах?

Це царський офіцер і командир московської комуністичної
армії Мурашов несе на "пралетарських ширках" відплату
народові українському за ІІ-ї Чувства!

Чи багате ви, як завжди по цілості України, чи багате ви
як у лоні копають скарби діди, жінки і діти?

Це зброєю зброї "фронтальною" так кожен чини
українськи сама за те, що вони дали життя і життя повстанням,
які борються за нашу Україну - за ІІ-ї Чувства!

Чи зусме ви, як мучив "Ще не вмерла України" її мучених
жидів, чи багате ви, як 359 Чувств, стохаючи криво, отримав
перед смертю останній шлюб батьківщини передають, скарби
перед кривдистим "работорговельною" ділою?

Це у містечку Багачі так випадають скарби Чувств, кожен
і скарбистий Чувствистий діло за ідолами ІІ-ї Чувства!

Чи зусме ви ^І стільки на вірних словесі істині,
чи багате скарбистим ділом мученика, а над ним чинились
обличчя, хто каже?

Це те величчя Василя у Назарів випадає від руки моск-
валів аїсиде, Великий скарб українського народу, що гомоні слово
скажущий жител за ІІ-ї Чувства!

к р у т и .

Історія українського народу містить в собі багато славних подій. До них належать і воєнні наша Визвольна боротьба ро. 1917 - 1921. Державні і військові здобутки її досить добре і ясно були зафіксовані у відповідних державних актах - розрядах універсалів Укр. Виз. Ради, вказівках, хроніко-вих звітах міністерств з тієї доби, розвідках і мемуарах.

На той годе своїм сирота 3 захворавши
ушкою зростаючі дорослі, що ту українську ідею
державу та ідею думи наша кінчила
ушкою чорно, як найвище переконання аргументу
ушкою українського народу на чолі Воля і Державу.
Диниле думи записами ногі 1919: 1920 року,
(хоч на чолі, після останньої чорної війни
маємо все те що французькі поранені вояки
української мілітарної сили 1917-18 а думи
ідею - перші думи, перше і поранені наших
в диниле мілітарної і думи української
жаромі нежності або наполяганням.

Означено 3 поди³ уи³ нежн³ доде уга³и³
содит з до³и³и³х с³а³ под³и³, у³о³ в³а³р³т³о³ у³а³р³а³ 6³

3 2

і яка що гай, до ла біжме сгар шаванно,
але, не так, не хочмо, мано жаткана і
з боку фангоного чинінене ^{к ді}ε-крузе.

За цих 40 років крузе наймен собі госарь
шартий істрафрний вігук. Про події під
крузем мано писавел; оука же поетичні
пучади, мимазе і кудизні, пошхрні, істо-
ричні, воєнні і публіцистичні оцінки.

Інакше в наших крузах аналогії зі сфагми
цецькимі термонієм, перелюлем іх не-
хотієм з зварскама Рубіком, як з різними
перелюлемі моментам, у яких вистіла і
охимлаб наша воля го рішечим боюмде з
шавно. Оцінюлем крузе, як незлобечим
"слове в рин" - як незлобечим захмук IV. Чи-
врану го боюмде зє крайнук дорнел в ринке
гіланне зорі; оукавала заведем нашої сруден-
тської молоді в крузах, як високим хламизим
пучаг річкої самовлада, термонієм, мучо-
суде і мученоде; характеризувала мн
крузанскім дім, як класичний пучаг не-
ном воєнного анадрібдежін; боку наших
вінчових кледних; класичним ~~к~~ круза-
сом мугару і ауму мідіо, як безпечим, рад

за основу виступаючи замірку.

В той час викладачем І. Унівсалу був. Цен. Рад.,
командувач збройних військом Полковник Каркан. Він
ще в квітні 1917 року вислав на одержку нагромаджено
виплатного зарплатного вугля, н.с.с. Бахмар, скаржені
курсе „І-ї ім. Верманс то. Хмельницького Юнацької
Військової школи“ між командою Ген. Шт. Сотника Д. Ко-
сенка. Ця школа (стар. курс) в складі 4-х сотень
(по 150 чоловік кожна), до старшин та 18 курмезів
війська в квітні 1917 р. з Київля н.с.с. Бахмар.

Бахмар адміністративно належав до н.с.с. Верманс і
був повний функції військово-адміністративної сотника
Р. Милецько. Він останній мав при собі значок
війська і йому було надіслано на готовому їм складі
Юнацької школи сотника М. Бодарського.

Зразку по квітні школи мав голова сотника -
Косенко і Милецько - вимагали неформально на рід
місцевості і владі. Косенко ходив дуже старанно.

Командуючий військом полк. Каркан мав був намір
бути порядком і вважав нехорошо. Обидва старшини
з'явилися наміре уникнути а крім того команд-
ванда школи сот. Д. Косенка було ухвалено біг
керуваним школою і армией а на його місце вва-
но було сот. А. Умарецька, який разом з молод-

З 6.

Бахар і речі ст. Ниски, найбільш гості Куду, бігунці не є. Куду. Близько в нити на ст. Куду з боку червоних було 4000 осіб.

27. січня 1918. р. о 4 годині рано прийшли на ст. Куду на головний вокзал, "Студентський Сіловий Курорт" в кількості 15-20 осіб між командою старшин Олександрів, командою групи - Сіт. О. Зоржевського студентів-вою Куду: найбільш жаровий гірський фронт а не на слову цілому були.

29. січня ранком червоні підняли колонну жаровий наступ, вони освідомили нас, що не можуть спростувати. Коли ці червоні колонни підійшли до великої ступі, вони і студенти зупинили їх одним воєм. Після цього фронту да 16 курортів. Червоні між воєм порахувалися в розташуванні. Ми були дуже великі вогнища, але за червоних їх було кілька вогнів, і ми з ними були. Вони були дуже розумні - вони мали повільно поводитися і займали лінійну групу ширшою в 5 км. А наші... Зоретка в 500 осіб з студентів між 20 старшинами легко

Всичко ^{което е дадено с нощта} при нощта в нощта започнахме
визуиращите батални команди, ама давам малко.
Всичко ^{визуираща} гонела, но всичкото
я деля, нощта на нощта - на сцената Купи, но
сам в нощта нощта обсага нощта нощта. 32
команди, а в нощта нощта и нощта нощта команди
француз ^{команди} нощта. Нощта за нощта нощта
но нощта и нощта в нощта нощта нощта
нощта.

Нощта 3 нощта и нощта нощта
нощта не е нощта. Нощта нощта
нощта нощта, нощта нощта нощта нощта
на нощта нощта не е нощта за нощта нощта
обсага нощта нощта не е нощта. Нощта

На нощта нощта команди нощта нощта
и нощта нощта нощта. А нощта нощта нощта
нощта нощта нощта нощта, се команди
нощта нощта, нощта нощта нощта нощта
нощта нощта нощта нощта, нощта нощта.

Нощта нощта нощта - нощта 250 нощта
и нощта нощта 10 нощта а нощта нощта команди
нощта, нощта нощта нощта - нощта нощта нощта
нощта нощта, нощта нощта нощта нощта
нощта нощта нощта а нощта 32 нощта, нощта

109

попали до порану 28 грудня зазнавши неймовірних
лиж, ранимелами багнетами генерої орди, лисами
свої інтенсивними келих до сна, - але не градили
Чайки. 4-х студентів вилучено було, як житою поране-
них до Харкова.

Оце ^{всі} та півдня провів між Кривим, як
бачимо кимал тут навіть єдиного града, кимал масо-
грудноста ітажним, ніхто і ніхто не ривел а кі
разом - інакше, інакше і ітажним вистави
показу ідентично зброї. Як мовляв розвину
про "вну" чи, "наподинув" ітажним в бою
між кудалом коли з 20-го ітажним поспило
сильотис хоробрі 10 (хоробрі) з. до половина, а
група половина хоробрі півмалася ам до кінця
і ридилка домо і вдовою свої роздуми. Як
мовляв розвину міст про "морок"? кі! Чорів
жак не развину - зброю треба вилучати те,
чи інакше поспило - поспило і валь а не развину-

Звучає, коли розвину про "споду" до
малості на улазі збудили 3-х сотників, а до:
Д. Косенка, В. Мамонка до М. Бондаренко, але...
Сотник Д. Косенка було вилучено з групи,
вигнано з його команди і він ще з багатьох
вилучено до Київ, отже, тим самим не

моне мени визначаваме за сѐ јаким бр
не крива и налив за е рси доо и зб. Е прв
оуна, ко јој ситна јак спод, ае до јак
бм нрине и не нг крива а в нмолу мнр
бм нрине и не сѐ биме мнмб. Мом ррне
етид ситна р. Мнмне до М. бмрлен
ро бм рне и сѐ за бмрне нг бмрне сд,
ае сд мнм бмрне бмрне до сѐ рд
етид ррне нрне бмрне, оуна мнм
и гб мнм, сѐ нмне мнм бмрне
мнмрне нрне и не мнм нг сѐ бмрне
рне и сѐ мнм рне до рне сѐ бм
бм нг крива а мнм сѐ и мнм
бмрне је рд мнм.

Е е ррне бм нрне одна ррне
и рд нг крива мнм рне. Е мнм
бмрне мнм бмрне и мнм мнм
мнм бмрне, сѐ рне до бмрне мнм.
бм крива не рне.

На нрне рне бм а мнм сѐ
и бмрне мнм мнм мнм
мнм до мнм мнм и мнм рне
рне сѐ мнм мнм. бмрне бм,
ко рне рне мнм мнм мнм.

"Модерної Поет" а хочеш да пишеш француз, а не
 чигано вигадає себе го республіканця Укр.
 Укр. Радя, розбери цей лист на найліпші місця.
 Чубо мовиш У. У. Радя мурхута. Зас бив і
 гяб не на кожному Укр. а у нас не боді
 а оскільки чубо мовиш бичем тої речі на
 мурхуту чубо мовиш, бичем мовиш чубо мовиш
 чубо мовиш речі і т. д. мовиш в Україні речі
 мовиш чубо мовиш в республіці чубо мовиш. Чубо мовиш
 речі мовиш і чубо мовиш а ми ж самі і французів
 чубо мовиш бичем бичем чубо мовиш за чубо мовиш
 за чубо мовиш чубо мовиш — "за чубо мовиш", "за чубо мовиш"

Молода Українка дивиться на чубо мовиш
 в. Бурхати зам. чубо мовиш; і чубо мовиш і
 чубо мовиш чубо мовиш а чубо мовиш чубо мовиш
 і чубо мовиш чубо мовиш, чубо мовиш бичем бичем
 бичем, чубо мовиш і чубо мовиш чубо мовиш, а чубо мовиш
 го чубо мовиш чубо мовиш і чубо мовиш чубо мовиш
 чубо мовиш чубо мовиш, чубо мовиш чубо мовиш чубо мовиш.
 Україна чубо мовиш і чубо мовиш, і чубо мовиш чубо мовиш
 чубо мовиш і чубо мовиш чубо мовиш чубо мовиш чубо мовиш
 чубо мовиш чубо мовиш чубо мовиш чубо мовиш чубо мовиш
 чубо мовиш і чубо мовиш чубо мовиш чубо мовиш чубо мовиш
 і чубо мовиш і чубо мовиш чубо мовиш чубо мовиш

Оріантанський композити є одним з ідей бізослі го
 академічної мови. У бізослі жаргана, що
 налі на українській мові факти, що रहे бізослі
 го мови студентів. Бізослі го бізослі неба
 чіткішого бізослі жаргана стаму бізослі го-
 сновца. Студенти бізослі бізослі го
 "Уж. Студентський Бізослі Купон", бізослі го
 купон на бізослі бізослі бізослі го
 У. У. Бізослі, бізослі... бізослі бізослі бізослі бізослі бізослі
 бізослі бізослі - бізослі, го бізослі бізослі
 бізослі на бізослі бізослі бізослі, що бізослі
 бізослі бізослі на бізослі бізослі.

Так бізослі бізослі бізослі бізослі бізослі бізослі
 бізослі бізослі бізослі, бізослі бізослі бізослі бізослі
 бізослі, бізослі, бізослі бізослі на бізослі
 бізослі... бізослі!

Уж бізослі бізослі, бізослі, бізослі,
 що бізослі бізослі бізослі бізослі бізослі
 бізослі бізослі бізослі, бізослі бізослі
 бізослі, бізослі бізослі, що "dulce et
 decorum est pro patria mori" - бізослі, бізослі
 бізослі бізослі, бізослі бізослі бізослі бізослі
 бізослі бізослі бізослі, бізослі бізослі бізослі
 бізослі бізослі бізослі на бізослі бізослі, на бізослі

коли постоје самостојно и њиху постојења
уједна та вјероватно наших рејоџа кунта, не е
на миси - до не треба јављати иш:

1. Спартан вјери појди е Термониста буре вие
до мј не миси самостојно постојење, а е
и јединица наг ишним постојењем јединица
јесте а Чхјина до чак кунта 264 рока буре
у миси, вјери спартане навиш иш ево.

2. У Спартан ишним чак мј, коју буре
мисијовани. У Спартан вие буре 7 једн мј
ишним вјери вјери вјери. У Спартан мј
ишним своја миси, једн: наредним вјери-
мјери не вјери, једн: „до мјери обо мјери“.
А не Чхјина?... Не Чхјина мјери је мјери
у народних мјери, једн мјери мјери буре
мјери народних мјери не вјери - у Вјери
самјат је једн једн, мјери постојење вјери-
мјери обо, мјери иш, буре е мјери

ишним: ишним до вјери мјери. Мјери сам
мјери у мјери мјери „Земљ“ иш.

3. У Спартан ишним мјери буре за мјери 3
ишним спартане, мјери буре мјери мјери, мјери
мјери мјери. Ишним мјери мјери буре, мјери
а не Чхјина мјери мјери мјери мјери

Одговорила је на питање. Јазикујући и наизглед
мале и оне, у Кугарана а, њених, оне
бојених оних.

4. Спайтани с меромиях ванодзале иенер-
мону пурод; ииелел ил иуагел а
Кургане оиимел в роние нон.

He mui ouka otiatama, ko oia te tangata-
whiri i hingaia i te Kaitiaki e Kaitiaki haka haka
no ~~te tangata~~ i te tangata haka haka i te tangata
te tangata haka haka.

Не драгје палив и во трговини. Ужасној
дрини кај те, што дајаме, неопатно високим на
западот копачко ужување, што бидејќи нивната
јавноста висока и нивна и' оплагада, висува.

Узг и кувиг бичовини? мотур сои готоме на
зи маи. бо: би ух не маю жаретан и
жаретане, уод куде лте не пелмоярелост.

[illegible]

Найавторитетнішим джерелом відомостей про бій під Крутами є звіт командира військової частини, яка вела бій під Крутами ~~підполковника~~ (тоді сотник) Аверкія Гончаренка. Звіт командира бою не є фантазією, не є дієсний, фактичний перебіг бою і обставин. З редакційного обов'язку цей звіт був досліджений і перевірений автором цих рядків та полк. М. Витинським і свої досліді і висновки ми не раз вже опубліковували.

Переходимо до правдивого опису обставин і подій - бою під Крутами. В часі проголошення IV. Універсалу V. Ц. Радою командував українським військом полковник Капкан. Він ще в грудні 1917 р. вислав на оборону надзвичайно ватливого залізничного вузла станції Вахмач - старший курс "Першої ім. В. Хмельницького Юнацької Військової Школи" під командою ген. шт. сотника Д. Носенка. Ця Юнацька школа в складі 4-х сотень (по 150 юнаків у кожній сотні), 20 старшин та 18 кулеметів виїхала 8 грудня 1917 р. з Києва на ст. Вахмач.

Вахмач адміністративно належав до м. Чернігова й там військово-адміністративні функції ~~повний~~ сотник Ф. Тимченко. Цей сотник не мав при собі жодного війська і йому, після приїзду Юнацької школи, було на допомогу приділено, зі складу Школи, сотника М. Богасєвського.

Зразу ж по приїзді Школи між сотниками Д. Носенком та Ф. Тимченком виникли непорозуміння на тлі підлеглості і влади. Командуючий військом полк. Капкан мусів навести тут порядок, і він його навів. Обидва сотники дістали незалежне упізнання, а крім того, командира Школи сотника Д. Носенка усунуто було від керування Школою і фронтом, а на його місце вислано було сотника Аверкія Гончаренка, який разом з молодшим курсом - рештою Юнацької Школи - 23 грудня 1917 р. приїхав з Києва на ст. Вахмач. Сот. Д. Носенко, здавши команду виїхав до Києва.

Становище нового командира було надзвичайно тяжке. З півночі насувалися орди червоних москалів, в самому Вахмачі, в депо, біля 2000 робітників комуністами розаритованих, залізничники саботували, довколишнє населення в діпшому випадкові було "неутральне". Довкола самі вороги і жодної надії на допомогу. Це було для командира фронту ясен, бо і сам полк. Капкан вираджавши його свідли, сказав: "На поміч - тяжко чекати".

Не зважаючи на такі тяжкі обставини, Юнацька Школа з бою зайняла в напрямі на Гомель, ст. Доч, а в напрямі на Ворожбу здержала наступ червоних. Активність ворога збільшувалася, бо сили його все зростали. Безпосередній наступ на Юнацьку Школу вів "товариш Верзін", сили якого склалися з 3000 червоноармійців, 400 матросів та 12 гармат. Коли до того додати червоне запілля з товаришом Кудинським та полк. Муравйовим, що 27 січня 1918 р. обсадив вже ст. Вахмач, та тих 2000 робітників депо, що повстали проти Школи, то сили ворога можна обчислити на 10 тисяч душ. Школа вимушена була залишити ст. Вахмач та через ст. Пліски відступити на ст. Крути; безпосередньо в бою під Крутами брало участь з боку червоних біля 4000 душ.

27 січня 1918 р., о 4-й годині ранку приїхав на ст. Крути, на допомогу юнакам, "Студентський Січовий Курінь" в кількості 115-120 душ під командою старшини Омельченка. Командир фронту сотник А. Гончаренко приділив студентам найменш загрозливий участок фронту, а саме на своєму лівому крилі.

29 січня ранком червоні розпочали наступ щільними колонами. Вони, очевидно, були певні, що не зустрінуть спротиву. Коли ворожі колони підійшли на віддаль стрілу, юнаки і студенти зустріли їх сильним вогнем цілого свого фронту та 16 кулеметів. Червоні під вогнем почали розсипатися в розстрільні. Мали вони дуже великі втрати, але за першою колоною йшли їхні друга, третя лава і так без кінця. Сили ворога росли - вони мали постійне поповнення й зайняли лінію фронту біля 5 кілометрів. А наші?... Горстка в декілька сотень юнаків та студентів при 20 старшинах ледве могла обсадити 3-кілометровий фронт і не мала поповнення. На допомогу їм прийшла на відкритій залізничній платформі шойно одна гармата сотника Лошенка. Ця гармата влучним вогнем здержувала наступ ворога, але коли червоні почали робити обхват правого нашого крила, вона, не маючи змоги повернути гармату для стрільби у бік, відійшла з лінії бою.

Коло години 12-тої червоні спрямували свій удар проти студентів, але, попавши під перехресний вогонь, від цього наміру відмовилась і продовжувала маневр обхвату правого нашого крила. Сили ворога на це дозволяли. Уведена була на фронт резервна сотня юнаків, саме на підсилення правого крила, найбільше загроженого. Так трималися в бою наші герої до вечора. Сили наші маліли,

перевага ворога була очевидна. Треба було відходити. Про відхід дістала наказ насамперед студенти, потім 2-га, 3-тя та 4-та сотні юнаків. Перша сотня, яка прийшла з резерви, прикривала відступ.

Вже коли всідали в поїзд, запримітили відсутність багатьох студентів, яких перед тим бачили живими. Вислана була розвідка, яка донесла, що ті студенти, відступаючи в темряві, пішли на вогні, на станцію Крути, яку саме в той момент обсадили червоні. Ці 32 студенти, а в їх числі і рідний брат командира фронту - А. Гончаренка, Володимир Шульгин та інші попали до полону й були в бестияльний спосіб замордовані комуністами. Лише 4 -ох з них, як тяжко поранених, відправлено до Харкова.

Скінчився бій під Крутами. Віля 250 юнаків і студентів та 10 старшин, а тому числі і командир студентів старшина Омельченко, зложили свої молоді голови, принісши в жертву Батьківщині своє молоде життя.

Оце вся правда про бій під Крутами. Вернімося до тверджень п. С. Риндика і його опонентів й констатуємо: в бою під Крутами було не "лише 300" а понад 600 душ, не "всі 300 полягли" а менша половина учасників бою, "це не були вояки ~~воєки~~" - ні, шановний пане Професоре, це таки були вояки, юнаки військової школи, які пройшли науку військової штуки а багато з них вже перед школою були на фронті, "були всі відразу перебиті"... як бачимо з опису подій то не було так, бо бій тривав цілий день і тому бою нікого не оточили. Шкода до "недосвідчених студентів" то... були ж вони лише незначною частиною в тім бою і не вони рішали його перебіг чи наслідки бою. До речі, як бою за який ми не мусимо соромитися бо відбувся він по всім правилам військової штуки, навпаки - треба подивляти мужности і таки справжньому героїзмові, який вони таки "вспіли" виявити під час цілоденного бою. Твердити щось інакше це значить не розуміти самого слова героїзм. Ні! то рішуче не було "непорозуміння"... Ні! Героїв так не судять, героям треба віддати те, що їм належить - пошану і славу а не ганьбу.

Це є формальний бік справи, однак для з'ясування подій під Крутами цього замало. С необхідним освітити ті обставини і умови тогочасного життя в Україні, які довели до висилки Студентського Січового Куріня на фронт.

На початках революції в Україні, українська людність прагнула якинайкраще улаштувати своє національне життя. Українці-вояки, що були розкидані на фронтах, цілком свідомо віддавали себе до послуг Української Центральної Ради, готові були йти на найбільші жертви. Цього моменту УЦРада не використала. Час ішов і діяв не на користь України, а проти неї, бо червоні москалі вжили той час на підготовку своїх сил, вони кинули скрайні демагогічні соціальні гасла й ними перетворили національну революцію в соціальну. Українське робітництво й селяни, а тим самим і фронтовики поволі відходили від гасел національних та кинулись за гаслами соціальними. Віковий голод на землю селян, злиденний стан робітництва заглушили національні стремління мас.

Молода українська держава творилася у бурхливі часи революції; у фокусі її тодішнього державного апарату переплутувалися і пристрасти краю, які ще до того загострювалися ворожою агітацією і міжособною боротьбою.

Саме в такий момент виданий був і проголошений IV. Універсал УЦРади. Військо, стомлене великою війною, розколихане революцією ставало або байдужо-незразкове до ідей самостійності, а подекуди навіть вороже. З поведінки полків у Києві росла тривога непевності. Це все спонукало національно свідоме студентство подати ініціативу створення організаційного комітету, який займався б організацією надійної військової сили для захисту молодої Української Держави. Це випадало на ті часи, коли св. п. С. Петлюра відійшов з посади Військового Секретаря та був замінений М. Поршем. Не один М. Міхновський був „Касандром“ і думав про військо і хоч сам військовий не приступив до організації його. С. Петлюра саме тому й відійшов з Військового Секретаріату бо вимагав організації національної армії а йому перешкоджали в тому. А відійшовши зорганізував Кіш Слобідської України, бо бачив небезпеку й добре розумів те, що без надійної мілітарної сили не врятувати України.

Організаційний Комітет зорганізував з добровольців „Укр. Студ. Січовий Курінь“. Цей Курінь мав нести лише службу при охороні УЦРади, але..., коли червоні загрозили безпосередньо Києву, той курінь відправлено було на допомогу Станіславській Школі, яка була на фронті.

На закінчення хочу ще відповісти на запит автора статті п.С.Риндика -
 "Що власне ми святкуємо, які моменти підносимо, що звеличуємо"? Автор сам вже
 почасти відповів на це питання, коли то він порівнював становище Леоніда з
 під Тернопіль і наших Крутян. Лише одне зауваження - Крутян ніхто не "оточив",
 вони не "всі зразу полягли" а билися як герої, як лицарі і "вспіли" проявити
 свій патріотизм, відвагу, мужність і... героїзм, бо ніхто з тієї молоді не за-
 ремтів, ніхто не кидав бою, відважно станули всі на герць з неймовірно чисель-
 нішим, неймовірно сильнішим ворогом. Це є справжній героїзм! І саме цей геро-
 їзм ми святкуємо й звеличуємо на святі Крут. Згадаймо слова Голови УНРади
 проф. М. Грушевського, які він сказав над могилою Крутян: "Стрімайте ваші сло-
 зи! Ці юнаки поклали свої голови за визволення Вітчизни - і Вітчизна збере-
 же про них вдячну пам'ять навіки" "Душе ет декорум ест про Україна морі!"

Полковник В. Філонович.

26. Машинопис статті В. Філоновича "Крути". Б/д.

ЦДАВО України, ф. 5235, оп. 1, спр. 1615, арк. 36-40

Минає 62 річниця з того часу, як біля невеличкої станції Крутах відгрався героїчний акт кривавої драми України, від того незабутнього дня 29 січня, коли тим актом під Крутами розпочалася велична нова епопея нашої славної і трагічної, визвольної боротьби. Під Крутами у нерівній боротьбі з ворожою московською навалю загинули юнаки Маршова ім. В. Хмельницького, Бонацької Військової Школи та студентів Київської Студенської Курії, загинули члени нашої національно-патріотичної молоді, перші лицарі України, які перші підставили свою палку надхнені груди під тяжкі удари наїздника.

За цих 62 роки Крути знайшли собі досить значний літературний відгук. Про події під Крутами не мало писалося - були це поетичні присвяти, мануари й критичні, політичні, історичні, воєнні й публіцистичні оцінки. Знаходимо в наших Крутах аналогії зі старими грецькими Термопідами, нашим Батурином, порівнювали їх психологічно з пісарським Рубіконом, як з рішучим передомовним моментом, у якому виспіла і схилилась воля до рішення боротьби з Москвою. Оцінювали Крути, як перетворення "слова в чин" - як перетворення заклику ІУ Універсалу до боротьби за Українську Державу в чинне ділання зброї; означували загибель нашої молоді в Крутах, як високий хвалогідний приклад рідкої самопожертви, жертвенності, мучеництва і мужності; характеризували Крутянський бій, як класичний приклад повного воєнного анафалетизму з боку наших військових керівників; вважали, як безумство, зраду і злочин з боку керівників бою. З такого хаосу думок і оцінок, треба було знайти вихід, треба було з'ясувати й устійнити правдивий образ події під Крутами. Треба було знайти ПРАВДУ.

В тридцятих роках, видаючи воєнний журнал, мені і полк. св. п. М. Витинському довелося, в пошуках отой правди, робити дослід про перебіг бою під Крутами. На підставі певних джерельних матеріалів і документів ми устійнили, що погодитися з обвинуваченням будь-кого в "зраді і злочині" ніяк не можна. Увійшло у звичку, що з цією подією, ніби, як щось невідоме, згадується про "зраду", про "малодушність старшин", що керували тим боєм, про "втечу" їх з поля бою. Увійшла ця "зрада" в поезію і навіть історію. Чомусь більшість авторів заміток про Крути не дала собі труда дослідити, з'ясувати дійсний стан обставин в яких відбувався той бій, знайти оту правду. А правда та цілкомити минається зі всім тим, що писалося про Крути, бо правда та позбавила б труда деякого з авторів "пошипати собі голову полілом" чи заперечувати героїзм Крутян. (Висновки дослідів є вищені в праці полк. М. Витинського у збірці його книг - "Сузір'я Лицарів" сторінка 95-109. Видання 1975 р.)

Найавторитетнішим джерелом відомостей про бій під Крутами є звіт командира військової частини, яка вела бій під Крутами - полковника (тоді сотника) Аверкія Гончаренка. Звіт командира бою не є фантазією, не є ліричний, фактичний перебіг бою і опис обставин. Переходимо до правдивого короткого опису обставин і бою під Крутами. В часі проголошення ІУ Універсалу командував українським військом полк. Капкан. Він ще в грудні 1917 р. вислав на оборону напівзвичайно важливого залізничного вузла - станції Бахмач, старий курорт "Першої ім. В. Хмельницького Бонацької Військової Школи" під команду ген. шт. сотника Д. Носенка. Ця Бонацька школа в складі 4-х сотень (по 150 багнетів в кожній сотні), 20-ти старшин та 18 кулеметів виїхала 8 грудня 1917 р. з Києва на ст. Бахмач.

Бахмач адміністративно належав до м. Чернігова і там військово-адміністративні функції повинні сот. Ф. Тимченко. Цей сотник не мав при собі жодного військового і тому на допомогу приділено, зі складу школи, сот. М. Богасєвського.

Зразу ж по приїзді Школи, між сотниками Д. Носенком і Ф. Тимченком виникли непорозуміння на тлі підлеглості і влади. Командуючий військом полк. Капкан мусів навести тут порядок і він його навіз - обидва сотники дістали належне унішнення, а крім того, командира Школи сот. Д. Носенка усунуто було від керування школою і фронтом а на його місце вислано було сот. А. Гончаренка, який разом з молодшим курсом - рехтом Бонацької школи, 23 грудня приїхав з Києва на ст. Бахмач. Сот. Д. Носенко, здавши команду, виїхав до Києва.

Становище нового командира було напівзвичайно тяжке - з півночі козацького орда червоних москалів, а самому Бахмачі, а дано, біля 2 тисяч, розарітованих комуністів, робітників, залізничників саботували, дозволіли населенню в ліквідацію було "нейтральне". Нові школа самі вороги і козацької налії на дозвіл. Це було для командира фронту лопки, бою і сам полк. Капкан, зиркаючи його сп-

В. Захарович. "Д. Витинський". Т. 1. с. 145.

ди, сказав: "На поміч - тяжко чекати!"

Незважаючи на такі тяжкі обставини, Юнацька школа з бою зайняла, в напрямку на Гомель, ст. Доч, а з напрямку на Ворожбу здержувала наступ червоних. Активність ворога збільшувалася, бо сили його все зростали. Безпосередній наступ на Юнацьку школу вів "товариш Верзінь", сили якого складались з 3000 червоноармійців, 400 матросів, 12 гармат і багатьох кулеметів. Коли до того додати червоне запліддя з "товаришем Кудинським та полк. Мурав'євим, що 27 січня обсадив вже ст. Бахмач, та тих 2000 робітників в депо, що повстали проти школи, то сили ворога можна обчислити на 10 тисяч душ. Школа вимушена була залишити ст. Бахмач та через ст. Пліскі відступити на ст. Крути; безпосередньо в бою під Крутами брало участь з боку червоних біля 4000 багнетів.

27 січня 1918 р., о 4-й годині ранку прийшли на ст. Крути, на допомогу юнакам, Київський Студенський Курінь в кількості 130 багнетів під командою пор. Омеляченка. Командир фронту - сот. А. Гончаренко приділив студентам найменш загрозливий участок фронту, на своєму лівому крилі.

29 січня ранком червоні розпочали наступ щільними колонами. Вони, очевидно, були певні, що не зустрінуть спротиву. Коли ворожі колони підійшли на віддалі стрілу, юнаки і студенти зустріли їх сильним вогнем цілого свого фронту та 16 кулеметів. Червоні під вогнем почали розсіпатися в розстрільні. Мали вони дуже великі втрати, але за першою колоною йшла друга, третя. Сили ворога росли - вони мали постійне поповнення й заняли лінію фронту біля 5 кілометрів. А наші? ... Горстка в декілька сотень юнаків та студентів при 16 кулеметах та 20 старшин ледве могла обсадити 3-кілометровий фронт і не мала поповнень. На допомогу їм прийшла, на відкритій залізничній платформі майже одна гармата сотника Лощенка. Ця гармата влучним вогнем здержувала наступ ворога, але, коли червоні почали робити обхват правого нашого крила, вона, не маючи змоги повернути гармату для стрільби убік, відійшла з лінії бою.

Біля години 12-тої червоні спрямували свій удар проти студентів, але, попавши під перехресний вогонь, від цього наміру відмовились і продовжували маневр обхвату правого нашого крила. Сили ворога на це дозволяли. Узедена була на фронт резервна сотня юнаків на підсилення правого крила, найбільше загроженого. Так трималися в бою наші герої до вечора. Сили наші малі, перевага ворога була очевидна. Треба було відходити. Про відхід дістали наказ насамперед студенти, потім 2-га, 3-тя та 4-та сотні наків, Перша сотня, яка прийшла з резерву, прикривала відступ.

Вже, коли всідали у вагони, запримітили відсутність багатьох студентів, яких перед тим бачили живими. Вислана була розвідка, яка донесла, що ті студенти, відступаючи в темряві, пішли на вогні - на ст. Крути, яку саме в той момент обсадили червоні. Ці 34, а в їх числі Володимир Шульгин, рідний брат командира фронту А. Гончаренка та другі, попали до полону й були в бестілі. Командир фронту А. Гончаренко та інші, як тяжко поранених, відний спосіб замордовані комуністами. Лише 4-ох з них, як тяжко поранених, відправлено до Харкова. С відомості, що пізніше всі вони померли.

Скінчився бій під Крутами. Біля 250 юнаків і студентів та 10 старшин а в тому числі і командир студентів пор. Омеляченко, зложили свої молоді голови, принісши в жертву Батьківщині своє молоде життя.

В березні наступного року, коли відігнали червоних, була вислана на місце бою спеціальна комісія яка віднашла кілька братських могил, похованих особами й перевезла кількадесятків тіл до Києва й поховали біля Аскольдової могили.

Ми не маємо змоги, за браком місця, ширше зупинитися над величезним значенням Крутянського бою, тому коротко означимо одне із найважливіших значень - це поля має велику суто моральну вартість, як чинник ідеї. Вона створила суцільний й поставила запит справжнього ставлення України до Москви, дала змогу пізнати суть російської революційної демократії "Україна злам у дотодішніх українсько-російських політичних стосунках." Український народ дові вірив у можливість свого розвитку в новій демократичній Росії, але він переконався, що з Росією, чи то реакційною, чи революційною, йому не по дорозі! "казав нам могилою Крутян перши" президент України - проф. М. Грушевський. Це виразніше означила ця подія, над могилою Крутян, письменниця Л. Старицька-Черняхівська: - "Для нас ця могила дивиться надум'ям віри, вона дала нам незабутню минулу. Це буде друга пам'ятка над Дніпром. У хвилині одчаю, у хвилині занепаду, у хвилині заснади йдуть"

68 3

приходити до неї старі й малі, щоб відживитися тим святим вогнем ентузіазму, який палає тут під кам'яним хрестом. Діти України! — це ваша могила, вона буде тим дзоном, що не дасть нам спинятись, не дасть забути. Цей день стане днем усієї молоді України. Від року до року сюди будуть приходити, тут будуть складати братерську присягу ті, що матимуть переступити поріг життя. І коли життя зітре з пам'яті сучасних ці дорогі обличчя наших братів, коли прийдуть нові люди... вони пам'ятатимуть, що тут лежать ті, що віддали все, що мали — молодість, щастя — життя за волю України. Будьте певні, дорогі, незабутні герої, ваша смерть не була марною! Чувсте?! Ваша слава живе й житиме довіку — Вільна й Самостіна Україна! І коготіли дрібні сльози на сиву бороду першого Президента — "Стрімайте ваші сльози! Ці юнаки поклали свої голови за визволення Вітчизни і Вітчизна збереже про них пам'ять навіки. Душе ет декорум ест про Україна морі!" х)

х) Славна смерть за для України!"

27. Рукопис статті В. Захаровича "Крути". Б/д.

ЦДАВО України, ф. 5235, оп. 1, спр. 1615, арк. 66–68

Політичні Курінс Студентів Сірових Арміїв,
з'ясувала з студентів Українського Національного Універ-
ситету, Університету св. Володимира, учнів Кирилло-
методіївської гімназії і інших гімназій, вишньої технічної
та військової лікарської школи. При відході на фронт
Курінс мав у своєму складі до 250 стрільців, дуже
слабо вивчених. Курінс розформований чотирма
основними підрозділами в долині під Крутими, де знайшов
їхого командант сот. Олександренко.

Дня 25 грудня 1917 нібито маючись армія під командуванням Антонова - Овсєєнка почала загальний наступ на Київ. У складі цієї армії входили 4 армійські групи - під проводом ~~Его~~ Егор'я, Терзіна, Кудинського та Муравйова. В силі 30 тисяч доброго війська, набраного з колишньої гвардії, матросів та московського робітництва. Вони мали 60 гармат та 10 панцирних поїздів. Дня 8 січня 1918 вирушила з Бахмача на Чернігівщині ^{Північної} ~~Півдня~~ Вієвська Іскра в складі понад 600 юнаків, під командуванням Д. Мосєнка. Вони закликали відступити армію Бахмача Кононіна, ~~як~~ захищати залізничний шлях від створення Гомелю. До 25 січня (визначено) ця Вієвська Іскра ввесь час перебувала на позиціях, в бою з ворогом, що наступав. Нарешті при своїй Іскрі, здешанкованій та вичаженій безупинними боями, відступили до Києва. В Бахмачі залишились тільки одна сотня з командою Іскри та 2 панцирні поїзти. Вночі 28 січня 1918 вислали на фронт останні відділи, що мали себе концентрувати в обороні доступу до столиці України. Були це юнаки загальної Вієвської Іскри, ~~як~~ які швидко

- 2 -

прибули з фронту, а також останніми днями на-
вблизку сформувалися Політичний Курень Студентів Січових
Стрілець, під проводом сот. Омельченка, зовсім не вико-
лений та призначений власноруч до охоронної служби в Київ.
Воскресіння 29 січня відбувся виступ, що мав разам коло 500
людей, дійшли до станції Крути.

У Крутах застали останки сотні юнаків Школи, що
загинувши в обороні Бахмач і маленький виступ Вільного
Козацтва, що сюди тепер відступили.

Команда порішила оборонити цей важливий залізничний вузол,
що був ключем до столиці. У викопанах перед станцією око-
пах, по обох боках залізничного шляху, зайняли оборону —
зправа Віньковца Школа, ліворуч Стрілець Студентського
Куреня. Вранці 30 січня 1918 московські війська почали
наступати, обстрілюючи гарматними вогнем ліній око-
пів від станції Північ.

В першій обороні лави були ніякі матеріали.
Смерть українські виступи відбивали ворожі наступи, але
не вистало потім муніції, скоростріли по черзі заминовали
і жінки героїв не змогли витримати атаки на багнеті
шеститисямної ворожої оранжії.

Матроси багнетами виперли юнаків Школи на правому
Курені та окружали на лівому Студентський Курень, що
киснувся ще в останню атаку. Частина Куреня зникла
враз із своїм командантом сот. Омельченком.

Частина стрільців, що попала до неволі, більшовики, тіля
дихали звужань, розстріляли. Тіж саме, тіля дві години у березі
1918. Українці від більшовицької інвазії, віднайдено на кру-
тинському повстанні кімдесят п'ятих січовиків Сту-
дентського Куреня, перевезено їх до Києва та 19 березня 1918

поховано на державний кошт при великій звазі
Кізи у братній могилі на Аскальдовому кладовищі.

Учасник бою під Крутами поручник М. Михайлик
описує перебіг боєвих подій так:

„ Мені видно було три горні цяті лави матрасів, що
лізли в наступ. Затріскотіли скоростріли, рушниці.

Видно було, як падали на снігу горні постаті матрасів,
але прибувалися вони все ближче і ближче. У нас уже
було багато ранених і вони відходили до окопів. Тут уже
були розміщені до бою всі наші сили і чекали з напруженням
рішучого моменту. А він вже надмірявся.

Треті лави сірих і горних постатей ішли в увесь зріст.
Змучена наша сотня пішла в резерву за ранили. З окопів
затріскотіло 40 наших кулеметів і рушниць трьох сотень
Юнаків та Студентського Куреня. Падали горні постаті, за
ними йшли нові, знову падали, і знову йшли одні за другим
горні і сірі лави.

Наші окопи, стації і потяги засипали ворожими стрі-
лами й кулями, але міцно трималися наші. Послали
по набої до потягів за півтори верстви, вистрілювали їх
і знову послали. Але грізні вістки: „ наша набоїв“,
„ не достало скоростріли“ - пролетіли по окопах, а тут горні
постаті згинали, крики „ ура“, „ слава“ і все перемішалося...
Стріляли один одного. Облилася кров'ю багнетти. Вдаєть-
ся вогні ворогів - перемогли. Почався скорий відступ до потя-
гів, а москві з криком „ ура“ кинулися до стацій, між охо-
реними 50 студентів, перебитою з тих, що не встигли стріляти.

- 4 -

Ворогів, коли зібрався вояки до потягів.
два вагони, виведені для раних, були переповнені;
вивели туретів. Сестри і санітари наших перев'язували
ранених. Потім рушили під вогнем ворога до
Київа. А в Києві була перестрілка з москалями
близьковокими, що підняли повстання 29 січня 1918.
По кількох днів твердих боїв українська військо взяла
приступом Арсенал та перемогла. Але тим часом
армія Муравіова відступила під самим Києвом. Московські
гармати 5 днів і ночей барабанним вогнем бомбардували
Київ і вночі з 8 на 9 лютого Влада і решта наших військ
вийшли в напрямку на Житомир.

28. Рукописна стаття В. Філоновича "Крути, 29-30 січня 1918 р.". Б/д.
ЦДАВО України, ф. 5235, оп. 1, спр. 1615, арк. 30-31зв.

М. Щербак

Герої Крут

Риза, сиза ... Вихри і сніг.
Над Києвом верхова віз,
Мов духа твоя історія...
Та ширяєш майданом Софії —
Юнак, іновісний наріє,
Іде до Крут і сім'я твоя...

Тисяч ... і задрігало поле...
Угору б'є — і крив, і кров,
Героїв кров, щоб ти, мого, —
У славу Київ не прибивав...

... Там, над Дніпром, де б'ється хвіст,
Де слава їх віками вилла,
Вулатиш мурів-аків, —
Сід Аскольдова Могила,
І грати їх — червона сина —
Благословення до Зайв!

"Вісник" (ООРС) рік XI з. 1. (99)

29. Вірш М. Щербака "Герої Крут". Б/д.

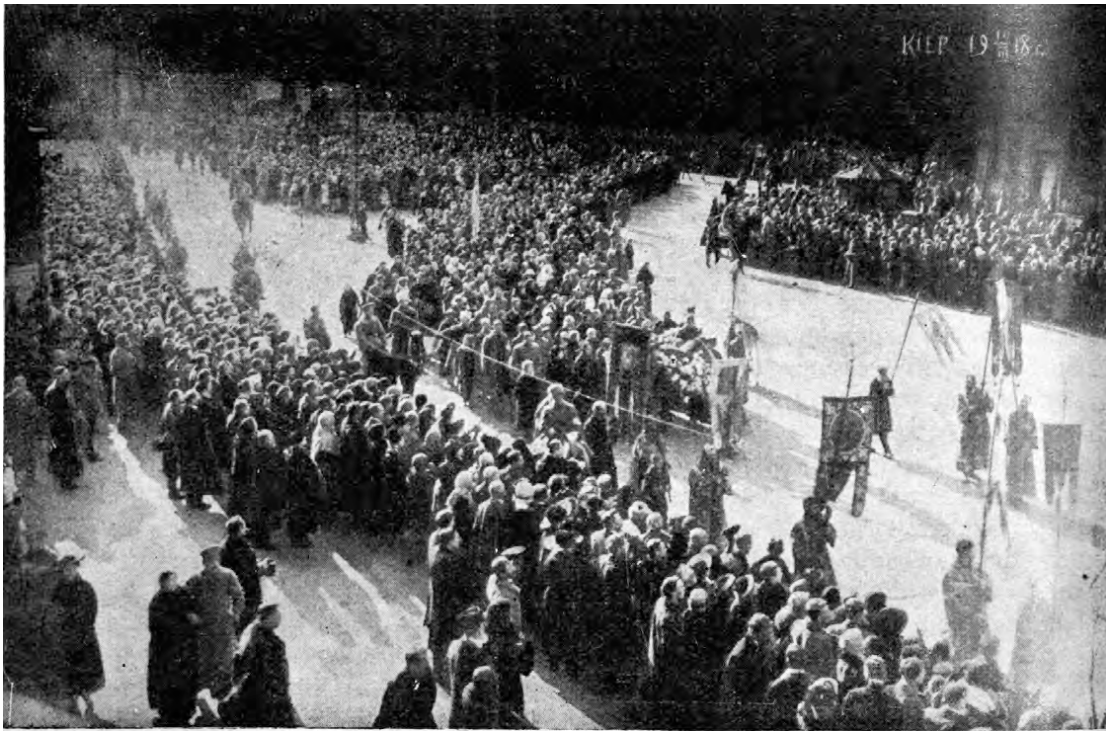
ЦДАВО України, ф. 5235, оп. 1, спр. 1615, арк. 1

Присяга Крутам.

30. м. 7

26

Ми, вірні друзі, з серце сміле, листе,
Стаєм і славимо героїв юних греша.
Під Крутами - положе тонуцьво -
Життя віддало за України честь і багатство!...
Клянемося Вам - на вірнеславні Крути -
Нам рину Вашого ніяк, ніколи не здобути!
Клянемося Вам - за щасття України
че віддати - все перетерпіти,
Щоб Україну обвинути з руїни
Щоб Україні в славі завсінити!
Клянемося стати за край милий гордий;
Добути Правду - поножи нам Боже!

1. Похорон студентів, які загинули в бою на станції Крути 30 січня 1918 р.
Київ, 10 (23 березня) 1918 р.
ЦДКФФА України, 2-148530

2. Похорон студентів, які загинули в бою на станції Крути 30 січня 1918 р.
Київ, 10 (23 березня) 1918 р.
ЦДКФФА України, 2-154209

3. Похорон студентів, які загинули в бою на станції Крути 30 січня 1918 р.
Київ, 10 (23 березня) 1918 р.
ЦДКФФА України, 2-153853

4. Аверкій Гончаренко – підполковник армії УНР, начальник оборони на ст.
Крути (тепер Чернігівська область). 1918 р.
ЦДКФФА України, 0-190130

5. Сотник Федір Тимченко – учасник бою під Крутами.
За державність. – Збірник 9. – Варшава, 1938

6. Сотник Модест Семирозум – учасник бою під Крутами.
За державність. – Збірник 9. – Варшава, 1938

7. Підполковник Микола Янів – учасник бою під Крутами.
За державність. – Збірник 9. – Варшава, 1938

8. Сотник Яків Рябокiнь-Рогоза-Рогозанiв – учасник бою пiд Крутами.
За державнiсть. – Збiрник 9. – Варшава, 1938

9. Хорунжий Сергій Євтимович – учасник бою під Крутами.
За державність. – Збірник 9. – Варшава, 1938

10. Володимир Філонович – старшина армії УНР, учасник боротьби з більшовиками в січні 1918 р.

9(с2)174

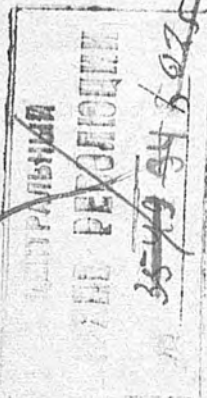
Г-91

Мих. Грушевський

НА ПОРОЗІ НОВОЇ УКРАЇНИ

ГАДКИ І МРІІ

1918.

БІБЛІОТЕКА

**Промова під Центральною Радою на похороні січовиків
студентського куреня 19 березня.**

Dulce et decorum pro patria mori! Солодко і гарно вмерти за отчину—каже латинський поет, поезії котрого були шкільною книжкою тих, котрих тепер ховаємо. Солодко і гарно! Се затимили вони—і не опустили тої рідкої нагоди, яку давала їм нинішня велична хвиля відбудовання нашої держави і охорони вільностей і прав нашого трудящого люду. Вони стали грудьми за свою батьківщину і мали щасте полати головами в сій святій боротьбі!

Велике щасте згинутися так, в боротьбі, а не дезертирами, не нейтральними, не замішаними в юрбі страхополохами, що безплатними пасажирами силкують ся прослизнути в нове царство української свободи. Велике щасте окупити свою кровю забезпечення сеї свободи!

От у сій хвилі, коли провозять ся їх домовини перед Центральною Радою, де протягом року кувалась українська державність, з фронту її будинку здирають російського орла, ганебний знак російської влади над Україною, символ неволі, а котрій вона прожила двісті шістьдесят з верхом літ. Видко, можливість його здерти не давалась даремно, видко, вона не могла пройти без жертв, її треба було купити кровю. І кров пролили сі молоді герої, котрих ми нині проважаємо!

Вони щасливі, що могли купити своєю кровю такі вартости своєму народови! Батьки, брати, сестри тих, котрих ми сьогодні ховаємо! Стримайте слюзи, що котять ся з ваших очей, як стримую я. Бо ж ті, котрих ви ховаєте, доступили найвищого щастя—вмерти за отчину! Їх слава і вдячна пам'ять про них житиме з нашою свободою разом, серед народу нашого однині до віку!

1. *Грушевський М.* Промова під Центральною Радою на похороні січовиків студентського куреня 19 березня // На порозі нової України: Гадки і мрії. — К., 1918. — С. 86.

Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ

[illegible]

...и ст. Бруна и Бораты: а

А в хуторе на берегу старомодный студентский «белый» из доброй черной кожи, а не из резины. Не правда ли, не вполне привычная мотора? Численки «Ракета» — 1000, а в «Белом» 1500.

дній чинах. Ізавсь на суму-
бавинки мни, підоз. Ізавсь
як також стражданн, як
всі інші твиста рана. Бав
арав, подум, мн арав, сав
як з Ізавсь, — був Ізавсь.

[illegible][illegible][illegible]

Правда, как известно, не все так просто. Вспомните, как трудно было в начале 1990-х годов пережить распад СССР. Многие люди, особенно те, кто был связан с государственными структурами, испытывали трудности. Но именно в этот период многие люди, включая тех, кто был связан с государственными структурами, начали искать новые пути развития. Это привело к созданию новых предприятий и организаций, которые сегодня являются основой экономики России. Таким образом, несмотря на трудности, которые сопровождали этот процесс, он привнес в нашу жизнь много позитивных изменений.

4. *Тичина П.* Пам'яті тридцяти. – Нова рада. – К., 1918. – № 38.
Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ

КАЛЕНДАР ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

НА 1923 РІК

44409K
2563 см

ЛЬВІВ
Накладом В-ва „Червона Калина“
1922

К р у т и

(з давно пережитого)

I.

Була весна. Шуміли бистрі струмочки, в ясній блакиті лунав крик мандрівних птахів...

Сієї весни немов веселіше шуміли струмочки, немов радіснійший був пташиний крик — так, принайменше здавалося нам, молоді, бо ж се була весна 1917 року, весна революції, весна нашого національного життя після довгої, повної привидів і жаху, суворої зими...

І українській національній революції, творчій праці в процесі розвою її, українське студентство віддало всі свої сили. Студента-Українця можна було побачити скрізь: він усюди розповідав, пояснював, учив, організував..

Та не довго довелось українському студентству потішитися в улюбленій праці. Після перевороту в Москві недобрі вісті почали надходити з північних кордонів України. Озброєні юрби Москалів насувались. Розагітоване українське військо розбігалось. Молодій державі почала загрожувати небезпека. День від дня яснійшим ставало, що не час промовляти, що треба за зброю братись, і нею, а не словом, боронити Батьківщину.

Студенти-Українці, що на той час були в Києві, зрозуміли се й зорганізувалися в Студенський Полк Січових Стрільців, до якого вступили, також старші учні української гімназії.

* * *

В морозний зимовий ранок зі ст. Київ-товаровий вирушив військовий потяг. То виїздив на зустріч ворогові Студенський Полк.

Багато доводилось бачити військових потягів, але, здається, ні одному з них не співалося стільки пісень, не можна почути було стільки дотепів та жартів. Думок про безпеку не було не було й мови про можливість відвороту...

Через кілька днів потяг спинився на маленькій стації.

На дощечці, що була прибита до стаційного будинку, значилось: Крути.

Так се були Крути, незначна стація на Чернігівщині, ті Крути, яким судилось стати українськими Тернопілями... За кілька верст від стації манічило село. Біля самої стації, крім кількох землянок, не було нічого.

Незабаром стало відомо, що далі не поїдемо, бо слідоуюча стацію зайняли Москалі.

Відомості про близькість ворога не зробили майже ніякого вражіння. Правда, пісні трохи стихли — скрізь обмірко-

увались питання про майбутній наступ, і тільки про наступ, — про відєорот не було й мови.

Тут же довідались, що разом з нами має битись Київська Школа Підхорунжих (юнацька школа). Ся вістка зробила гарне вражіння. Принайменше, певні товариші...

Під вечір було наказано вилазити з вагонів і ладуватись.

— На позицію виступаємо — оголосив весело всміхаючись, бунчужний.

Через кілька хвилин Студенський Полк стрункими рядами йшов зайняти позицію.

Через півгодини ходу, по команді: »в розстрільну«, полк розсипався. Спинились і почали окопуватись.

Тим часом смеркло. Почали улаштовуватись на ніч. Настрій трошки піднятий. Було якось нервово-весело.

Вздовж розстрільної ходив сотник і розказував, як окопуватись, поправляв, що не так.

Прийшла ясна зимова ніч. Мороз побільшав. В окопі не сиділось: мерзли ноги та й не було від кого ховатись, бо ворога ще не було чути.

Опівночі прийшов звязок зі штабу й передав, що ворога не чути, й що ранком має поїхати на розвідку паротяг. Для сього потрібно було кілька козаків. Сотник викликав охочих. Заявилось загато й довелось призначувати.

А довга зимова ніч минала. В селі вже проспівали треті півні. Одна по одній гасли зорі. Гамір утих. Дехто дрімав ув окопі, дехто гріючися швидко ходив.

Перед світом пройшов сотник.

— Ну, панови, говорив він, готуйтеся — сьогодні напевно буде »діло«.

Заворушились. Розмістились. Зтиха переговорювались.

Чути було, як якийсь бувалійший вчив молодшого товариша.

— Ти, Петре, гляди, коли доведеться — не горячись. Стріляй спокійно. Коли рушниця занадто розпечеться — поклади її, хай остигне. Та дивись — тримай звязок зі сусідами: не відставай, але й не заривайся.

— Та добре — нетерпляче відповів той.

Розвиднялось... Тепер довідались, що крило по той бік залізниці боронитиме Школа Підхорунжих. Незабаром наперед проїхав паротяг із площадкою, на якій стояла гармата. То поїхала розвідка на слідуючу станцію. Від нас пішли стежі...

А сонце підбилось і припікало. Невеличкий сніг, що прикривав рілю, танув. Робилося грязко.

Через кілька годин повернулися стежі. Паротяг повернув ще перед тим.

Розвідка бачила кілька ворожих лав, що рушили проти нас.

Залунали слова команди. Приготувались.

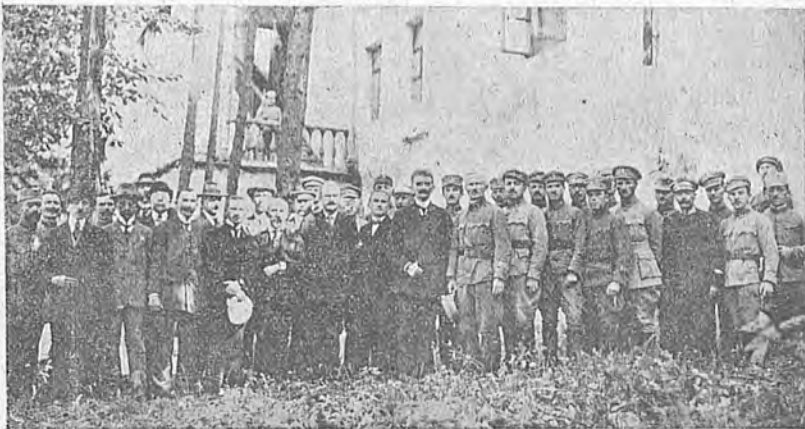
Стало тихо... тихо... Чекали, що ворог ось ось з'явиться, але минуло з півгодини — нікого не було й видно.

— А біс їх знає, де вони забарились, гукнув хтось жартуючи й посипалась лайка та дотепи на адресу Москалів, що так довго примушують чекати на себе.

Аж ось і з'явилась на горбочку якась постать, за нею друга, третя...

Ворог!...

Сухо тріснув на лівому крилі перший вистріл, ще один, ще... Так... так... так... підбавив скоростріл. Просвистіли перші ворожі кулі. Бій почався.

Диктатор Др. Е. Петрушевич в оточенні урядників Диктатури.
Камянець 1919 р.

Ворог був багато численіший. Кулі сипались, а в нас швидко почалась відчуватись нестача набоїв. Послали кількох за набоями.

Бій тривав далі. Москалі налазили. Простір між ними й нами меншав. Вже не лежалося в окопі. Якось незручно було цілитись, лежачи. Занадто конкретно відчувалась ціль... Зпочатку хтось підвівсь на коліно, а потім і зовсім встав. Один по одному піднялась за ним уся розстрільна. Навстійки ліпше було ціляти.

Москалі з дикою лайкою, з галасом і зойком неймовірним, пробували атакувати, але мовчазна ріденька розстрільна стійко боронилась. Се їх дивувало, п'янило... Немов скажені, лізли вони наперед для того, щоб знову відійти перед спокійним, витриманим вогнем.

Біля двох годин тривав бій... Але сили були занадто нерівні... З одного боку численіший і добре набоями забезпе-

ний ворог, а з другого — купка юнаків, не здібна до ладу володіти зброєю позбавлена потрібної кількості набоїв...

Вистрілювалось останнє... Становище робилось критичним. Москалі були вже зовсім близько. Вже ясно видко було їх брудні, розлючені обличчя...

Несподівано залунало:

— Панови, на багнети їх... Слава!

Сей заклик підхопило ще кілька голосів, і всі, як один, рушили наперед.

— Не отступай, товарищі, прінімай їх — залунало з ворожого боку.

Али «товаріщі» не слухали. Ворожа розстрільна спинилась, заколихалась, повернула назад. Гронове «слава» пролунало над полем, — ми перейшли в наступ...

Але що се? З заду, з боку стації, зацюкали постріли. Засвистіли кулі. Хто ж міг би звідти стріляти? Адже там були наші! Дехто спинився... Якась з'мішка... Обійшли! — блискавкою мигає думка.. Що робити? Стрункої лави немов не було... А ворог повернув і шаленно обстрілює...

Почався відступ — відступ без набоїв. Ворог був зпереду й зізаду. Наша лава поділилась на кілька частин і кожна відступала самостійно.

Частина відходить на село, друга на стацію, невеличка купка йшла кудись у поле.

А тут розтанув сніг. Поле зробилось грузкою баюрою, Ноги грузли в липкому болоті. Ті, що були у валянках, ледве пересовували ноги. Дехто скинув валянки та йшов босий... А кулі ворожі свистіли зпереду й зізаду...

* * *

Минувши стацію, де були вже Москалі, ми побачили наш потяг, що стояв далеко в полі.

Москалі насідали. Бігти не вистарчало сили. В роті пересохло, в грудях спирало повітря, щось стискало горло й не давало дихати... Десь зі-загу, біля села, пролунало «Слава» — то відбивались ті, що пішли на село... Нарешті й потяг...

Згодом засвистів паротяг, і ми вирушили назад.

Пісень не чути. Сумно повертали до Києва, столиці вже самостійної України, рештки Студенського Полку. Жаль за тих, що загинули, стискав серце, сором червонив лице.

Тепер стали вияснюватись причини страшної невдачі. Виявилось, що штаб полку, разом з вагоном набоїв і гарматою, втік зі стації майже при перших ворожих стрілах. Через те посильні не змогли вчасно доставити набоїв. Далі: Школа Підхорунжих не вдержалась, і в той час, коли Студенський Полк наступав, вона відійшла й пустила ворога на стацію. Через те Студенський Полк був оточений з двох боків.

Звичайно, все одно довелось би відступати, бо ворог був принайменше в десятеро численіший, але як відступати? Коли би були в свій час піднесені набої, як би був зв'язок зі Школою Підхорунжих, коли би була одна керуюча рука штабу, то й відступ пройшов би пляномірніше, булоб менше жертв.

II.

Таким чином, після невдалого бою 19 січня 1918 року, до рук большевиків попало більше 30-ти студентів живими.

Тоді в полон большевики не брали, отже всі були переконані, що хто не повернув з потягом, вже й не поверне.

Але невідомо якими шляхами, надійшли до Києва відомості, що кільком студентам пощастило втікти з полону.

І дійсно, одного з них пізніше я зустрів. Він розказав про долю тих, що попали в полон. Двадцять сім душ розстріляно. Сім студентів, що попали до неволі раненими, врятувались: їх відправили в штаб Антонова. На розподільковому пункті в Харкові вони були помилково призначені до харківського дворянського шпиталю, звідки й втікли за допомогою медичного персоналу.

Пригадую собі деякі подробиці з оповідання сього товариша. Він був серед тих, що відступали на село. Під селом здибалися з большевицькою розстрільною. Набоїв не було. Пішли на багнети. Після короткого й рукопашного бою багато численішому ворогові вдалося примусити їх кинути зброю.

Усіх полонених привели на стацію. Тут уже було кілька захоплених в інших місцях. Почався допит і знущання озвірілих червоногвардійців. З нелюдською люттю били прикладами, нагаями й просто кулаками. Здоровезний червоногвардієць із диким завзяттям висмикував пасма волосся з голови т. Ш., приговорюючи: »Теперь будешь зна-а-ать, как на пралітарію руку паднімать«. Далі увагу дикуна звернули окуляри, що були на т. Ш. Зі страшенною лайкою червоногвардієць вдарив кулаком по окулярах. Розбите скло повгрузало в очі. Несчастний просив добити його.

— Падаждьош суда, у нас без суда нельзя — з цинічною лайкою відповідали йому.

У другого товариша знайшли в сумці підручник тригонометрії.

— Ішь ти, плани! Это всьо адскія машинкі на нашу пралітарскую голову — і тут же бідоляха був побитий до нестями.

Тов. В. Ш., мліючи від величезної страти крові, доказував Москалям їх неправоту, доводив їм їх помилки. Навіть комісарі безсилі були побороти доводи В. Ш., але відповіддю йому було:

— Знаєм, ми вас. Все ви уж очінно нанімаюшця.

Коли дикуни трохи задовольнили свою лють, усіх полонених »до суда« замкнули в товарів вагони.

Ранком став відомий вирок суду. Ранені мали відправитись до Харкова, а решту: »записать в расход«.

* * *

Похмуре зимове сонце, що виглянуло з-за хмар, освітило двайцять шість трупів. Спокійно, рядом лежало на крутрянських полях двайцять шість трупів. Двайцять смого не було. В останню хвилину, під стрілами катів, хотів він урятувати собі життя та голий і босий побіг у поле. Кілька верхових погналось за ним. Сховався в печері, промитий у снігу водою, потім перейшов до села. Добра селянська сім'я приютила його. Але якось про се довідались Москалі. Над вечір того ж дня біля села з'явився ще один, двайцять семий труп, а оселя селянина пішла з димом.

Було се 20 січня 1918 року.

* * *

Пізнійше, при українській владі останки лицарів перевезено до Києва. На високім березі Дніпра, на Аскольдовій могилі, знайшли собі вічний спокій ті, через чий труп вперше прийшли Москалі до Києва — столиці самостійної України.

Сучасність пилом забуття вже притрушує високу могилу лицарів, та дума народня не забуде про них. М. Б.
(З Трибуни).

Плакав вітер

Плакав вітер...
Ой так плакав
На краю діброви,
Де стрілецьке біле тіло
Лежало у крові.
Нахилився до личенька,
Цілував шовково.
Кучерявив кучерики
Круто — барвінково.
Зривав з дерева листочки —
Сплітав їх уміло,
Вкривав гейби китайкою —
Стрілецьке тіло.
Щоби дощі не змивали
Стрілецької вроди,
Щоб личенька не клювали
Чорнії ворони.
Плакав вітер...
Ой так плакав
Жалібненько-тонно,
Співав „Вічну“ над стрільчиком
Сумно-похоронно.

Летять думки

Летять думки ластівково
(Ластівково бистро).
А на віщож я наділа
Червоне намисто?
Ой лелечко! На вулиці
Сурми, труби грають:
Дивлюся я — се стрільчики
З походу вертають.
Вибігаю. Придивляюсь
Коханково — стидно,
А мого миленького
Між ними — не видно.
Лише його вороненький
(Сідло на нім вкрито).
— Вороненький, а деж твій пан?
На війні убито.
Ох, лишенько! Лються сльози
Дошево-росисто.
— Ох... для когож я наділа
Червоне намисто?

Мих. Курах

780

49

ТИЖНЕВИК-REVUE HEBDOMADAIRE: TRI-DENT
UKRAINIENNE

Число 4 (62), рік видання III. 22 січня 1927 р. Ціна 3 фр. (Prix 3 fr.)

Париж, субота, 22 січня 1927 року.

Першою думкою, першим рухом нашим в день проголошення самостійності Української Народньої Республіки є схилити чоло перед пам'яттю тих, що душу свою поклали за волю і державність України.

Того року до всіх тих мучеників, героїв і лицарів великої ідеї — відомих і невідомих — приєднався і Вождь Нації, за її визволення, за її незалежність віддавши своє життя.

Вже всією своєю діяльністю, збройною боротьбою невинною з ворогами України С. Петлюра зв'язав своє ім'я з змаганнями героїчними нашого народу за власну державність. А смертю своєю мученицькою, кров'ю своєю святою, за волю рідного краю пролитою, ще міцнішим зробив той зв'язок нерозривний.

Згадуючи сьогодні з смутком, подякою й пошаною полеглих за державність, і серед них і на чолі їх самого Голову Держави нашої, відчуваємо ми серед себе їх, їх діло живе.

І це почуття ще живішим і міцнішим роблять нижченаведені слова С. Петлюри, що їх торік він, ще живий, присвятив на сторінках нашого журналу («Тризуб», ч. 15) «пам'яті полеглих за державність».

І тепер, після його смерті, кожне слово це, скроплене кров'ю, набуває особливої ваги, глибокого значіння: це передсмертний заповіт Вождя, що зіддаючи належне пам'яті усіх, хто за Україну вмер, нагадує нам про вірність, міцність, витривалість і неминучість нової збройної боротьби.

2898c 4545cm

національного включно. Наша вірність тим ідеям, за які голови поклали незабутні лицарі збройної боротьби за українську державність з часів 1917-1920 рр., буде найкращою пошаною до світлої пам'яті їх, до великого чину їхнього життя і нарешті до розуміння глибокого змісту тієї думки, що її вклав законодавець в акт свята Української Державности.

22. I. 1926.

ІДЕАЛИ І ДІЙСНІСТЬ.

«З журбою радість обнялась»... Так назвав поет найкращий том своїх прекрасних творів. І цим духом радості, завжди обвіяної смутком, перейнято все наше життя, вся наша історія. Цим духом радості — журби повито і свято дев'ятої річниці нашої державности.

Урочистий акт проголошення суверенности і потім криваві героїчні Крути. Це події, що нерозривно зв'язані в пам'яті всіх українців, що так само логічно доповнюють одна другу. Крути яскраво показали всім, що за легко здобули ми своє право, що історія не дає нікому подарунків, що одного прокламування своєї національної волі, не досить, що треба довго уперто працювати, що мусить пролитися море крові й море сліз, що чимало нас паде знесиленими від надлюдської праці і ворожих куль, аж поки ідеал стане дійсністю.

Але тоді, в 1918 році, тоді до цієї «дійсности» було дуже й дуже далеко. Далеко, бо самий цей «ідеал» був ще не ясним. Дати гасло цілому 40-ка мільйоновому народові — річ не легка. Слова — самостійність, державність — вимовлялися ще задовго до 1917 року, але широкого відгуку на ці слова не було. Найкращий промовець, єдино переконуючий агітатор — це факт, це подія. В перші місяці революції для кожного реального українського політика було ясно, що й обставини, і настрої, і рівень свідомости мас не дозволяють ще просто і ясно заговорити про свою державність.

Треба було пережити добу маніфестацій і з'їздів, треба було відчувати бурхливе калатання українського серця, побачити ентузіазм наших селян на площі святої Софії, треба було побачити апотеоз Центральної Ради, винесеної силою українського духу на поверх життя, треба було дати виявитися цій стихії, розійтися, розгулятися — і тоді поставити перед нею ті гасла, на які вона вже була б здібна. Але довгий, віковичний сон, втрата політичного темпераменту, повне нерозуміння обставин серед мас і серед інтелігенції, — це були реальні факти з якими треба було рахуватися.

Держава має великий вплив на своїх підданих, навіть ворожих, до неї. Вона вміє тисячами ниток прив'язати до себе. Досить згадати, що свідомі і найбільш розвинені національно чехи, по свідомству самого Масарика, билися в час великої війни не тільки в рядах легіонерів-

57

антантістів; були чехи, що вірили в необхідність боронити Австрію, і на полі битви зустрічалися брат з братом, батько з сином, що були в ворожих таборах. Прокидаючись до вільного життя, український народ ще вірив в демократичну Росію, вірив у високі гасла свободи всіх людей і народів, і треба було фактів, треба було пережити боротьбу Центральної Ради з Тимчасовим Правительством, треба було відчуття все те море недовіря і ворожості до нас, яке бачили ми в Петрограді, — щоб почали пориватися ті нитки, які морально ще звязували нас з Росією.

Новий етап. Большевицька жовтнева революція, війна з Москвою.. І факти привели до можливості й потреби проголошення нашої повної незалежності...

Ідеал був поставлений, але чи ним вже тоді, дев'ять років назад, перейнявся весь народ? Факти показали, що ні. Де-які нитки, що вязали нас з Росією, дійсно порвалися. Інтелігенція, всі українські партії стали твердо й непохитно на ґрунті державності. Але народ?.. Старі звички оглядатися на північ, привабливі слова і обіцянки совітського раю замутили, стурбували душі наших темних земляків. Від національної ідеї вони не зрікалися. Українцями вони себе почували. Навіть від самостійності вони не одхсдили. Вони тільки повірили, що цю самостійність дасть їм совітська Москва... Вони не йшли проти Центральної Ради, вони... вони тримали нейтралітет. Вони дивилися з наївністю, як сунули московські орди на Київ, як наші юнаки один проти тисячі боронили державу, як полягли вони на наших Термопилах... Вони чекали чуда з півночі, а чудо не прийшло... Бачили вони, як потім прийшли німці і помагали Центральній Раді вигонити червоних грабіжників, їх думка знов захиталася, віра в червону Москву підірвалася. Але починається нова тяжка доба нашої історії: українська ідея компрометується в очах народніх поміщицько-німецькими екзекуціями доби гетьманства. І знову московські опрени заворожували нашого селянина мріями про совітський рай...

19 рік — його початок це різка реакція проти гетьманагу та його соціальної політики. І темні народні маси на весні 1919 року у завзятій боротьбі українського війська на чолі з Симоном Петлюрою проти напасників тримали знову нейтралітет... Але проходять місяці, проходить зима, зеленіє, а потім жовтіє хліб. «Сонце гріє, вітер віє на степу козачім»... Благодатна Україна розцвітає. І в цьому раю ті, що обіцяли його принести з півночі, розвели пекло... Кров лилася, палили села і міста, грабували збіжжя і набуте довгими трудами добро. У большевиків з'явилися і інші конкуренти з півдня: насунули і денікинці. Народ почав завзято братися за зброю і ставати по бсці того, хто був ні за большевиків, ні за Деникіна, хто був за демократичний лад, за **Н е з а л е ж н у У к р а ї н у**: народ переконався в тому, що ті, що нівечили його й грабували — червоні й білі — говорять тією ж самою мовою і то мова — мова московська.

І останні нитки уриваються, що вязали народ з московською державою.

Ідеали самостійності, проголошені 22 січня 1918 року, з кожним

днем, з кожним новим фактом все глибше й глибше входили в саму душу, в саму гушавину народніх мас...

Боротьба продовжувалася. Уряд УНР існував і існує надалі, ім'я Того, Хто втілював ідею самої державности, — ім'я Симона Петлюри лунало скрізь, і після Його мученицької смерти лунає ще дужче, ще грізніше...

Чого не зробили події, те докінчує школа і книжка. Ідеал незалежної української державности, тепер на дев'яту річницю проголошення самостійности, на десяту скоро річницю революції, став ідеалом народнім.

Це наш здобуток...

За мало, — може скажуть скептики... Але нам цього досить, досить для 40-мільйонного народу стати свідомим, щоб раніше чи пізніше ідеал перетворився в дійсність. Перемагає в історії той, хто вміє хотіти, хто має волю до життя. Ми цю волю тепер маємо. Історія поставила перед нами велике завдання: весь розум наш і всі сили наші мусимо віднині покласти ми на те, щоб як найшвидче перетворити в крові народжений ідеал в реальну дійсність.

Олександр Шульгин.

НАКАЗ НАЦІЇ.

Вірити й бути певним, — це, здається, два різні розуміння, але у нас — і то вже роками — це є синоніми.

Бо ми віримо в здійснення наших національних ідеалів тому, що певні в правильності шляхів до їхнього здійснення, і ми певні в тому, що ці ідеали справдяться в недалекому прийдешньому, бо ми віримо в них.

Але чи ж справді ці два розуміння є тільки синоніми, чи ж правда, що вони так зрослися в нашій уяві, що стали ніби кров'ю і плоттю нашого життя на еміграції?

А так. Це не є гра слів. Гляньмо в наше недалеке минуле. Дев'ять років тому — 22 січня 1918 року — в Києві Центральна Рада проголосила історичний акт, — акт незалежності Української Держави.

Дев'ять років тому назад ці сміливі і горді слова:

«однині Українська Народня Республіка стає самостійною, не від кого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу...»

було кинено, як виклик нашим ворогам, і в першу чергу в бік Росії.

Іменно так вороги наші і зрозуміли ці слова, зрозуміли, як оголошення війни, всякому, хто не буде шанувати змісту цих слів. Так же воно і сталося: Цілий період збройної боротьби з 1917 аж по 1921 рік — боротьби запеклої, лютої і безкомпромісової з Москвою — доказом того, що ми обороняли глибокий зміст цих слів, і ми не зневажили й не зрадили цих дорогих нам слів. Ми потерпіли поразку,

С
Б-59
ПОПУЛЯРНА БІБЛІОТЕКА „СТУДЕНСЬКОГО ШЛЯХУ“ Ч. 1

з. 158
Зваз 7.259, 260

БІЙ ПІД КРУТАМИ

(в чотирнадцяті роковини героїського безумства)

0 4130 47630

Центральний офіс
Жовтневої Революції УРСР
м. Київ
№ 15

ЛЬВІВ

1932.

Б. 259 4.158

ПОПУЛЯРНА БІБЛІОТЕКА „СТУДЕНСЬКОГО ШЛЯХУ“ Ч. 1.

Наукословідкова
Бібліотека ЦДІА УРСР
у м. Києві
713с
ПЕРЕІНВЕНТАРИЗАЦІЯ

БІЙ ПІД КРУТАМИ

(В чотирнайцяті роковини Геройського безумства).

Центральний Архів
Жовтневої Революції УРСР
м. Київ
Іар. №

Л Ї В І В

1 9 3 2.

Володимир Михайло Янів.

Крути.

(Вірш печатаний в Літературно-Науковому Вістникові.)

Зоріла золота заграва:
Здрігався світ під звуки сурм!
Широко залунала слава,
Що нам воскресла вже держава,
Що Україна встала з тюрм!

Гоїлися столітні рани,
Бо не царив вже кволий жах:
Лежали в поросі тирани,
Розірвано важкі кайдани,
Стеливсь в майбутнє ясний шлях.

Заграли нам воскресні дзвони
І вже жертвенний, власний труд
Творив права, свої закони,
Царив вже лад, а не проклони,
Своя влада, не царський кнут!

Нечайно! Що це? Що це чути?
— — Це знову наїзд диких орд:
На досвітках прийшлося збагнути
Питання: Бути чи не бути?
Без війська, без своїх когорт!

Невжеж? Побідять супостати?
У відповідь паде приказ:
„Хто волю любить, в ряд ставати
І плуг змінити на гранати!
З огню творити славний час!“

До льоту розгорнуло крила
Три сотки молодих Спартан,
Бо воля блеском їх сліпила,
І не страшна ворожа сила!
Бо не злякались смерті й ран!...

12
Нема дорощого від чести,
Страшнішого чужих кайдан:
Настав вже час війни і мести,
Себе Вкраїні в дар принести
Це воля рідних нам Спартан!

Орди шість тисяч йде у люти,
Пожежу запалив салдат.
Невжеж не бути нам? чи бути?
Покаже бій, порішать Крути,
Не володітиме в нас кат!

Падуть німі, зітхань не чути,
Не знане їм терпіння, жах,
Хто переможе — чиж збагнути?
Бо лицарів обсурду трупом
Є мощений до Крутів шлях.

1203,014
Вже знемагали, сил не стало,
То дальше морем лилась кров.
Їх так багато, нас — так мало
(розпукою в душі кричало)
І дальше бій нерівний йшов.

Пянила ниви кров їх чиста;
Звершилося: вже бій втихав.
І впали всі, героїв триста.
Останніх смілих гнів садиста
В полоні всіх закатавав!

І впали всі і не спинили
Нового наїзду варвар,
Та всі лягли, а не спочили,
Добули славу й нам лишили
Безсмертний взір: геройський чар.

„Чужинче! йди скажи Вкраїні,
Що ми готові на приказ;
Що ми збудуєм на руїні
Нові твердині і святині,
Як зажадає їх від нас;

Що шлях в майбутнє вкажуть Крути,
Що місто терня — ореол,
Що Україні вічно бути,
Про Україну всім почути,
Бо світа це новий престол.“

Бій під Крутами.

(Памяті лицарів абсурду).

I
Був у нас кровавий бій, якому рівного не має в усьому світі. А проте про нього так мало відомо до сьогодні українському загалові, що аж соромно стає, як мало цінимо найкращі жертви й найкращі хвилі в нашій історії. Бо бій під Крутами вимагає від нас цього, щоби пам'ять про нього ввійшла в нашу кров і щоб з нашою кров'ю передавалася з покоління в покоління. Бій під Крутами вимагає, щоби його осяяла золота легенда про три сотки мучеників, які згинули з думкою про Волю України. Бо не був це звичайний бій, в якому виступають рівні сили, де проти шаблі одна шабля, проти одного кріса один кріс. Був це бій, якого досі ще не було, а хто знає, чи ще коли буде. В ньому проти одного Українця виступало двацять Москалів-большевиків, на один стріл відповідало двацять ворожих. Та Українці не злякались, билися до останку, доки духу в грудях стало, доки не попадали мертві, бо знали, що їх Батьківщина без захисту, що золотoverхий Київ без оборони.

А хто це були ці жовніри? чи може були це вже старі вояки, які нераз вже нюхали дим, чули рев гармат, бачили кров? Ні! це були молоді хлопці, яким щойно життя всміхалося; це були часто мало що не діти, які повтікали з хат так, щоби не бачили їх заплакані очі матерей, бо кликала їх спільна Ненька-Україна. Під Крутами згинуло три сотки що найкращого цвіту українських степів, три сотки студентів українського університету й шкільної молоді.

І здавалося, що про бій цей забудуть, що не забудуть про нього лише ці скорбні матері й посивілі з одчаю батьки, яких діти погинули в бою. Але їхні серця з болю запеклися й покаменіли, їхні уста заніміли, бо їх горе за велике, щоби далось розповісти, щоби можна з ним співчувати. А горе це тим більше, що й ці батьки любили Україну й не лише діти в жертві Україні принесли своє життя, але й батьки принесли її свою кров, свою плоть, свої сподівання. Не спинили синів і сини пішли без повороту...

Чи одна мати жалілась?;

„Був він в мене один, як ясне сонце на безкрайому небі, як сизий орел у просторах!..

...Булаб я його просила залишитись дома, бувби він по-жалів мене самотню й самотню й солодів дні юним розго-вором перед смертю.

Але я проковтнула сльози й сказала: „Йди! як кличе Тебе Україна, як Великій Матері потрібні наші діти! Йди, але поклянися мені, що не посоромиш моєї жертви! А я плакати не буду, не буду побиватися за Тобою, як буду ба-чити, що не марно кров Твою пролили кати!“¹⁾

Але хто заручить цим матерям, що їхні діти не згинули марно? — Сьогодні ворог у Золотоверхім Києві, ворог, що перейшов по трупах героїв.

Та вічна пам'ять про бій буде вчити, що за кров му-силь у відплаті поплисти чужа, ворожа кров. І тому пам'ять про цей бій будемо носити в нашому серці, бо як ми за-булиби про цей бій, то це бувби великий, непростимий, на-ціональний злочин. Другі народи вміють краще від нас ша-нувати пам'ять лицарів: якби вони мали такий бій, то він бувби вже оспіваний в піснях, описаний в книгах, а щорічні роковини булиби великим національним урочистим святом.

А ми щойно вчимося шанувати пам'ять лицарів. Та при-мір цих лицарів стане й у нас чудом: Він піде від хати до хати й про лицарів зпід Крутів оповідають діди внукам, він снитись буде по ночам в головах нових героїв аж до цього часу, доки весь народ не отрясе сну зі своїх повік, доки не потопче більшовицької влади, доки в Києві не за-лопочуться на вежах жовто-сині прапори.

* * *

Трагічний бій під Крутами відбувся дня 30. січня 1918. р., зараз в кілька днів по проголошенні Самостійної Україн-ської Держави. І тому Крути — це початок великої й стра-шної боротьби українського народу за визволення, за само-стійність, за державність.

Крути, це місце, де найкращі сини України кровю своєю й залізом справджували, підписували правдивість української державної самостійності, це місце, де гарячий порив моло-дих душ показав, як треба забиратися до будови власної державності, а саме завзятою, твердою й жертвенною бо-ротьбою з ворогом. Крути — це підвалина нашої держав-ності, твердо мурована кровю власною й власними кістками.

Крути — це свідок, як цвіт української нації, україн-ська молодь зі святою любов'ю до Батьківщини, з великим завзяттям, тримаючи в слабких руках тяжку зброю, своїми діточими грудьми намагалася стримати наступ ворога на столицю української Держави. А ворог не зупинився перед тим, щоби пробити своїм багнетом дитячі груди.

¹⁾ За Старицькою-Черняхівською: Нова Рада, 24. III. 1918. ч. 41.

Крути — це місце, де дух молоді виявив таку велику любов Вітчизни й силу, що доконав неймовірного подвигу-геройства, яке мусять подивляти й перед яким мусять клонити свої голови всі, що знатимуть про нього.

Знання є в історії людства бій під Термопіями. В нас звиклося порівнювати Крути з Термопіями, хочби для того, що тут і там в обороні Батьківщини виступило й згинувло триста героїв в боротьбі з тьмою ворогів. Але чи можна ці бої порівнювати? Ось розкажу:

Це було дуже давно, ще перед народженням Христа, 480 р. Жив тоді грецький нарід, що все мусів боронитися перед нападами численних ворогів. Найбільше докучали йому Перси, нарід, що жив в Азії й хотів завоювати Грецію. Перський король, що називався Ксеркс, хотів Греків зробити своїми невольниками. Ксеркс мав величезне військо й здавалося, що ніхто перед ним не встоїться, бо ніхто не мав такої великої армії. Самий король думав, що йому мусить піддатися цілий світ і що ніщо не опреться його силі. Коли одного разу море знищило йому міст, котрий він збудував, приказав вибити море батогами за те, що зробило йому шкоду.

Вже кілька разів казав Ксеркс своїм полководцям напасти на Грецію, але вони не могли її здобути, бо Греки були дуже відважні й завзяті воїни та й все побіджували Персів. Це Ксеркса дуже сердило. Він зібрав в кінці сам все своє військо й хотів ще раз пробувати здобувати грецьку державу. Йому заступив дорогу спартанський король Леонід, що боронив провалу званого „Термопілі“. Цей провал провадив до середини Греції. Ксеркс хотів, щоби Леонід йому піддався без бою, бо в нього було тільки військо, що як всі воїни випустили б стріли, то заслонили б ними сонце. Леонід однак цього не налякався й відповів королеві, що це буде для нього краще, бо військо буде боротися в тіні.

Два дні боронив Леонід проходу до Греції й був би поступовно знищений ціле перське військо, котре вже не хотіло воювати з хоробрими Спартанцями, але між Греками найшовся зрадник, називався він Ефіяльт. Він показав Персам тайну дорогу через гори й тоді Перси обійшли Спартан з усіх сторін. Леонід не хотів піддатися й постановив боронитися до загину. Його військо боролось так довго, аж згинувло всіх триста Спартан разом з королем Леонідом. Тоді перське військо перейшло до Греції по трупах героїв.

Так згинули геройською смертю ті, що любили над усе свою Вітчизну, котрої не хотіли віддати ворогові на поталу, доки були в живих.

Такими самими Термопіями були й нас Крути, де згинувло триста Стрільців-студентів що боронили переходу до

Київа, столиці української держави. Заки розкажу про саму подію, хочу з'ясувати ті випадки, які попередили її були причиною бою під Крутами.

Коли в Росії почалася в 1917. р. революція проти царя, Україна найшлася в таких сприятливих обставинах, що могла визволитися раз на все з під московського ярма й зробитися самостійною Державою. Але багато Українців думало, що їм долею України нічого журитися, бо визволення принесуть їм московські революціонери. Тому й не бралися на разі до ніякої роботи. Що правда, вони не дуже то й знали, як братися до будови своєї Держави, бо не мали, де цього навчитися. Цілі віки стогнала Україна під московським ярмом. А всяку думку про волю, про самостійність здушували Москалі вже в самому почині. Тоді вже було треба хоч трохи підготувати собі ґрунт під будову власної Держави. Але Українці занадто вірили другим; думали, що як в Росії настане республіка, то вона сама дасть Україні волю, схоче бути з Україною в Союзі й сусідських відносинах. Але Москалі не думали резигнувати з багатств, не думали волі давати Україні. Тоді Українці взялися самі до роботи. Повсталася Центральна Рада, котра вкінці проголосила, що „од нині во віки“ Україні бути вільною. Проголошення відбулося 22. січня 1918. р. у Києві. Тоді щойно показалася правдивість кличів російських революціонерів, яким було не на руку й не до вподоби, що Україна воскресла й ніяк не хотіли допустити, щоби Україна була окремою самостійною Державою. Вони задумали знова повернути Україну під московське ярмо й вислали велике військо на завойовання української Держави. Большевики сподівалися, що зі заняттям столиці України легко займуть і цілу державу. Тому під Київ підступали дві великі армії.

Одна армія, під командою Єгорова, йшла по залізничному шляху з під Харкова через Полтаву під Київ, а друга, під командуванням Ремигова, посувалася в напрямку Курськ-Бахмач-Київ. Головне командування над обома арміями обняв начальний вождь Муравйов. Крім того з боку Жмеринки й Козятина надходили збольшевизовані частини російського гвардійського корпусу, який довго стримував перший український корпус Генерала Скоропадського. Всі ці відділи ворожих військ підходили чимраз ближче до Києва й обіймали його сильним якимось залізним колом. Уряд української Держави опинився в дуже критичному й безвихідному положенні. До збільшення нещастя причинилося ще й це, що недосвідне міністерство війни проголосило загальне розпущення війська зі столиці й домів. В цей спосіб само правительство позбулося всякої оборони, а дорога до Києва була большевикам отворена. Зате ворожі українській Державі полки залишилися в столиці в повному складі й загро-

жували Київ з нутра. Правительство кинулося в розпущі до організування оборони загроженої столиці. А було тоді в Києві около двацять тисяч старшин й жовнірства на відпустках, та всі вони ставилися до справи цілком байдуже. Не отямалися вони навіть і тоді, коли в столицю громом вдарила страшна вістка, що Муравйов вже близько. Не було в них ані трохи любови до своєї Батьківщини, щоби в таку важну й грізну хвилю прийти її з поміччю й показати бодай добру волю й охоту боронити її. Вони були заражені хворобою московської революційної свободи й радо очікували большевиків, найбільших ворогів української Держави.

Та небезпека тимчасом більшала. Вже був найвищий час зорганізувати якийсь спротив ворогам. Українське правительство видало відозву до всіх, які ще не стратили видержалости, сили а над усе любови до Рідного Краю, які ще не опустили у безсиллі рук. Ця відозва найшла свій відгук. Зараз відгукнулася, як все перша, українська молодь, яка в страшний і небезпечний час зробила величезну прислугу молодій українській Державі. Вона сповнила свій обов'язок, бо знала, що це благородна честь кличе її стати в обороні границь власної Держави. З поміж цілої маси озброєних і військово вишколених людей, одна лише молодь готова була заступити ворогові дорогу, наставляючи свої груди під ворожі штики й кулі, бо вона знала й розуміла, що Державу будуватиметься не словами й не забавою, а силою, посвятою, кров'ю та залізом. „Право молоді це передусім право починавості, це право стояти в передовій боєвій лінії, це право на штурмовий біг — все вперед! Право молоді це право на революцію, право на виломлювання цілого світа із навіс, це право на нову творчість. Лиха й безвартісна ота молодь, яка чогось свіжого не хоче, чогось кращого, як було перед нею“¹⁾. І як бачимо, наша молодь розуміла добре своє право. Вона використовувала його на протязі всієї історії, бо все йшла в передовій боєвій лінії, даючи приклад старшим. Так і тепер молодь перша стала в обороні своєї Держави, намагаючися спинити страшний похід большевиків, що нищив всі перешкоди як нестримна лавина.

Але не треба думати, що молодь прокинулася вже в останній час, коли по Україні загудів дзвін тривоги, коли вже Україні грозила небезпека. Молодь вже давно була готова до служби Батьківщині, а тепер лише використала ту хвилю, в якій бачила, що її мрії можуть здійснитись.

Сама ж підготовка зачалася скорше, бо вже в 1917. р. в місяці червні. Тоді то за ініціативою кількох українських

¹⁾ З. Укр. Голосу 2. II 1930.

гімназій, що ще в той час були ніби російські, відбулися збори представників українських середньошкілників міста Києва. На цих зборах ухвалено, що вся українська гімназійна молодь має бути готова віддати себе на послуги українському Народові. На цих Зборах постановлено також організувати всіх середньошкілників в один Союз, котрий мав називатися від тоді „Осередком Українських Середньошкілних Організацій міста Києва“. В цьому „Осередкові“ було приблизно 2000 учнів самого Києва.

Ця організація поширилася скоро по всіх майже містах України, в яких тільки була середня школа. І як довга й широка Україна, ціла покрилася сіткою таких „Осередків“, як у Києві, вже в два місяці пізніше. В цей спосіб готувалася молодь до великого діла. За якийсь час Комітет всіх „Осередків“ почав видавати свою газетку „Каміняр“.

Коли в цей спосіб молодь розгортала свої дужі крила до вірлиного лету, не було ні стриму ні границь її бажанням. Своім молодечим запалом вона захотіла огорнути всіх, кому дорога була та справа, яка була їм святою, хотіли захопити навіть тих, котрі були байдужі, котрі ховалися по закутках, котрі думали лише про своє особисте добро та щастя.

Молодь не обмежилася лише до організації й до освіти самих себе. Вона розпочала культурну працю в першу чергу серед війська, котре було дуже податне на всякі большевицькі кличі, а далше серед цілого українського населення, яке відповідно підготоване, могло принести (а почасти й принесло) великі користи й услуги українській Державі. Українську молодь можна було побачити всюди, де треба було навчати, освідомлювати й заохочувати до діла, до праці й організації.

За ту працю оголошено було в серпні в Києві маніфестацію вірності української молоді. „Перед будинком Центральної Ради — як пише очевидець¹⁾ — пройшов могутний похід цвіту української нації й до сліз зворушив всіх мешканців міста Києва. Бо то був похід, якого Київ від давна не бачив“.

Перейшло це кілька місяців й Україну проголошено Самостійною Державою. Годі відчути, годі собі уявити, яка радість огорнула цілу молодь. Цеж була її найдороща мрія, яка передавалася їй в крові батьками, дідами й прадідами цеж було оте жагуче й нестерпне бажання стільки поколінь леліане в серцях молодих. І тепер саме ця молодь мала велике, небувале щастя діждатися здійснення свого ідеалу. Серце рвалося та розсаджувало груди з безграничної радості, бо прийшов день Воскресення, день, якого український нарід ждав цілі століття.

¹⁾ Б., М. Поступ 1929, ч. 2.

Чиж можна було в цей день не тішитися, чиж можна було не радіти цілим серцем, що скинено з рук і ніг тяжкі кайдани, що приковували український нарід в темних льохах царської неволі. Навіть найбільше закаменілі серця не видержалиби, а кричалиби з радости, щоби цілий світ почув і радів з ними. Навіть ворог зворушивсяби, дивлячися на оту радість.

Та ворог зворушився, але не радів. Він затіяв новий підступ, готовив нові окови. Ворог задумав відібрати нам оту крихіточку радости, якої ми вже так довго ждали. Ворог знав лише своє добро, свою ціль, а йому треба було України, бо Україна текла молоком і медом. Він зачав свою грабіжницьку роботу, щоби позбавити нас цього, на що має право кожний чоловік.... А ми.... ми раділи п'яні щастям. А як побачили зазіхання ворога, журилися, але нічого не робили, бо не вміли. Всі потратили голови... А ворог робив своє...

„Чорною гадюкою пронеслася грізна вістка по всій Україні про похід Муравйова“. Страх і тривога зростали з кожним днем в серці всякого свідомого Українця. Большевицька навала загрожувала буттю української Держави: Всі питали себе — що буде..?

Так виглядав цей час, в яким українське правительтво видало відозву до всіх, в кого ще жевріла в серцях надія й віра в перемогу. Відозва благала допоміж, рятунок.

На цей мент приготована була заздалегідь українська студіююча молодь. Вона відразу зголосилася боронити Батьківщину, бо була готова на все. Її ніщо не могло задержати, не було такої сили, котра моглаби її зупинити. Це були люде, що готові посвятитися кожній національній праці. Вони не знали ваганнів ані сумнівів, бо вони любили до нестями свій нарід, свій край, свою Державу. Не узнавали вони ніяких партійних інтересів, а ціла їх суть була направлена на один шлях. Залишили своїх рідних, залишили шкільні лавки, до яких приковувала їх жадоба знання, котрим хотіли прислужитись Батьківщині, залишили все, чим тішилися досі, бо тепер найдорожшою була для них воля Рідного Краю. Стаючи обороняти його, не думали про себе. Ряди Вільного Козацтва зародилися від молоді, котра старалася заповнити собою всі порожні місця в рядах оборонців Рідної Землі. Так званий Народний Університет у Києві зорганізував студенський Курінь Січових Стрільців. Провідником його був сотник Тимченко. До цього Куріня вписуються також майже всі учні сьомої та восьмої кляси української гімназії ім. Кирила й Мефодія в Києві, студенти Володимирського університету та інших Київських Високих Шкіл. „Цей Курінь — пише учасник — (Б. Мойкевич — Поступ 1929 ч. 2.) розташувався в будинку константинівської козацької школи на Печерську,

де почалося провадити його формування. Та на жаль оце формування, це упорядкування Куріня відбувалося так небало та безладно, що вкінці Курінь не дістав ніякої військової підготовки. Це відбулося погано на самих Стрільцях, бо багато з них не знало навіть, як треба обходитися з оружжям, багато з них ще були майже дітьми 14—16 літ.

Сумно приходить нам це читати, як бачимо, що не було в нас поважних громадян, які зумілиб подібно як молодь здобутись на жертвенність і завести бодай лад в новому куріні. Це знову є свідцтвом незарадности українців і легкодущности при будові своєї держави. А маємо право думати, що був час роздумати лад цим і поступати, як слід.

Серед такого безладдя та безпуття Курінь мусів виступити в бій. В неділю 27. січня 1918. року Студенський Курінь дістав наказ вийти в похід. Почалися горячкові приготування, які тривали досить довго, так що в похід вирушив Курінь щойно 28. січня в 11. год. ніччу. „Багато доводилось бачити військових потягів — пише один з учасників — але здається ні в одному з них не співалося стільки пісень, не можна було почути стільки дотепів та жартів, як в цім потязі, котрим їхали студенти по свою смерть, не прочуваючи її очевидно. Ніхто й не думав про небезпеку, ні про відворот, а тимбільше про смерть“.

Але довго не довелося їхати, бо вже в 4. год. вранці 29 січня поїзд зупинився на маленькій стації. На прибитій до стаційного будинку дощинці виднів напис: „Крути“. Цей були ті самі Крути, що незабаром стали українськими Тернопілями, славою Українського Народу.

Недалеко стації за кілька гонів маячило село. Біля стації було цілком пусто. В поблизжжі видніло кілька землянок. Дальше потяг не рушив, бо вже наступна сусідна стація була в руках большевиків. А до того ще недобитки Гайдамаків, що здержували до тепер ворогів, відступаючи в напрямі на Крути, позривали за собою мости на річках, щоби ворог не міг наступати їм на п'яти. Та це не зробило ніякого вражіння на молодих Стрільців. Проте пісні трохи стихли, тай запанувала якась ніби мовчанка. Причиною цього не був страх перед ворогом; всі роздумували про майбутній бій, леліючи в серці надію, що перемога буде по їх боці. Саме на стації Крути стрінулися ці недобитки Гайдамаків зі Студенським Курінем. Гайдамаки — для пояснення — це були вже немолоді люди а старі, призвичаєні до війни, досвідчені вояки; всякий бій був для них забавою. Кажуть, що був між ними навіть один інвалід без ноги.

Курінь окопався по обох боках залізничної дороги. Стрільці позаймали свої становища й очікували ворога. В 5 год. вранці вислали стежу в напрямі на сусідну стацію Пліски; стежа сповістила команду по повороті, що село Крути можна

було заняти без бою, бо большевики ще не дійшли до нього. Проте команда не хотіла далі підступати й постановила звести бій таки під Крутами, біля стації.

Тимчасом минав і день, надходив вечір. Вислана вдруге розвідка донесла, що большевики заняли вже село Пліски й направляють залізну дорогу й телефони.

Надходила ніч, остання ніч перед боєм. Все почало стихати, начеб віщувало страшну неgodу. Часом було чути, як перестрілювалися стежі, а з рідка також відзивалися гармати.

Врешті й це перервалося. Лише в окопах відзивалися в ряди-годи деякі голоси стрільців та давалося чути хрюкання скорострілу, котрий не міг собі найти вигідного місця.

Трохи згодом розклали большевики багаття й стали направляти залізний шлях. Наші гарматчики виїхали з бронепотягом і трьох цалевою гарматкою проти них і почали стріляти в самий обоз большевиків в Плісках; при цьому розгнали робітників, що направляли дорогу й позабирали їм приладдя.

Ворог щоправда відстрілювався, але відважний і завзятий сотник Лощенко підїздив дуже часто під градом куль аж до ворожої лінії з одним козаком, гарматкою та скорострілом і удачно нищив ворога.

Так проминула ця ніч. Настав день 30. січня, котрий коштував Україну триста найкращих її синів.

В год. 3. виїхав знову сотник Лощенко зі своєю гарматкою на зачіпку.

За годину почався наступ. Большевики наступали на правий відтинок. Нараз зацокали рушніці, затарахкотіли скоростріли й загавкали гармати. Стрільці трималися сильно в окопах. Ворожі лави підходили до окопів. Розпочався страшний, скажений бій. Ворожа артилерія перестала стріляти, а густі передні лави большевиків кинулися вперед, не оглядаючись на великі свої втрати. Віддаль між обома ворожими лавами меншала. Стрільці повставали з окопів, бо незручно було стріляти лежачи. З початку клякали на коліно, а далі всі вставали й відстрілювались на стоячки. Москалі з дикою лайкою, галасом і зойками перли все вперед, та стрільці не подавалися. Це лютило дуже большевиків і вони напірали все більшою силою. Та тимчасом у Стрільців не ставало набоїв. Гармати перестали працювати, а ворог обходив нашу лінію з обох боків широким луком. Зв'язок між обома відтинками перервався, а високий насип заслонював вид на другий бік, так що правий відтинок не знав нічого, що діється з лівим і навпаки. Бій тривав біля двох годин. Але сили були занадто не рівні. Стрільці зуживали вже останні набої. Наступ був такий сильний, що положення Стрільців ставало чимраз гірше. Правий відтинок почав відступати.

Лівий не знав про це нічого й держався ще сильно на своїх становищах, а тимчасом большевики накиннулися на його ліве крило.

Почався відворот. Відворот без набоїв. Лише порожній скоростріл тягнули відважні завзятці за собою. Ранені також відступали, опираючися на здорових товаришів. Та не легко було й відступати під градом ворожих куль. Дорога відвороту значилася новими трупами. Бігти не було сили, в роті пересохло, в грудях спирало воздух, щось стискало горло й не давало віддихати.

Тих, що дійшли до потягу, який вернувся на кілька верстов у зад, було лише кількох.

Лівий відтинок тимчасом відступав до стації, що вже була занята большевиками. Та Стрільці про це не знали нічого. Коли побачили свою похибку, не могли вже завернути, бо було запізно. З розпуки кинулися в наступ. Частина згинула в бою, а частина попала в полон. Було їх около 30. Довго над ними Москалі знущалися, а на другий день всіх розстріляли. Урятовалося лише сімох ранених, котрих вислали потому до Харкова. Згодом показалося, що причиною масової загибелі під Крутами були старшини цього куріня. Виявилося, що начальники куріня Носенко й сотник Тимченко разом з вагоном набоїв і одною гарматкою втекли зі стації зараз по перших стрілах. Через це в Стрільців не стало набоїв.

З огидою згадується слова „Каїн“ і „Юда“, а ще з більшим омерзінням згадуватиметься доки світ існуватиме слово „большевик“. „Каїн убив брата, але сам вжахнувся свого злочину й як безумний кинувся втікати від братнього трупа. Юда продав Христа, але не стерпів муки сумніву й удавився сам. А большевик показав що найбільшим звірем може бути лише він. Бо мало того, що убивав брата, він ще перед смертю одрізував вуха, ніс, виколював очі, випускав внутренності, добивав недострілених прикладом по голові, мов собак і тішився муками своїх братів“.¹⁾

Не стало героїв-борців, не стало щирих оборонців Батьківщини. Згинули перші боєвики, але не уступили під напором перші пробоеві лави. Так казало молоде завзяття. А тим часом не було кому боронити Київ.

Юнаки трималися до останка. Хотіли бодай зменшити скількість ворога, коли вже бачили, що не зможуть його відперти. Але не подоліли. Ворог перейшов по їх трупах і вдерся до Києва. Там зачав свою руйнуючу господарку.

* * *

А тимчасом тіла поляглих войовників розтягали дикі звірі, а чорне гайвороння викльовувало очі. Обезображені

¹⁾ Старицька-Черняхівська — Нова Рада ч. 41. 24. III. 1918.

тіла валялись по крутських полях, ще довго, заки можна було їх похоронити. Большевики навіть цю послугу заборонили зробити. Аж тоді, коли їх викинено з Київа, батьки та матері прийшли розпізнавати тіла своїх рідних, своїх синів.

Це був вид жахливий. Всі були по звірському помордовані. Трупів не легко було розпізнати, бо лиця їх були страшно знівечені.

Не віднайдено також всіх тіл, бо деякі похоронили потайки селяни. Тих, що віднайдено, перевезено до Київа. Кілька вагонів застелено було густо трупами. Похорони тривали цілий день. Буз красний весняний день. Здавалося, що й ясне сонічко на небі всміхалося до цих героїв і хотіло віддати їм останню честь. Похорони відбулися на державний кошт. В той день зійшлися всі мешканці Київа й поблизьких сіл, щоби відпроводити своїх найулюбленіших дітей на вічний сон.

Золоте сонце ховалося вже за гори, як кінчився величавий похоронний обряд.

Похоронено їх в одній спільній могилі на високім березі Дніпра, на Аскольдовому кладовищі. Хай спільно снить про Україну, як спільно її боронили. З кладовища видно те місце під Крутами, де звершено безсмертний чин молоді. Похоронено їх високо, „щоб лани широкополі і Дніпро і кручі, було видно, було чути, як реве ревучий“.

На цій могилі під хрестом повинні ми всі, кому дорога кров героїв, кому дорога Батьківщина, поклястися, що віддамо Україні все своє життя. Дорівняти героям в жертві й зняти з них тягар німої смерти зможемо ми лише невпинним змаганням для добра України.

Минуть роки, минуть десятки літ, минуть і століття, та пам'ять про цих героїв згинуть не сміє, доки світ існуватиме. Пам'ять про них присвічуватиме всім тим, що боряться за свою Ідею.

Нехай і наші батьки та матері бажають і нам лише такої смерті, якою згинули наші попередники, в обороні Батьківщини. Коби лише жертва була успішніша.

Пролита кров на крутських полях не може пропасти безслідно. Ми чуємо її голос, чуємо, як вона кличе нас, взиває до відплати, домагається від нас помсти. А ми на неї мусимо бути готові. Коби лише наші змагання були щасливіші!

Крути

Уривок зі споминів. Написав І. Л-ий.

Сумна зустрічав український Київ новий 1918 рік. З півночі і сходу насувалися на Україну банди червоних завоююнків, цілий край в обіймах анархії, надрешті в самому Києві щодня можна було сподіватись повстання. Але що було найгірше, то повна відсутність класного війська, відсутність хоч найменшої можливості поставити опір анархії. Тодішній український уряд безнадійно програв момент національного підйому, який охопив був маси українського воцтва, коли можна було створити дійсну українську армію. Більше того, деякі організації свідомо старалися розвалити частини, що зорганізувалися поза ними, як наприклад І-й Український Корпус (б. 34., на чолі котрого стояв будучий гетьман П. П. Скоропадський). Що правда було багато полків з більш чи менш гопосними назвами, але ж на той час від них залишилися лише жмені старшин. Ті ж з них, які залишилися з більш повною складом, були вже цілковито збоїшевизнені, і лише встанні й мент, коли катастрофа була вже неминуча, дехто з державних українських мужів скаменувся і почали наспіх творити нові частини, але було вже запізно. Все, що було ліпшого й здисц племаного з посеред козацького контингенту, розбрелось домі, лишилися старшини та юнаки, з котрих на скору руку зорганізовано нечисленні відділи й вислано проти ворога.

В перших днях січня відбулося віче українського студентства, з Університету св. Володимира й ново-заснованого Укр. Народнього Університету, на якому вирішено зорганізувати студентський курінь Січових Стрільців, до якого, під загрозою бойкоту й виключення з української студентської сім'ї, мали вступити всі Українські студенти. За прикладом студентства пішло й молодше покоління — учні II-ї Укр. ім. Кирило-Методієвського Братства гімназії. Якщо не помиляюсь, шостою (19) січня 1918 р. відбулися загальні збори учнів двох старших класів. Пошест зборів охопила на ті часи київських гімназистів і то були не перші збори, що їх бачив в своїх мурах старенький будинок Хуторної Школи на Сінній площі, де знайшла собі тимчасовий притулок гімназія. Але мабуть ні одні з тих зборів не проходили так однодушно. Головою обрано бл. пам. Павла Кольченка, учня 8-ї класи, що астиг вже побувати на фронті під час світової війни, і уважався тому найбільш досвідченим у військово-му ділі. Заставши в коротких словах справу, Кольченко запропонував прийняти постанову ідентичну з тією, яку прийняли на своїй сесії вчаші студенти університету. Постанову одностайно прийнято. Директор гімназії, якого прошено на збори, після невдалої спроби одговорити своїх питомців від такого, на його погляд, нерозважного кроку, мусів зрештою погодитись з постановою та оголосити з рамени дирекції офіційальну перерву навчання в двох старших класах гімназії, на час перебування учнів у війську. Просив лише, аби не спокшати до вступу до куріня учнів молодших класів. Правда, це попомгло мало, бо кілька учнів шостої класи, такі як куріня вступило. Тут варто ззначити, що в гімназії дійсно постанови додержано. Всі ті, що були на той час у Києві, прийняли участь в Студ. Куріні, назвіть ті, що на час Різдвяних ферій відіхали

з Києва і з огляду на анархію в краю не могли вчасно вернути, прилучилися до міцних військових в ділі. Лише один постанови не виконав і його змушено залишити гімназію.

На другий день після зборів всі мали зібратися в Педагогічному Музею для реєстрації. Хто з Українців не знав цього будинку, де засідала Центральна Рада, де, думалось тоді, кувалася українська державність? Учні II-ї гімназії знали особливо добре будинок Пед. Музею. Майже цілий 1917 рік товилися вони у вестибюлі і на хорах, прислухуючись промови українських міністрів та парламентарів. До того ж недовго перед тим більшість їх в складі так зв. «Бойово-куріня партії соц. революціонерів» охороняли помешкання Центральної Ради під час боротьби з командуючим Київською Військовою Округою російськ. есера Оберучевим.

Тривожний настрій, який панував у Києві, відчувся у зовнішній обстановці музею, яка, так би мовити, змілтаризувалася. У вестибюлі товклися люди, в більш чи менш фантастичних уніформах. Місце різних п'ятинних кіосків, де ще донедавна можна було довідатися як в найкращий час можна ошасливити Українців, зайняли кіоски різних новоп'єсталих військових формаций. Більш чи менш щасливо виконані плякати закривали всі стіни, на яких домерознені мистці старалися в як найбільше зворушуючий спосіб представити «щ сину ділю України і тим вплинути на громадянство аби в нь вступило до війська. Найбільш вражав з цих плякатів з якоюсь дуже футуристичною емоцією дівчиною, що мала узяти з собою Україну. Запом вражала дешева бутафорія, яка цілком не відповідала поважності й важливості хвилі.

За одним зі столиків відбувався запис до Студентського Куріня. Там же будучі січовики побачили вперше головного команданта куріня Короля, який, що правду кажучи, за ліпше, коли перша сотня куріня вирушила під Крути, залишитись у Києві. З музею всі, що записалися, вирушили відразу до помешкання куріня, яке було відведене в будинку Костянтинівської школи в Печерську. Погода, немов відповідно до загального настрою, була страшно погана. Хоч був вже початок січня, але зима ще не починалась і на доріжці слота, як в листопад. Вулиці, з огляду на революційну «свободу», вже давно не замиті і грязюка докотилась майже до щиколотків. Але колька свіжіс есера січовиків тим не зражувалася і, співаючи пісень, рсбро маширувала через вулиці Києва.

Костянтинівську школу знайшли майже порожньою І. Україн. Військ. Школа, яка там містилася, була на фронті під Бахмачем. Всі росташувалися в юнацьких спальнях і вже від другого дня під керуванням хіть старшин Богдан вського полку почалася муштра. Вичинний настрій молоді віразу розхолоджені попереднім, що студентський курінь буде лише служити для охорони, в разі потреби, порядку в самім Києві. З тим разом хунком і муштру розтягнуто на довший час, тепер почали з грун овного засновання різного кроку і вороти. Командантом першої сотні призначено Омельченка, в той час студента укр. університету. Військового одягу тимчасом не видавали й

жінки виглядали дещо з старших січовиків, головню Галичку, в студентських камізулах, якими вони витирали, і дещо вправа, брунну салю школи. Та загалом комізму не бракувало.

Один раз, коли сотня була уставлена в салі, у дверях рясом з'явився досить своєрідна постать: мавенькі, горбатенькі, з рисами, що недовозначно вказували на її приналежність до «національної меншости», в уніформі якоїсь провінційальної школи. Виявилось, це «новітній» учень на «малоросійсько-одеській» мові «сільській», що називається він Фафал і приїхав до Києва вчитися в українському університеті, але коли довідався, що всі студенти «пішли вєвєтєсьє», то і він собі вирішив «полювати пороку». Що правда, коли почалася «йова стрілянина, то п. Фарфал відразу «з'єрієнтуєсьє» і зник. Підібрали його аж десь далеко по дорозі. Але разом з тим учасники походу під Крути зазначають Фарфалові багато веселих хвилин. Коли він був в складі застави, то завжди просив дозволу «наїтраїтьє»; тоді відходив на кілька кроків, затуляв очі й обома руками тягнув курок. При цьому на обличчя його малювався жах змішаний з насолодою, що він «теж воєє». Сердився лише на присутність Фарфала у «юєвєє» своїх товаришів, завжди веселий й до спийний учень 8 класу Галичанин Гіба (загинув у 1919 р. в складі кінного полку Воронца). Гіба сам змалював на Жидка й дивлячись на Фарфала казав: «Поки того Жиденяти в нас не було, то я ще міг заповнювати людей, що я не Жид, а тепер, як вже маємо одного дійсного Жиду, то хто мені повірить, що я теж не «з нацих».

Окрім згаданого стітника Омельченка тоді ж призначено для першої сотні (друга сотня сформувалася після від'їзду першої під Крути й приймала участь в боротьбі з більшовіками в Києві) чотирьох чотових, одного молоденького старшину, згаданого вже Кольченка і двох лікарських помішників, в той час студентів медичного факультету укр. університету. Бунчукиним призначено учня 8 класу Он. Сушицького, брата відомого професора Ф. Сушицького.

Перші дні перейшли досить спокійно, вивчаючи премудрість завоювання рядів й поворотів право-й ліворуч. Але щось на п'ятий день дуже рано, коли сотня ще спала, спальні наповнились якимись обідраними, з виснаженими обличчями, страшенно брудними постатями. Виявилось, що це приїхали до Києва господарі хати юнаки І. Військової Школи. Вже більше місяця займали вони позицію на північ від Києва, коло Бахмача. Беззвітна варт, відсутність можливості перебраться й пожитися, брак харчів й амуніції, а найголовніше постійна невпевненість, чи ворог не обійде та не захопить вночі їхню горстку, до того вимучило їх, що вони вирішили, залишивши невеликий відділ на фронті, їхати до Києва добувати поміч. Що найбільше їх дратувало, це постійні заспокоючі обіцянки від «головни командуючого» Капкана по телеграфу з Києва, що ось-ось прибудуть поповнення. Що правда, деколи потяги з поповненням приїжджали, але... майже порожні. Ті ж козаки, які доїздили до місця призначення, гордо заявляли, що вони в'ювати не збираються, а «оголошують нейтралітет». За пару днів вони авчачайно розсіювалися. Юнакам все це так надоїло, що вони вирішили самі здобути собі поповнення й прибувши до Києва заявили, що самі вони на фронт не вернуть. Але ж єдине «військо», яким розпоряджав український уряд, була перша сотня студентського куріня. Що правда це військо в своїй більшості ще

не вміло й рушницю тримати в руках, але ж іншого виходу не було. До того ж самі Січовики (і то найбільше наймолодші з них) з великим захопленням поставились до можливості від'їзду на фронт. Найбільше прикро вражений був тим старенький полковник, який жив у школі і встиг щиро привязатися за тих кілька днів до молоді. З сльозами на очах просив він відмовитись від легковажного рішення, але що ж могли зробити його намови проти війовничого запалу сминаятилітніх патріотів та проти стратегічних талантів панів Капканів та Поршів.

В той же вечір приступлено до виряджування. Розгортаючись, який панував тоді у Києві, відбився навіть в такий дрібниці, як одягнено й озброєно студентську сотню. Кожний одержав з одягу — штани, подерту шинель й якусь арештанську шапку. Можна собі уявити, як гротесково виглядала сотня. Пересічний вигляд був такий: власні чорні евіки, салдатські штани, зав'язані в долинці мотузком (обвивачів не було), гімназійна, або студентська куртка, або цивільна камізулка і з гори шинеля, в якій найменше бракувало одної нли.

Не ліпше виглядала зброя: старі, поржавілі рушниці... І це все в той час, як місяць після того більшовики, захопивши помешкання школи, знайшли там повні склади новеньких чобіт, дягу, не кажучи вже про амуніцію й зброю.

Одягнені й озброєні таким чином, чекали тої же ночі на потяг, аби разом з юнаками вирушити на фронт. Але чекати прийшлося досить довго — лише по обіді слідуючого дня на залізничний тор, що проходив недалеко від школи, подано ешелон. Посадка відбулася цілком спокійно, якщо не рахувати того, що в останню хвилину прибігла до потягу пані Лукасевич (дружина небіжчика д-ра С. Лукасевича) шукати свого сина Левка, тоді учня 6 класу, який «нелегально» вступив до куріня. Бідна пані гірко плакала, вмовляючи сина лишитися, але звичайно безуспішно. Спокійніше вела себе сестра іншого шостиклясника Соколовського. Ледви стримуючи сльози, хрестила брата і всіх відіждуючих... Молоденький Соколовський весело заспокоював сестру, не передчуваючи, що за пару днів буде лежати на стаціонарній платформі з пробитою московським багнетом голвою. Під спів «Ще не вмерла Україна» ешелон рушив на північ...

Переїзд відбувався весело. Центром загальної уваги був куток в одному з вагонів, де сиділи два студенти Ш. й К., що своїми безконечними анекдотами, грою на сопілці й співами розважали всіх. Потяг старався якомога менше затримуватись на стаціях, аби оминути зайвих конфліктів з демобілізованими «товаришами», які тисячами сиділи на стаціях, чигаючи на проїжджаючі потяги. Через день після від'їзду з Києва потяг наблизився до стації Крути. Ще у Києві було вирішено, що юнаки проїдуть далі на Бахмач, де лишився невеликий відділ, на чолі зі старшиною Богданівського полку тепер полковником С. Пощенком, а студентська сотня лишиться в Крутах і буде продовжувати військові вправи. Але виявилось, що Бахмач вже зайнятий червоними і що скрізь можна їх сподіватись в Крутах. Отже прийшлося всім розташуватись в Крутах. В стаціонарному будинку помістився штаб «північно-західного фронту». Трагічно мало нараховувала армія того «північно-західного фронту». Якщо пам'ятати не зраджує, то було то коло двох сот тисяч, кілька десятків «вільних козаків» (головною старшиною) і студентська сотня, здається 116 чоловік. Крім того

пара кулеметів й одна гармата згаданого Лощенка. Студентській сотні роздано по одній чи дві обойми з попередженнями, аби поводились обережно, бо ж багато було таких, що стріляти не вміли. Неатомний сотник Омельченко сиром'явся десь з місцевих військових складів роздобути трохи одягу — шинелі, «гімнастерки». Нажаль не вдалося дістати чобіт, а натовісць видано було всім валянки, які на другий день під час відступу послужили безпосередньою причиною того, що кілька січовиків попало до полону. Всю сотню розбито на три частини — одна відійшла в розвідку, частина зайняла варту, а більшість послано рити окопи за кількометер від стації.

За суматохою незамітно пролетів день. Пізно увечері повернули ті, що рили окопи і як скошені повалились на лавки спати. Залишилися на ногах невеличкий відділ, що мав нести охорону. Зап'ялена зима вступила нарешті в свої права. Стояла чудова морозна ніч, тишину лише інколи переривали далекі постріли. Але в старійшому будинку було досить весело. Січовики, які стояли на варті, чули, як штаб, не зважаючи на тяжке положення відтинку, веселився. Десь під ранило з бічної лінії залізничної надійшов потяг наповнений «товаришами». У багатьох була зброя. Перше, до чого хотіли Січовики кинутись — це обеззброїти. Але «товариші» знайшли несподівано захист в українському штабі, який, мабуть під впливом алькогольних парів, розпорядився пропустити потяг на північ. Іншими словами ворожі сили свідомо збільшено на кілька сот людей.

Наступив роковий день бою. З самого ранку більша частина українського війська зайняла лінію окопів, яких двадцять чоловік залишено на стації, як прикриття. Українська лавка росташувалась в той спосіб, що праворуч від залізничного тору лягли юнаки, ліворуч студентська сотня. На самому ж торі стояла на платформі з паротягом єдина українська гармата і коло неї неатомний Лощенко, який взяв собі до допомоги одного із студентів. Десь коло 10 рано з'явилися на обрії ворожі лави і в той же час більшовицька артилерія почала обстріл. Обстріл був досить інтензивний, але в рівній мірі невдалий — стрільня лягали десь в полі. Натомість Лощенко стріляв досить вдало. Добре відстрілювалися юнаки. Гірше було з студентською сотнею. Не кажучи вже про те, що багато не вміло стріляти, невелику кількість набоїв швидко вистріляло і послано на стацію за набоями. Але виявилось, що на стації вже штабу не було, він сів на потяг і втік, але, що найгірше, з переляку причепив до свого паротягу вагон з амуніцією. Аж десь за Ніжином на другий день нагнали відступаючі недобитки студентів та юнака штабний потяг*).

Стан був розпучливий. Швидко мусіли замовкнути українські кулемети, не маючи більше амуніції. А більшовики наступали все ближче, вже можна було розпізнати постаті матросів, тої «краси й гордості революції», які йшли в першій лаві. Командування юнаків передало по лаві наказ відступати, але десь по дорозі той наказ переплутано й студентська сотня почула, що треба наступати. Так що в той час, поки праве крило розпочало відступ, ліве рушило наперед. Можна собі уявити, що ворог скористувався з оголення правого крила й зайшов у тил студентській сотні. В той час смертельно поранено сотника Омельченка, що ще

* У Омельченка поранено «виступав» штаб, видно з того, що члени штабу, втікаючи, вважалися на стації, не помітивши, як це ставалося.

збільшило загальне безладдя. Студенти почали відступ. Ті, що були на крайньому лівому крилі, відступили, минаючи стацію, вже зайняту ворогом й щасливо з'єдналися до свого ешелону, який стояв в парі кількометрів від стації. Та ж частина, що була ближче до залізничного тору, відступаючи не знала, що стація вже зайнята, і була оточена. Побачивши це, студенти спробували пробитися, але то вже було неможливо. Кілька людей з них заколено багнетами під час тої невдалої атаки, більшість попала до полону. Ще правде кілька з них моглиб врятуватися, але на зазвді стали згадані валянки — вони від сну гу намокли, зробилися страшенно тяжкі, так що тікати в них не було змоги.

Так протягом одного дня рішилася доля студентської сотні. Залишаючи третину своїх товаришів вбитими і в полоні, відступала решта в напрямі на Київ. Відступ той тягнувся досить довго, по дорозі нищене залізничний тор, зривано мости і т. д. Найдовше затрималися в Дарниці під Києвом. Лише коли стало ясно, що двіста з чимось юнаків і студентів, все одно не в силах зупинити наступу кількатисячного ворога, що з півночі й сходу наближався до Києва, — командант юнаків, що перебрав команду також над студентською, наказав всім розійтись...

Як вже згадувалося вище, 35 Січовиків опинилося в полоні. Лише сім з них врятувалося і зі снігів їх вже кілька місяців пізніше, почули Січовики про жалуву долю своїх товаришів. Цілу добу знущалися над ними червоні побідники. Маленькі Жиденята, яких було багато серед червоних, підсакували, бо іншим не могли дістати, аби вдарили в обличчя... Зрештою на другий день всіх, окрім згаданих семи, розстріляно. Перед розстрілом учень семіі кляс II, укр. гімназії — Галичанин Пипський затуляв повним голосом український гимн, всі підтримали.

Чому якраз сімох не розстріляно? Вони самі добре не знали. По якісь дивні фантазії залишено при життю кількох ранених, одного учня, сина машиніста, пізнав машиніст, що возив більшовицького ватажка Богданова, з яким разом піячив, і знаючи батька того учня випросив у Богданова для нього помилування. Зрештою один врятувався просто завдяки тому, що коли всіх виводили на розстріл, він спокійно перешо до ранених і з таким спокоєм та переконанням заявив матросам, що «сам» Богданов обіцяв йому дівувати життя, що матроси просто остовіли. Справді допоміг один з матросів, мабуть Українець з походження, який підтвердив фантазію про Богданова. Звичайно ті сім чоловік мабуть все одно булиб розстріляні, бо їх відправлено до Харкова в розпорядження «товаришів» Антонова (якщо не помилюсь будучого совітського полпреда у Празі), але на їх щастя «товариш» Антонов в час їх прибуття до Харкова, був неприємний від п'яцтва. Наших Січовиків тимчасом помістили в шпиталі, а звідтам вже сестри жалібніші лікарі Українці допомогли їм втікти...

Трупи розстріляних під Крутами кинули більшовики просто до ями, але, після відходу останніх, до околичні селяне поховали їх по християнському звичаю й на могилі поставили хрест. Це дало змогу пізніше коли вже Українці з Німцями вернули до Києва, викопати тіла замучених й привезти до Києва. В квітні в самий розвіт западної весни прибула з Крут сумна валка. Тяжко було між тими, подібними між собою жахливою подібністю смерті мерцями, віднайти рідних друзів, знайомих... А на слідуочий день потягнувся з двірця сумний похід. Лише за кількома трунами

було нікого крім товаришів по шкільній лавці й зброї — це були гімназисти Галичани, що своєю кров'ю принесли першу жертву на вівтарі української соборності.

В супроводі тисячного натовпу тягнувся цей похід вулицями Києва. Зупинилися коло Педагогічного Музею, аби почути останнє слово прощання від представників уряду.

Dulce et decorum est pro patria mori промовив до поляглих голова Центральної Ради проф. М. Грушевський.

На Аскольдовій могилі, на березі Дніпра знайшли свій вічний спочинок жертви Крут. Не було тут лише згаданого голови гімназійних зборів Павла Кольченка. Аж пізніше довідались, що Кольченкови вдалося утікати з більшовицьких рук, але вже десь під Ніжином захопили його матроси з більшовицького панцирника і після нелюдських знущань мертвого кинули на Ніжинському двірці.

На закінчення ще кілька слів. Буде перебільшенням

називати Крути, як це часто роблять, українськими Термопіями. Не кажучи вже про те, що бій під Крутами не мав жадного стратегічного значіння, але й трагічна його розвязка блідне після тих гекатомб жертв, які з того часу й по нинішній день несе Україна. Одного лише не дається цьому, може й незначному епізодові відібрати, це того чистого, нічим не скаламученого національного ідеалізму, який був в ті часи в українській молоді, і висловом якого був бій студентського куріня під Крутами. Бо дійсно тут ніяких інших моментів, чи то авантуризму, чи соціальної помсти — факторів, що відігравали часто велику роль в нашій боротьбі з більшовизмом, не знайдемо. І не вина тої молоді, що порив її реальної користі не приніс. Якраз спомин про крутську трагедію мусить лишитись як грізне *temento* нашого українського невміння організувати ті моральні сили, які в українстві є.

САМОСТІЙНА ДУМКА

національно-громадський та літературно-науковий місячник

Річник III.

Чернівці, січень 1933.

Число 1.

Михайло Вірливий.

День двох подій

(22. I. 1918—22. I. 1919)

Часто — коли приходить згадувати момент із історії визвольних змагань України — зустрічаємося з висловками мовляв не було у нас зовсім традиції...

В дійсності так не є! Традиція в нас була! Правда, вона захована народом, там на широких степах, в дебрах карпатських гір і... в томах нашої історії! Підчас визвольних змагань вона виринала устами своїх речників і немов золота нитка проснувалася від байдого в історії Олега, продовж князів Святослава Завойовника, Володимира, Ярослав, Данила, Хмельницького, Мазепи — заповнюючи душевне життя нації, порабощеної та — дійшла до наших часів. І в ній неначе на намисті насіяні поодинокі дії — заговорили гарматами 1917., 1918., 1919. і 1920. рр.

До тієї золоті нитки — традиції — належить теж і свято 22. січня 1918. р. і 22. січня 1919. р. — „Є дати в історії народів, що не забуваються ніколи. Є події, що навіть протягом сотні літ розплинуться в забуття не можуть. Є свята, що народи їх святкують у щастю, нещастю, на волі й у неволі“. (Національна Думка).

Таким святом став для нас день двох подій 22. січня.

В лютий 1917. р. не стало російської, царської влади. 28. лютого 1917. р. Україна й Росія — це дві держави вичим не зв'язані. В тяжких обставинах прийшлося працювати молодій укр. державі. В той час на Україні знаходився чужий укр. стихій елемент, нападки Петрів, Катерин, Меншикових, Малоросійських колегій — спадок по цараті — маси урядників на посадах, учителів, професорів, в урядах адміністрації, фінансів, війська та навіть церковних. Ця маса інтелігенції вела своєю політикою — поборювала й підживляла авторитет укр. держави. В такій-то атмосфері довелося працювати Укр. Центральній Раді, яка створилася стихійно а обставинами сприяючими, до життя була покликана аж 7. березня 1917. р. Складалася з 813 осіб. Яка була толерантна наша влада видно з того факту, що тоді в часі революції до Центр. Ради входили представники нац. меншостей.

В Росії зараз по розвалі царату настала влада „Рада Рабочих, Селянських, Салдатських Депутатів“, а пізніше в Петрограді сформувався новий уряд „Рада Народніх Комісарів“. На Сибірі робив пляни наступу Колчак, а на Кримі скалив зуби на українські багатства ген. Денікін. І від жовтня 1917. р. по всій б. Росії розпочалася революція. Змагалися між собою дві стихії — Росія з „червоною“ й обидві Росії разом проти України. На Україні, знов, революція прибрала інші форми. Тут на арену боротьби виступила ще третя, але природна сила — Україна. І яка, щоб до решти зірвати з Московією проголосила 3-тього універсала 20. XI. 1917. р. І хоч цей універсал роблений може із щирістю — не викликав того вражіння, що перший — ще й тепер не доставало того стимулу для затіснення зв'язку широким народніх мас і Центр. Радою.

І Центральна Рада, коли побачила наслідки не такі

як сподівалася, скликала себе. На цій раді вирішалося питання — самостійності! Такий акт треба було проголосити — бо хоч фактично самостійність вже була, були вітальні міжнародні зносини, самостійні державні установи, своя армія, своя монета, незалежний суд, а завершенням самостійності була Укр. Центральна Рада — парламент та представники Франції (Табурі), Англії та інших європейських держав при М. Н. Р. — та це мав зробити державний акт. І так явився, довго очікуваний, монументальний четвертий універсал Укр. Центр. Ради 22. I. 1918. р. Устами голови Центр. Ради (проф. М. Грушевського) нарід проголосив: „Від нині Укр. Народня Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу“.

Оце стався великий і дуже важливий історичний момент в державницькому житті укр. народу. Здійснилися віковий мрії та стремління до самостійного життя плебані довгими століттями...

І з цим актом легендарна укр. армія вступила в новий вир змагань...

Прийшов Берестейський договір... перший листопад і Україна була вільною... І коли величався укр. нарід на всіх своїх землях перемогою над захланими ворогами, Центральна Рада скликала в Києві на софійській площі конгрес 22. I. 1919. р. Тут ясно й отверго сказав своє слово весь укр. нарід: „Від нині в єдиню зливаються столітніми відірвані одна від одної частини єдиної України — Західня Українська Народня Республіка і Наддніпрянська Велика Україна“...

В цей день цим універсалом укр. нарід дав найвишній синтезу своїх змагань. Бо зреалізування злук мусіло приняти. Це не тільки в нас, але в усіх народів це є природним законом. І цей акт з 22. січня 1919. р. яскраво підкреслив соборність. В дійсності соборність була вимовніше засвідчена. Придніпрянська армія, що боролася під Львовом, галицька, що рама об рами придніпрянського здобула, „золотоверхній“, тисячі могли де побіч себе лягли на вічний спокій, це сини українських земель з-над Дніпра, Дністра, Прута, Черемоша. Тися — найкраще свідчать про соборність.

Та конгрес не закінчив своєї праці... Після затяжних змагань з різними красками російських армій ми втратили незалежність з 22. січня 1918. р. і соборність з 22. січня 1919. р. Більшовицько-жидівські банди заняли Україну. За короткий час свого господарювання зробили з України „медом і молоком текучою“ — резервуар голоду.

Перечерпнено пляни... подоптано життя... оплюгавлено історію...

Та ми віримо в свою живучість і згадка на ці дві характеристичні моменти в змагань, згадка про наших анцарів визвольних змагань, плекання традиції — буде єдиним доцільним кроком до нової успішної боротьби за визволення...

Це не правда, що 22. січень 1918. р. знищено нам. Від раз вже проголошеного 22. січня 1919. р. ми не відступимо! І хоч пізніші події мали притемнити ці згадки, то всетаки ослабити їх значіння не були в силі. Укр. нарід тут доказав свою живучість, свої права до самостійного життя...

договір 22. IV. 1920. р. ні 14. березень 1923. р. Нам видержати! Тоді на нашому шляху хай знов встають з гробів душі царів, то нас не сплять! Ми дійдемо до своєї мети — збудування власного терену...

САМОСТІЙНА ДУМКА

стісного життя — тим, що відновив традицію власної державності. І тепер, коли історія відкриває нам ворота до поновної будови — ніхто не буде мати права сказати, що в нас не було традиції! Бо єдність і самостійність стремління укр. народу не сплямив ні варшавський

НЕДІЛЯ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ТИЖНЕВИК

ч. 43. (262)

Львів, дня 5 листопада 1933 р.

Рік VI.

ЛИСТОПАД

Ось знову вони — Листопадові Роковини. Патнайшті з черги.

Листопадові дні приходять такі самі, як тоді осінні, ясні, холодні й суворі — ніби мають щось з того першого, з того такого самого, а проте ясного, сонячного, життєрадісного і молодечого. І відновлюють ці дні давно вже приспане попілом будинок Велике пережите, за який в тузі ідемо, не дивлячись на тернисту дорогу, з метою — відродити його у Великому Завтра.

Ідемо усе, Листопадові Роковини! Живемо, як назані стовпи, що значать наш шлях:

Ось ще один.
І не дивимось за себе, що ось ще один більше до Минулого. Знємо, палко і завзято віримо, що ось ще один менше до майбутнього.

І в тому той символ Листопадових Роковин, що дає нам ніщо, як вогонь Феніксові, переродиться, стати таким самим, як вийшли ми першим кроком, бути незмінно молодечим — хоч вже п'ятнадцять літ!

На великих скрижалях Історії, проміж одним а другим Листопадом, що нам придорожжям стовпами, випуском своїм болем і віткою шоденні турботи й жалі, шоденні здобутки і втрати. В Листопадові Роковини робимо підсумки. І бачимо ясно:

Що слабші ми ззовні, під ударами долі і стихій, то міцніші ми всередині. Що менше нас — то палкіше і гостріше виступає наше серце Символ Великої Віри

— у Придешне

— сие

— і велике!

І в тому, у цих підсумках кожного першого одинадцятого місяця року — той символ Листопадових Роковин, що дає нам ніщо...

Хочете чи не хочете. Ваші будинки мусять бути забезпечені на повну партію. Якщо їх добровільно не забезпечите 1/3 частину заставте у своїй Товаристві Взаємних Обезпечень „ДНІСТЕР“, то ПЗУВ пристеже разом від цілої обезпеченої партії будинків. Тому сповніть свій народний обов'язок і бодай 1/3 частину прейі заплатіть в одну нову українську Товаристві Взаємних Обезпечень

1934

„ДНІСТЕР“

у Львові, вул. Руська ч. 20.

Українська армія в поході.
Вийшла українська Січових Стрільців відходить у травні 1918 р. (з Верни над Дністром на Україну).

Навіщо ставити собі питання — чи далеко ще? А саме за рік прийдуть Листопадові Роковини знову і знову до них мусимо дійти такими, як вийшли на арену подій у перше: Стаєвими, рішучими, розвогненими поривом до чину.

І тому полетіти мусить і сьогодні таке міцне „Позір!“, як тоді, таке грізне й алерміне, дзвінке й переливне всесмересне!

Позір — далеко і близькі!

Позір — ті, що йдете!

Позір — ті, що лаштукесь у дорогу!

До слідоучих Роковин мусимо дійти міцнішим духом, сильнішим вірою, сталінішим волею — як сьогодні! Смолоскипами мусимо стати — не людьми. Фактами — не одиницями. Чинами — не особами.

...Бо нажуть легенди, що в Листопадові Роковини доля перевіряє підсумки Минулого і Майбутнього. І коли зрівняються одні з од-

Зол. 200

коштує
першорядне
жіноче футро
у Фірни„ХРОМ“ ЛЬВІВ, РУСЬКА 20
Телефон 71-83.

2036 1-5

ПЕРЕДПЛАТА:

Річно 14—30 зод.
Піврічно 7—30 зод.
Чвертьрічно 3—30 зод.
Місячно 1—20 зод.
Зміна адреси 50 зод.

ЗА КОРДОНОМ:

Річно 300 л. долари
Піврічно 150 ам. долари
або рівновартість в інших валютах.

Дрібних рукописів не зворотимо.

РЕДАКЦІЯ

в АДМІНІСТРАЦІЇ:

Львів, Явоцька 7.
П. пов. Телеф. 94-56.
Відділ в Луцьку:
вул. Сенкевича 4.
Конто П. К. О. 42312

ними — не буде ні Минулого ні Майбутнього, — вони вросуть у сие Теперішнє:

— Живи!

Ось це третій символ Листопадових Роковин, що приходять в холодні, важкі, суворі дні осені.

Від Роковин до Роковин простягається нам шлях. Осінній, Чорний, непривітний, розлучливо окутаний у мряку. Ось там, на кінець його, за сімома горами, сімома ріками — Сонце й Мета.

Знаємо. Чуємо. Віримо. Хіба нам аж бачити її треба? Каміні стовпи при дорозі заведуть нас до неї. Що значить в поході Народу і в поході рожів один стовп більше чи менше? Вростаємо в певність, що наш шлях правильний. Що рік ми ближче.

І тому кожного року у день Першого Листопаду чуємо вже духом те тепло, що нам кидатиме Сонце і вмикаємо розкіш Мати. Чуємо і вмикаємо.

Хоч так далеко. Хоч там мряка повно.

Зовсім, як тоді.

— Позір! Далеко і близькі!

Ви, що в дорозі!

І ви, що лаштукесь в дорогу за Символом Листопаду!

БІРЖА

Львів, дня 2. XI. 1933

ГРОШІ (валюти):

1 долар америка.	581—
1 долар япона.	580—
100 чеські корони	26 55—
100 франк. франків	38 50—

ЗБИЖЖЯ

за 100 кг. заліз. станція Львів

Пшениця	21 50	солома прас.	4 00
жито	13 75	гречка	17 50
ячмінь	11 25	лен	34 00
овес	13 50	лукбін синій	9 20
кукурудза	25 00	ріпа озима	38 00
бульба	6 50	отруби житні	6 50
фасоль біла	20 00	« пшени.	6 25
« креса	16 00	кшма греч.	36 00
горох піа-Вікторія	25 00	лшона	00 00
горох пілин.	22 00	просо	25 00
бобови	10 00	макуха	14 00
янка чорна	9 50	кшмодина б.	95 00
« сіра	10 00	мак синій	60 00
сіно прасов.	6 00	« сивий	55 00

НАВІЛ 26. X. 1933.

Масляна платня за 1 кг. 4 20
3 10 зод. 1 літр. молока
00—22 гр. 1 літр. сметани 50 гр.

Я Й Ц Я: Центросоюз платня за 1 кг. 4 20
Масляна платня за 1 кг. 4 20 зод.
Масло звичає.

Роман Завадович.

Незнаному Стрільцеві.

Він зрозумів великий поклик хвилі,
Народу син, унук дідів своїх,
Бо присягав на батьковій могилі
Обороняти рідний свій поріг.

Він зрозумів великий зов Народу,
Як задзвонили коси Нових Жнив,
Бо надив серце теплий волі подув,
А шум подій окрилював, п'янив.

І Він пішов спокійний і незнаний
У клекіт бур і бою дикий вар,
Своїх зусиль і поривів останніх
Батьківщині зложити світлий дар.

А Чин Його горів святим мотивом,
Як вістрями, стиналися бої,
В ньому Народ вставав крилатим зривом
В ньому надії колосив свої.

— — — — —
І Він упав — у дні димами тьмяні,
Коли п'янів червоним варом Жнець —
І відійшов непізнаний, незнаний
Тим, що лишилися, Невідомий Стрілець.

Про смерть Його шептатимуть з жагою
Маківка, Київ, Крути і Базар,
Коли розстрільні рвалися в пробою,
Як плив степами чад тифозних хмар.

А Чин Його зніматимуть на зорі
Будучі дні гарячі і дзвінки,
Щоби світив з між зоряних просторів
Вогнем завзяття, славою віків.

І хоч Його ніхто не буде знати,
Запише час, яких батьків Він син:
Імя йому: Безсмертна Посвята,
Його рідня — це Слава, Воля, Чин.

Бій під Крутами.

Але не треба думати, що молодь прокинулася вже в останній час, коли по Україні загудів дзвін тривоги, коли вже Україні грозила небезпека. Молодь вже давно була готова до сажаби Батьківщини, а тепер лиш використала ту хвилину, в якій бачила, що її мрії можуть здійснитися.

Самі ж підготовка зачалася скорше, бо вже в 1917 р. в місяці червні. Тоді то за ініціативою кількох українських гімназій, що ще в той час були ніби російські, відбулися збори представників українських середношкільників міста Києва. На цих зборах ухвалено, що вся українська гімназійна молодь має бути готова віддати себе на послуги українському народові. — На цих зборах постановлено те, як о ж організувати всіх середношкільників в один Союз, котрий мав називатися від тоді: "Осередком Українських Середношкільників Організація міста Києва". В цьому "Осередкові" було приблизно 2000 учнів самого Києва. Ця організація поширилася по всіх майже містах України, в яких тільки була

середня школа. І як донга й широка Україна, ціла покрилася сіткою таких "Осередків", як у Києві, вже в два місяці пізніше. В цей спосіб готовилася молодь до великого діла. — За якийсь час комітет всіх "Осередків" почав видавати свою газетку "Камінь".

Коли в цей спосіб молодь розгорнула свої дужі крила до віранного лету, не було ні стриму ні границі її бажанням. Своім молодечим запалом вони хотіли огорнути всіх, кому дорога була та справа, яка була їм святою, хотіли захопити навіть тих, котрі були байдужі, котрі зовалися по закутках, котрі думали лише про своє особисте добро та щастя.

Молодь не обмежилася лише до організації й до освіти самих себе. Вона розпочала культурну працю в першу чергу серед війська, котре було дуже податне на всякі більшовницькі кличі, а далі серед цілого українського населення, яке відповідно підготуване, могло принести (я части й принесло) великі користі й услуги українській державі. Українську молодь можна було побачити всюди, де треба було навчати, освідомлювати й заохочувати до діла, до праці ці й організації.

За ту працю оголошено було в серпні в Києві маніфестацію вірності українській молоді. „Перед будинком Центральної Ради пройшов могутній похід цїлої української нації в діалізаворужив всіх мешканців міста Києва. Бо то був похід, якого Київ від ділща не бачив.“ (Б. М. Поступ 1929, ч. 2).

Пройшло ще кілька місяців й Україну проголошено Самостійною державою. Годі відчувти, годі собі уявити, яка радість огорнула цілу молодь. Це ж була її найдорожча мрія, яка переділялася її в крові батьками, дідами й прадідами; це ж було оте жагуче й нестерпне бажання стільки покізати долине в серцях молодих. І тепер саме ця молодь мала певне, небувало щастя діждатися здійснення свого ідеалу. Серце рвалося та розскажувало груди з безграничної радості, бо прийшов день Воскресення, день, якого український народ ждав цілі століття.

Чи ж можна було в цей день не потинтис, чи ж можна було не радіти цілим серцем, що скинено з рук і пінтижні кайдани, що притискували український народ в темних льохах царської неволі. Навіть найбільше закамеч-

пії серця не удержали би, а кричали би з радості, щоби цілий світ почув і радів з ними. Навіть воріг заврушився би, дивлячись на оту радість.

Та воріг зворушився, але не радів. Він затіяв цовий підступ, готови на ві окуви. Воріг задумав нм підібрати оту кривітку радості, якої ми жас так довго ждали. Воріг злив лиш своє добро, свою цілі, з його треба було України, бо Україна текла молоком і медом. Він зчав свою грізбачищу роботу, щоби позбавити нас цього, на що має право кожний чоловік. А ми... ми раділи пніні вїстам. А як побачили завізання ворігів, зжурналися, але нічого не робили, бо не вміли. Всі потратили голови. А воріг робив своє...

„Чорною гладкою пронеслася шіра по всій Україні про похід Муравйова“. Страх і тривога зростали і кожним днем в серці невякого синамого українця. Більшовицька лавна загрожувала буттю українській держави: Всі питали себе — що буде?

Так виглядав цей час, в яким українське правительсто видало відозву до всіх, в кого ще жевріла в серцях надія й віра в побіду. Відозва благала поміч, рятунок.

(Далі буде)

12. Бій під Крутами. — Самостійність. — Чернівці, 9 лютого 1936.

Науково-довідкова бібліотека ДАЧО

Роковини бою під Крутами

Українська історія вивольної боротьби по великій російській революції повна геройських учинків і подвигів. Лише воєн було замало й українське суспільство за слабе свідомості широких мас і бідне на політичних і воєнських провідників і тому тимчасом одя перша велика боротьба за українську державність у нашому столітті не закінчилася українською перемогою.

Та боротьба взагалі ще не покінчилася. Вона і далі триває й триватиме до кінцевої перемоги. Докажем того, що перемога буде по українському бою є шалений страх большевиків перед українцями. теперішній великий політичний процес у Москві свідчить якнайкраще про це. Підсудним закидували державну зраду між іншим і за те, що вона перемовлялася з Німеччиною про відобрання України від Радянського Союзу.

Українська студентська молодь а з нею й усе українське громадянство споминає кожного року в день 29 січня славний небуденним героїзмом бій курія українських студентів і гімназистів з большевиками, переважними числом, зброєю й вишколом, військами під Крутами.

Крути це вузлова станція залізнична, на Чернігівщині недалеко Києва, столиці України. Там український курінь з кількох сот захоплених великим патріотизмом київських студентів і гімназистів майже голоруч пішов назустріч большевицькій армії загородити ворогові дорогу до свого Києва.

Впали буйні голови квіту молоді в нерівній боротьбі дня 29 січня 1918 р. Впали, а не піддалися намовам большевиків перейти в їх ряди. Лише на короткий час зайняли большевики Київ. Дня 9 лютого того ж року підписали відпоручники Української Держави Берестейський мир з центральними державами.

Українські війська на чолі з Симовом В. Петлюрою з союзними німецькими й австрійськими військами знову здобули Київ. Дня 19 березня 1918 року перевезено з великими почесними тіла полеглих і розстріляних від Крут до Києва і склали їх у спільній могилі на Аскольдовому цвинтарі.

Коли Київ стане знову і вже на все столицю Самостійної Української Держави, то й героїв зід Крут споминатимуть повік вдячні нащадки.

—ооо—

13. Роковини бою під Крутами. – Час. – Чернівці, 5 лютого 1937.
Науково-довідкова бібліотека ДАЧО

Під Крутами

Це свято української молоді. Це свято українських юнацьких героїв. Сьогодні саме двадцять літ, як невеликий числом, але велетенський духом відділ українських студентів боронив московським вйськам вступу до воло- товерхового Києва, столиці Української Дер- жави. За велика була сила большевиків. Молоді герої не відборонили Києва, але й не поступилися. Всі до одного згинувли зо зброєю в руках в нерівнім бою під Крутами.

Роковини бою під Крутами стали тради- цією в рокистїстїю української молодї, й не тільки молодї, а всієї-всієї української нації. Крути це прекрасний приклад патріотичної української молодї, що в жертву Ріднї му Краєві віддала своє життя. І Крути це приклад жертвенности за державність не тільки для молодї. Своєю геройською смертю під багве- тами московських большевиків та молодь дала всім приклад, як до загибну треба стояти в бою за Рідний Край, за Батьківщину, за свій народ.

Не багато їх було тих, що під Крутами полягли за Україну. Але на їх чистій, святій крові вже вирости і ще виростуть тисячі і мільйони таких, як вони, що грудьми своїми стїною стануть і визволять з московських лютях пазурів волю України й віками засту- патьмуть дорогу на вільну Україну ворогові з півночі.

Українські молодї герої полягли тілом у нерівному бою. Але їх душі вітають між живими, хвилюють українську душу й кличуть до пімсти, живущої діяльности, живого твор- чого чину й викликають нестримну жадобу боротьби аж до кінцевої перемоги. Ми при- слухаємося добре й при кождім виклику ви- разно чуємо, як у рядах живих борців з московським наїздником відкликається один за одним герої спід Крут на збірці — „Я тут!“ Так. Вони всі тут на збірці. Не бракує нікого.

Тимто й не добити московському воро- гові українських борців за волю. Вже двадцять літ їде на зеленій Україні безпощадний бій. Рідна земляця покривається червоною кровю героїв день-у-день. А українське поле все ще зелене й зеленітиме до віку й ніяка чистка не відчистить її від борців за волю, бо душі українських героїв гукають на збірці усе на кождий їх поклик: „Я тут!“

І тому буде, тому повстане одного пере- можного ранку Україна вільна, велика, мо- гутня, багата і славна. Україна, в якій щасли- вий самостійний український народ житиме й розглядатиметься „як хазяїн домовитий по своїй хаті і по своїм полі...“

—ооо—

22-го січня

(Спомин Мих. Єреміва секретаря Центральної Ради)

В січні 1918. р. стародавній Київ, столиця відродженої України, являв образ дивний та сумний. Мільйонове місто славне своєю красою, культурністю та багатством, понуро лежало під верствою брудного, стоптаного снігу, на якому не було видно слідів ні санок, ні авт, а лише стежки протоптані до небагатьох ще не зачинених крамниць, показували, що місто ще живе, хоч і тхне пусткою. Це враження пустки особливо відчувалося в той славетний вечір 22-го січня, коли по місті пішли глухі чутки, що Центральна Рада збирається проголосити цілковиту самостійність України.

Всі ті тисячі російських старшин, що заховалися в Київ, повтікавши з фронту, всі ті московські купецькі родини, що віддавна торгували на багатій Україні, вся маса навезеного москowsького робітництва, а в ній та змосковщина українська аристократія, яка за малими винятками пішла на службу до чужого передпокою, вся ця переважна маса населення вороже зачалася при цих чутках та, стискаючи п'ястук, думала — вони не посміють.

Але вони посміли. Та жменька української інтелігенції, яка заснувала Центральну Раду та викликала з небуття велику мрію могутньої Української Держави, та українська молодь, що в цю січеву ніч пройшла через повне ненависти та страхіть місто, щоб заповнити вщерть хору радної салі, посміли голосно сказати слова, які можливо стануть кутним каменем європейської політики ближчих десятиліть.

„Однині Україна стає самостійною Державою Українського Народу“.

Серед мертвого, в загашених вогнях, міста будинок Центральної Ради сяяв в цю ніч всіма вогнями, немов, оаза в понурій пустелі. В середині незвичайний та святочний рух. В салі засідає хоря повні в такій мірі, що люди китцями звисають над нею, гудуть як рій. На долині нема руху. Всі сидять в побожній тиші і часом лише звертаються пошепки до сусіда. Наліво есдеки займають два сектори, а праворуч від них часто беззвусі та рожеві обличчя есеровської молоді, яка займає всю решту амфітеатру. На долині, в партері, „меншости“, а за ними есефи, соціалісти самостійники та інші дрібніші партії. Поза амфітеатром на резервованих місцях кілька військових, дружини міністрів та членів Великої Ради. Всі обличчя знайомі. За вісім місяців спільної праці всі зжилися в одну велику родину, в якій, як у всякій, бувають суперечки, але якою порушує одна непереможна сила спільності. Всюди знайомі обличчя, а ось на хорах ті, ті, що за тиждень впадуть кривавою жертвою під Кругами: Ільїн, Шильєв, Божко, Олека Попович...

В бічній кімнаті за сценою настрій напружений. Члени Президії тісно скупчилися навколо Грушевського, Вивниченка та Мик. Шаповала, які обробляють останню редакцію тексту. На Святий Софій вибили північ. Перерва кінчиться і Привидія, зустрі-вута бурхливими оплесками, виходить на сцену.

Не сідаючи, Голова Центральної Ради, професор Грушевський, виголошує коротку вступну промову і бере з рук секретаря текст універсалу. В цей момент всі присутні встають як одна людина, навіть „меншости“ нехотячи підводяться.

Повстає лобажна тиша. Ні в Центральній Раді, ні поза її стінами не чути найменшого звуку і лише високе духове напруження хвилями вібрує по салі.

„— Народе України!“

Перші слова звучать глухо, голос здригнувся, але Голова набирає повітря і після ледви помітної паузи читає Універсал рівним та твердим голосом...

„Однині Україна стає самостійною...“

„Слава“ („Ще не вмерла“). Хори вибухають одностайним криком і буря оплесків переходить в могутній спів гимну. У більшості сльози на очах, і деякі ридають, не соромлячись і нічого не помічаючи навколо. Молодь на хорах подає собі руки і піддується як на Велидень.

Читання закінчено. Знову буря оплесків. Голова стихомирює нарешті, дивлячись на хори понад окуляри і помалу вимахуючи лівою рукою властивим йому рухом.

Поіменне голосовання — гукають з лав української частини Центральної Ради, і на знак голови секретар бере до рук лісту членів. Хвилювання застиляє очі і знайомі імена здаються чужими та незрозумілими.

„Ч А С“ в дня 29. січня 1938.

На лісті перший Михайло Авдієнко, есдек.

— За (відповідають твердо як один Українці).

— Утримуюсь (демонстративно відповідають деякі „еншости“, а часом несміле „против“, викликає цілу хуртовину ворожих вигуків на хорах.

Голосовання скінчено. Знову буря оплесків, знов „Ще не вмерла“, яку співає ціла саля, а довколо незабутні обличчя, з яких так багато було в той момент вже засужено на близьку смерть.

*

Півночі ночі президіальний Мерседес несе нас по темних вулицях Києва. Проводить його шофер Мілевський з властивою йому зручністю, обминаючи купи брудного снігу та каміння. В авті проф. Грушевський, Микола Шраг з дружиною та я.

Світла на вулицях нема. Майже на помацка знаходимо будинок Голови Центральної Ради.

Злазимо, але не хочеться розлучатися. Перед брамою, він бере мене за руку:

„Всім місяців нашої співпраці я все думав, де я вас бачив вперше і лише сьогодні, коли ви переводили голосовання, пригадав я, що ви той самий, що склав мені привітання від студентства на відкритті пам'ятника Котляревському в Полтаві“. Обіймає і міцно цілує.

При виїзді, на Сіннім Базарі, коли повертали на Львівську, щось застукало з правого боку: та-та-та-та... і щось забряжчало по крилах. Шофер рванув як навіжений. І за хвилину були в хаті.

„Що це було?“

„Обстріляли в кулемета.“

*

Три дні потім в Центральній Раді було порожньо. Були тяжкі, сумні, холодні зимові сутінки. Всі розійшлися і лише сторож Журавель підмітав вестібюль.

Раптом до канцелярії зайшло двоє молодиків з рушвицями в подертих та брудних шивелях. Це були знайомі наддністрянці Король і Ємець, з тих що три дні тому в бурхливим молодечім запалі вітали на хорах Універсал.

„Звідки Ви?“

„Звід Крут. Всі наші полягли.“

Це було вперше, що в Києві почули слово „Круті“.

Кілька днів потім Ємця вбили в бою на Вознесенським Спуску. Мих. Єремів.

—ооо—

ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ

МАТЕРІЯЛИ ДО ІСТОРІЇ ВІЙСЬКА УКРАЇНСЬКОГО

ЗБІРНИК 9.

ВАРШАВА

1938

WARSZAWA

WYDAJE UKRAIŃSKE WOJENNO-ISTORYCZNE TOWARYSTWO
ВИДАЄ УКРАЇНСЬКЕ ВОЄННО-ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

Бій під Крутами.

Ставлю собі за завдання подати до прилюдного відома правдивий перебіг бою за ст. Крути.

Обставини, що змусили нас до того бою, такі.

По оголошенні Українською Центральною Радою 4 Універсалу Україна стала самостійною державою. Як така вела мирові переговори з Центральними Державами в Бересті. Рівночасно вела мирові переговори з тими ж державами і Росія большевицька. Предсідник большевицької делегації Троцький виступив із заступництвом Радянської України, запевняючи представників Центральних Держав, ніби Центральна Рада та її Уряд уже не існують. А в цей час Правительство України вживало нелюдських зусиль в подавлюванні анархії внутрі краю і до його оборони назовні.

Найкоротшою дорогою до Київ з півночі йдуть залізничні шляхи Гомель-Бахмач і Харків-Ворожба-Бахмач.

На оборону цього надзвичай важного залізничного вузла командуючий військами отаман Капкан і вислав „1-шу імени гетьмана Богдана Хмельницького Юнацьку Військову школу”. В складі школи було 4 сотні (по 150 юнаків), 18 кулеметів та 20 старшин. Школа була комплектувана юнаками з бувших російських військових шкіл, з освітою не менше, як 6 клас гімназії, а переважно з укінченою середньою школою.

Юнацька школа мала 2 курси; молодший, як менше вишколений, продовжував науку на місці, а старший 8. XII. 1917 в команді ген. штабу сотника (з російського війська капітан) Носенка виїхав до Бахмача. Бахмач адміністративно належав до Чернігівщини, де військово-адміністративну справу провадив сотник (капітан) Тимченко.

Сотник Тимченко не мав ніякого війська і навіть, щоб сформувати собі якийсь відділ для свого штабу, просив у начальника школи старшин. Для цього і був призначений сотник Микола Богаєвський, що став начальником штабу у сотника Тимченка.

Між двома командирами виникло непотрібне непорозуміння: з одного боку був сотник Носенко, генерального штабу і начальник школи, а з другого — сотник Тимченко, протегований політичною партією, як командуючий військами адміністративного району Чернігівщини.

22 грудня 1917 р. мене, як командира куріня Юнацької школи, покликав до себе командуючий військами отаман Капкан.

Отаман Капкан наказав мені відіхати негайно до Бахмача з наказами для обох згаданих вище начальників. По одержанні двох секретних пакетів я спитав командуючого військами, чи не міг би я вислати ці накази якимсь молодшим старшиною. На це дістав таку відповідь: — „Ви призначаєтесь комендантом оборони Бахмача. Большевики наступають з Харкова і Полтави. Головні сили Муравйов провадить на Бахмач-Київ. Забирайте решту Юнацької школи. Потяг на ст. Київ-Товарний уже готовий. На поміч — трудно чекати”. З цим я відійшов.

Щедро наділений повноваженнями з підкресленням за всяку ціну не віддати Бахмача, щоби не допустити большевиків до Києва, з глибоким смутком і жалем (тоді ще не знав до кого) вертав я до школи. Брав мене в свої обійми невимовний жаль. Молодий цвіт нашої армії — юнаків — кидали майже в безнадійну ситуацію, тоді як серед шалючої анархії десятки тисяч озброєного, випробованого в боях вояцтва безжурно демобілізувалося; його не зуміли завчасу, використувавши для цього національне піднесення, взяти в карби військової дисципліни, а навпаки на мітингах деморалізували накликуванням до поділу землі. Тепер лише ідейні горстки стали до боротьби за рідний край.

Перед самим відїздом ще пішов я до Головного Начальника Юнацьких шкіл генерала Астафієва. Прийшов до нього не тільки як до начальника, а ще і як до свого колишнього щиро любленого професора з Чугуївської військової школи. З мого рапорту він довідався, які накази дістала школа і уділив мені багато порад, що так допомогли мені у виконанні завдання оборони Бахмача.

Тут до речі хочу підкреслити заслуги генерала Астафієва, що зумів ширити ще задовго до революції національну свідомість серед нас („малограмотних” українців). На це у російському війську до революції було дуже мало відважних одиниць серед вищої військової генералії, а генерал Астафійов до неї належав.

23 грудня увечері я вже був у Бахмачі. Начальник школи, сотник Носенко, відїхав з Бахмача вдоволений. Сотник Тимченко хотів, щоби школа підлягала йому, на що я не міг погодитися, маючи наказ командуючого військами. Я лише зазначив, що в справах адміністративних буду йому підлягати, як зайде потреба, справи ж бойового характеру, згідно з наказом, буду вести сам. В цілі охорони нашого лівого крила в напрямі на Чернігів вислав я сотника Семирозума з четою юнаків.

На святний вечір — 24 грудня 1917 р. — в напрямі на Гомель я вислав від школи передову заставу. Після незначної сутички ми зайняли ст. Доч, при тому 2 большевицьких вояків взяли до полону. У нас були легко ранені 2 юнаки і 1 старшина. Від полонених довідався я, куди і як наступають війська Муравйова.

В напрямі до ст. Ворожба школа також увійшла в бойову стичність з большевиками. Ст. Бахмач і місто залишалися за нами. Треба зазначити, що в залізничному депо Бахмач було до 2 тисяч затруднених при

варштатах робітників, переважно москалів. Про їх настрій віднісся я до сотника Тимченка за інформаціями. Сотник Тимченко був у них на мітингу і сказав мені, що нема страху: робітники оголосили неутралітет. Трудно було однак вірити в їх неутральність, а мати у себе в найближчій заплілі 2 тисячі озброєних робітників — не належало до приємності. На цій підставі я й приступив до перегруповки Юнацької школи, не гублячи однак бойового зв'язку з противником.

Незадоволення сотника Тимченка з цього мого рішення виявилось в його відїзді з цілим штабом на ст. Крути. Звідти однак він повідомив, що йде нам на поміч піша дивізія; пізніше оказалось, що замість дивізії прийшло кілька потягів, заладованих возами. Школа скористалася з того й поповнилася набоями з ешалонів.

Очевидним було, що Київ не мав вільних військових частин.

Така ситуація, а до того ще й вороже настроєне населення, яке косим оком дивилося на „інтелігентів”-юнаків, безпереривні сутички з большевиками продовж більше як місяць, — все це дуже зле відбивалося на настроях школи. Частина споміж юнаків це були діти спід селянських стріх, з неусталеним ще світопоглядом і тільки інтуїтивно відчували вони правоту наших змагань і це давало ще можливість держати курінь у рамках дисципліни.

Активність противника збільшувалася; під його натиском наші передні частини відступити, тільки уже не через Бахмач, а через передмістя його, бо робітники, з наближенням большевиків, виступили активно, збільшуючи і без того переважаючого нас в багато разів противника.

Мені нічого не лишалося, як тільки приступити до оборони своїх позицій і приготувитись фортифікаційно до зустрічі з навалою большевиків. В тій цілі після рекогносцировки й приступлено до праці. Роботу було виконано правильно й скоро.

25 січня 1918 р. дістав я повідомлення, що до мене вислано з Києва студентську сотню. Справа військової підготовки цієї сотні була мені добре знана, бо в ній був мій брат з 3-го курсу медицини Університету Св. Володимира. Від нього я довідався, що науку провадилося там 7 днів, уміють уже стріляти та що в Києві — ціле пекло. Повідомлення про приїзд студентської сотні розійшлося серед юнаків як блискавка, а вражіння, її приїздом викликане, було таке, якби приїхала ціла дивізія.

Завдяки цьому, так високоцінному і завжди в бою рішучому чинникові — „піднесення духа”, і удалося задержати наступ Муравйова та змусити його до зтяжної боротьби.

27 січня штаб сотника Тимченка вчасним ранком відїхав в напрямі на Ніжень, де стояв полк імени Шевченка, щоби з тим полком приїхати нам на поміч.

Студентська сотня в числі 115—130 людей прибула на ст. Крути о годині 4 ранку 27 січня 1918 р.

Мені особисто треба було розв'язати справу, куди приділити студентську сотню? Я стояв перед альтернативою: можна було влити її

до юнаків, так би мовити — поповнити школу, а можна дати її, як окрему сотню, на ділянку оборонної лінії. До цього другого рішення я прийшов з міркувань чисто військового характеру: молодий вояк, без огляду на його інтелектуальність, в критичній хвилині піддається паніці. Таких хвилин я передбачав аж забагато. Паніка ж підчас бою є явищем заразливим, а в результаті дає ганебну втечу.

Тому-то командирові студентської сотні дав я відтинок найменше загрожений зі сторони противника. Познайомив командира сотні з ситуацією, поінформував, звідки і як буде діставати набої, куди направляти ранених, з ким держати зв'язок, а на випадок відвороту, як вивести сотню з бою. Для зв'язку зі мною він призначив 3 студентів, а між ними був і мій брат; його, з огляду на своє становище, як командира, я був змушений відіслати до сотні назад, прощаючи його поглядом, як показалося, навіки.

Розположення на позиції наших 5 сотень і 18 кулеметів схематично виглядало, як показано на поданій схемі.

Вчасним ранком червоні розпочали свій наступ в зімкнутих кольонах; виглядало так, якби йшли на параду, занедбуючи найпримітивніші засоби безпеки.

Рельєф місцевості маскував нас і щойно зближення на віддаль стрілу могло нас уявити.

А ще в ніч з 26 на 27 січня я мав розмову по прямому дроту з Муравйовом. Його вимога в формі наказу звучала так: „Прігатовіться к зустрічі пабеданоснай краснай армії, прігатовіть абед. Заблужденія юнкероф пращаю, а афіцеров всьоравно расстреляю”.

Я відповів, що до зустрічі все готове.

Передні частини червоних, йдучи в зімкнутих кольонах, очевидно, були певні нашої втечі, а зі стаційної служби по апарату на їхні викики ніхто їм не відповідав.

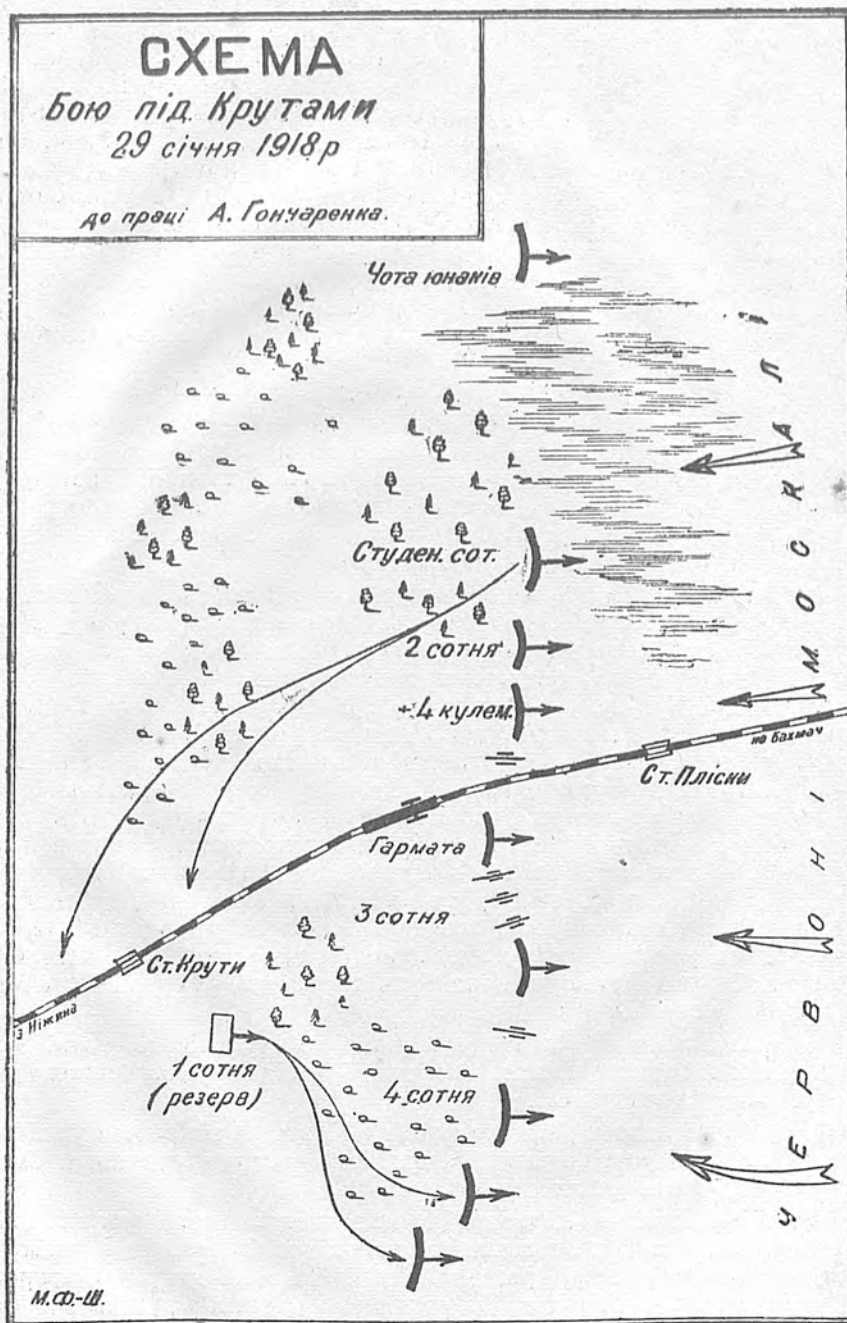
Тільки-но червоні зблизились на віддаль стрілу, ми їх привітали сильним огнем 4 сотень і 16 кулеметів. Щойно під прямими стрілами переходили вони до розстрілень, поносячи великі втрати в своїх рядах. Наступні відділи уже з потягу приймали бойовий порядок.

Таким чином москалі зайняли по фронту лінію до 5 кілометрів, маючи за собою все надіждаючі свіжі резерви й прихильно настроєне населення.

А ми... 500 молодих вояків і 20 старшин. Одні вояки місячними боями перемучені, інші — військово не обучені. Розтягнені по лінії фронту до 3 кілометрів, ми, в обороні зарання нашої державности, вступили в нерівний бій.

Коло год. 10 рано приїхала на платформі 1 гармата, коло неї сам один сотник Лощенко. Хто його прислав — не знаю, але думаю, що це була його особиста ініціатива. Цей старшина з подиву-гідною самопосвятою вносив велике замішання своїми влучними стрілами в запілля червоних і це зупиняло побідний марш Муравйова. Отсю незабутню прислугу цього старшини вважаю за свій обов'язок тут підкреслити.

Коло год. 12—1 почали червоні наступати на студентську сотню, але вступивши в зону перехресного вогню, мусили занехати свій замір;

до цього їх змусила й поява на залізничній торі Чернигів—Крути сотн. Семирозна, що прикривав наш лівий флянок. Але той большевицький наступ був лише маскуванням, бо справдішній наступ, як цього я й очікував, большевики спрямували на оточення нашого правого крила, що давало б їм в руки ст. Крути, відтинало би нас від нашої бази та уможливило їм цілковите оточення нас. Для цієї операції вони мали аж надто вистарчаючі сили для маневрування. В цей момент я дістав повідомлення, що командир студентської сотні ранений. Цю страту болюче відчувалося, бо заступника його не оказалось на місці. Та про це я довідався дещо пізніше; вільних же старшин у мене вже не було, бо половина вибула зі строю. Тут був би дуже придався штаб сотника Тимченка, що мав тепер у себе активних старшин. По 2 годинах наше оточення розпочалося дуже солідно, з застосуванням всіх тактикою вказаних правил.

Наша гармата, уставлена на платформі на лінії Крути-Бахмач, не могла під прямим кутом на схід протиділати маневрові червоних.

Тоді я вжив резерв. Введення в бій резерву, нашої останньої сотні, передрішало, як ще довго можна боронити наші позиції. В багато разів перевищуюча нас сила противника прискорювала нам вирок і тільки слабе темпо його наступу дало можливість дотягти бій до 9 год. вечора, коли-то настала темна, туманна ніч.

В цім великім напруженні звязковий юнак Валентин Атамановський (студент університету Св. Володимира) подав мені телеграму, з якої я довідався, що Шевченківський полк з Ніжня виступив на зєднання з наступаючими на нас большевиками, себто наступає на нас з тилу. Атамановський був дуже відважний, а що найважніше було в нім цінного — це завжди прекрасний гумор, і в цій рішавчій хвилині він мені почав порівнювати наш бій з боями під Полтавою шведів і наших з москалями... Та не було часу. Треба було йому сказати правдивий стан нашого положення: наступ большевиків не припиняється, Шевченківський полк є в двогодинній їзді від нас, повний потяг наших ранених бойців потребує опіки. Все, що лишилося, не мало змоги продовж цілого дня через часті атаки противника на найменший перепочинок; отже, мушу вивести їх з бою без дальших страт у людях і приготувитись, щоби могли за всяку ціну зєднатися з Чорними Гайдамаками в команді Симона Петлюри; вони були вже на ст. Бровари і там приготувалися позиції.

Атамановського післав я ще завидна до студентської сотні з наказом про відворот на вказане їй місце. Цей відворот студентська сотня мала розпочати першою.

Сотник Лощенко ще за дня мусив відїхати. З відїздом нашої гармати по цілому фронті усилився енергійний наступ противника. Скрізь відчувався приплив нових сил.

Тут підкреслюю ту надзвичайну холоднокрівність й уміння панувати над собою наших старшин і молодих вояків, якої не зауважував за час свого побуту на фронті підчас світової війни серед старших добре вишколених жовнірів. По студентській сотні виводив я з бою сотні юнаків у такому порядку: 2, 3 й 4; 1 сотня, що була в резерві,

а вступила в бій по годині другій, здержувала противника, що намагався нас оточити, аж до повної темноти, після чого рештки того резерву відступили цілком з поля бою і прилучилися до школи. По перегляді після бою не було в студентській сотні мого брата, хоч під час бою раненим він не був, бо не було його і в шпитальному вагоні. При докладнім особистім перегляді довідався, що не оказалось й цілої чети студентської сотні до 30 людей, хоч командир сотні все запевняв, що вони ось-ось надійдуть. Вислав я розвідку, затримав ешалон — та все було даремно. Про судьбу брата і його товаришів довідався я вже багато пізніше. Оказалося, що вони відступаючи очевидно для скорочення дороги пішли на світло, на ст. Крути, а там зі сходу надійшли якраз большевики; після того вневдовзі й розігралася ще раз кривава драма... Їх не розстрілювали, а кололи багнетами, що я ствердив уже в Києві, при похороні, на своєму браті й його товаришах.

Стацію Ніжень справді обсадив наш Шевченківський полк, що хотів нас обеззброїти у вагонах, бо ж вступити в бій, а ще дотого вночі, у нього забракло „мітингового героїзму”; а ще певно не знайшлося в ньому ні одного справжнього москаля, бо перед тим москалем він був би і слухняний до безтями, і покірливий.

Повна небезпек була наша дорога відвороту! Страшний день ще гудів у нас в ухах, а втрати в людях, понесені в ім'я державности, взивали до пімсти.

З Ніженя треба було усунути Шевченківців, що на щастя обійшлося без крови. 28 січня 1918 р. на ст. Бровари я здав уже релятивний звіт Симонові Петлюрі в присутності його начальника штабу сотника (нині генерал-хорунжого) Удовиченка Олександра.

Замість бодай хвилинного відпочинку ми змушені були вже не боронити доступів до Києва, а йти його брати, бо в нім повстали місцеві большевики, що гарненько озброїлись й організувались там, де був державний центр, отже — в серці України...

Та в цих боях я вже підлягав Симонові Петлюрі.

Тут мушу ствердити несовісність деяких авторів брошур на тему бою під Крутами, що в своїх публікаціях старалися вічною ганьбою покрити ім'я тої совісної старшини, що так віддано руководила боєм та чесно — під час бою — разом з молодими вояками вміла вмирати.

Рівнож маю сумнів, чи на правду ці автори безпосередньо приймали участь в бою, бо той, хто приймав там участь, не міг не знати, що й я, як командир, ні на одну хвилину не залишив позиції та останній залишав поле бою. І тому **твердження тих авторів, що наша молодь там була без проводу, є неправдою.**

Докладний релятивний звіт з бою під Крутами зберігається на схованці у Києві.

Справою командуючого військами Чернігівщини сотника Тимченка та його начальника штабу сотника Богаєвського зайнявся у свій час військовий суд, але кінця свого справа не дійшла через розпочаття повстання проти гетьмана в 1918 році. Отже, обвинувачення і цих двох старшин рівнож є передчасними і лежить воно на совісті тих осіб, що своїми інформаціями впровадили в блуд навіть такого

високозаслуженого нашого б. міністра й ученого, як професор Дмитро Дорошенко, що записав як зрадників в історію визвольних змагань України сотників Тимченка і Богаєвського. *)

Так скінчився бій під Крутами.

Втрати сягали: до 250 юнаків, одна чета (до 30 людей) студентів і 10 старшин. **)

Бойовий наказ наша молодь виконала, а пам'ять поляглих оповіта авреолем слави і стала взором для майбутніх поколінь!

Взоруй же, наша молоде, на своїх попередників спід Крут і завжди у всіх своїх починаннях памятай, що найсвятішим для нас було, є і буде — не 3-ій інтернаціонал, а Бог і Україна!

*) З поданого вище сотником Гончаренком перебігу подій під Крутами видно, що сотник Тимченко зі своїм штабом був лише представником адміністративно-військової влади і ніякого впливу на хід бойових операцій очевидно не міг мати, хіба що в критичний момент міг би зі своїми старшинами стати до лав юнаків і розділити їх долю. — Редакція.

**) Учасників, що тепер перебувають, як і я, на еміграції, а саме: сотника Модеста Семірозу, бувшого юнака Чорпіту, бувшого юнака Заквалинського (нині майора польського війська), полковника Лощенка та інших, до кого дійде цей звітряція, — подаю за свідків правдивості описаних подій. — Аверкій Гончаренко, сотник, бувший командир куреня 1-ої імені гетьмана Богдана Хмельницького військової школи.

Бій під Крутами

(29. січня 1918.).

Дня 22. січня 1918. проголосила Українська Центральна Рада в Києві Четвертий Універсал про повну самостійність Української Держави. У відповідь на це московські більшовики і їх українські яничари утворили в Харкові більшовицький уряд нібито окремої „Радянської України“ і цей уряд — а властиво сама Москва — почав війну з Україною. На Україну посунули від сходу численні московські орди під проводом бувшого царського полковника жандармерії (!) Муравйова. Одна армія під проводом Єгорова йшла здовж залізниці Харків — Полтава — Київ, друга під проводом Ремигова йшла шляхом Курськ — Бахмач — Крути — Київ. Та й з боку Жмеринки почав загрожувати Києву московський корпус гвардії.

А тимчасом Центральна Рада була безборонна. Члени тодішнього уряду України легковажили собі військову справу. Будучи в більшості лівих соціалістичних переконань, співпрацювали ще донедавна з московськими соціалістами-революціонерами („ес-ерами“) і наслуховавшись їх фраз про „рівноправність народів“ думали, що московські „ліві“ не підуть воювати Україну... Забули, що Москва, яка би там вона не була, завжди буде посягати по Україну, бо без України не буде великою державою. Українські війська Рада розпустила додому і думала, що коли Україна не сягає по чуже, то й ніхто не напастуватиме її. І тому тепер опинилася молода держава в найбільшій небезпеці. Невеличкі частини ідейних борців, що з власного почину обороняли рідний край, не могли встоятися перед величезною ордою більшовиків і відступали поспішно назад. А очевидці оповідають:

...В той грізний час сформувався у Києві курінь, зложений зі студентів і молодих гімназистів, майже ще дітей, що не то пороку не нюхали але й кріса не мали в руках. У Студентський Курінь крім студентів університету записалося багато учнів гімназії ім. Кирило-Методіївського Братства, наприклад, записалися всі учні 7. і 8. класу і дехто з молодших класу. Були між ними й галичани. І цих необзнайомих з військовим ремеслом хлопців висилають дня 27. січня на фронт...

Було їх до 300. Командантом був студент Омельченко. Вибіралося в похід бадьорі і веселі. Може й прочували свою трагедію, але бачили й трагедію України. Їх серця били в один такт любов'ю до батьківщини, такою любов'ю, яка перемагає все: і страх і муки і смерть.

Дня 28. січня, в 4. год. ранком, зупинилися на станції Крути, яких 120 кілометрів від Києва на схід. З ними був і відділ юна-

Похорон героїв зпід Крут у Києві, 19. березня 1918.

ків, учнів старшинської школи, 250 люда. Тут прилучилася до них і горстка гайдамаків, що відступали перед большевицькою перевагою, около 40 люда. Цілий день приготовлялися до зустрічі з ворогом. Копали окопи, висилали стежі. Старшина Лощенко в жовтоблакитному кашкеті приспособив льокомотиву і вагон як „панцирний поїзд“ і відважно пускався на нім кілька разів у большевицький бік з одним козаком, маленькою гарматкою і скорострілом. Дався він досить того дня ворогам у знаки і підбадьорив наших молоденьких вояків.

Ніч з 28. на 29. січня переночували всі в мокрих окопах у строгім поготівлі. І так застав їх холодний понурий ранок, вівторок 29. січня 1918. року... Минали години, був спокій. Аж у 9. годині ранком донесли стежі, що большевики наступають. Засурмили тривогу. Впала команда: „Висипай в лінію!“ і молоді герої стиснули міцніше кріси в своїх невірних долонях. Юнаки усталилися праворуч, а студенти ліворуч залізниці, два кілометри на схід від стації Крути. Минала година, і борці побачили першу ворожу лаву. Розгорівся лютий бій. Наступали матроси „Балтійського Флота“, майже всі п'яні. Було їх шість тисяч старих вояків-горлорізів, ще до того озвірілих через алькоголь, а тут по нашій боці не цілих шістьсот, між ними триста молоденьких хлопців. Та не так легко вдалося червоним катам покотати горстку героїв. Наступали не раз і не два, і завжди натрапляли на несподіваний відпір. Молоді хлопці, що досі тільки пером писали по папері, боролися як льви. Не один матрос поляг головою. Досить сказати, що бій тривав до пополудня. Молоді воїни доказували чудес хоробрости. Вкінці юнаки, побачивши

безвиглядність дальшої боротьби, почали відступати. „Відступати!“ — подав приказ командант юнацького куріня і ця команда пішла розстрільною від стрільця до стрільця. Але поки дійшло це слово з лівого боку залізничного шляху, де билися юнаки, на правий бік, де боролися студенти, хтось недочувши перемінив його на „Наступати“ — і коли юнаки відступили назад, то студенти кинулися вперед, на певну смерть... Пішли на ворога з багнетом — бо і набоїв уже не стало — і попадали в нерівній боротьбі. Коли запала ніч, лежало на крутянських полях за дворцем і на самім дворці около треста трупів. Двацять і сім здорових та вісім ранених студентів попало в полон і їх большевики по звірськи замучили, заборонивши місцевим селянам ховати мерців. Тільки сімох помилково повезли до Харкова і їм удалося потому втікти. З імен героїв, що полягли під Крутами, відомі лише деякі: Володимр Шультин, Кольченко, Микола Лизогуб, Пипський (галичанин), Омельченко, Андрій Соколовський...

По програному бою під Крутами не було вже для Києва оборони. Небавком уряд України мусів утікати. Щойно в березні, коли при допомозі німців очищено Україну від большевиків, відбулися величаві похорони героїв зпід Крут у Києві, на державний кошт. Відкопали їх і привезли у вагонах до Києва, тяжко покалічених, понівечених. Не всіх привезли, тільки 28 героїв, бо декого поховали селяни невідомо, де, інших порозстрілювали большевики і покидали донебудь далеко від місця битви.

Похоронили їх дня 19. березня. Сповнився Київ плачем мамів, риданням сестер. Та це не матері і не сестри плакали. Плакала вся Україна за своїми найкращими дітьми, що життя своє віддали за її свободу і спочили на вічний сон на горі над Дніпром біля Аскольдової Могили, звідки видно чернігівські поля і далекі Крути.

І донині плаче Україна. Плаче, що замало було таких оборонців і вона знову попала в неволю. Та в своєму смутку і своїй жалобі має розраду і надію. Бо коли трапилось таких триста героїв, можна вірити, що трапиться при найближчій нагоді більше і вони вже не дадуть Україні на погалу. Кров, пролита під Крутами, не пропаде марно. З неї, наче зі здорового зерна, зійде квіт безсмертної ідеї, квіт волі. Чейже росте нове покоління, що бачить свій святий ідеал у героях зпід Крут. Чейже вшановує молодь пам'ять героїв зпід Крут. І розуміє, що найкращим ушануванням буде сповнення заповіту тих безсмертних героїв. А той заповіт: Все віддати за кращу долю Рідного Краю!

Склонім перед ними голову у двадцятьліття їх великого подвигу!

Слава і Вічна Пам'ять Героям зпід Крут!

ПРИСЯГА УКРАЇНСЬКОГО ЮНАЦТВА В РОКОВИНИ БОЮ ПІД КРУТАМИ.

(1918. — 29. січня — 1938.)

Ми вірні друзі, серце сміле, чисте,
Стаєм разом усі в свідому лаву
І славимо героїв юних триста,
Під Крутами криваву їх розправу.

Під Крутами — там молоде юнацтво
На прою криваву з ворогами стало,
За України славу, честь, багатство
Життя своє юнацьке там поклало.

Клянемось Вам, ровесники-герої,
На Вашу кров, на вічнославні Крути,
Нам чину Вашого і жертви пресвятої
Ніде, ніяк, ніколи не забути!

Клянемось Вам — для оборони чести
Ваш заповіт аж до кінця сповнити,
Підняти прапор, вгору ген піднести
До ясних зір — у соняшні блакити.

Клянемось Вам — за щастя України
Усе віддати, все перетерпіти,
Щоб Україну двигнути з руїни,
Щоб Україні в славі заясніти!

За наш народ, за край веселий, гожий,
Клянемось — у потребі дружньо стати,
Добути Правду! Поможі нам, Боже,
Благослови нас Ти, Пречиста Мати!

Юра Шкрумеляк.

(Друковане вперше в журналі „Просвіта“ ч. 1—2, 1937).

М-18

Деп. 2 10496

С. МАЛАНЮК КРУТИ

6023с

НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА «НАСТУП»

Число 19

ЕВГЕН МАЛАНЮК

КРУТИ

НАРОДИНИ НОВОГО УКРАЇНЦЯ

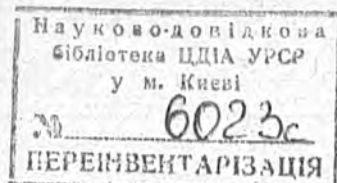
*укр. і
виставки
логічно*

ПРАГА

1941

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО «ПРОБОЄМ».

I.

Наші національні свята, назагал, невеселі. Склалося на те багато причин. І то не лише зовнішніх, об'єктивних, бо ж, остаточно, дійсність є в значній мірі такою, якою її **хочемо** бачити, чи якою її бачити ми **призвичаїлись**. Ні, є тут, може передовсім причини суб'єктивні, що кореняться в нашій психіці, вірніш в **традиції** нашої психіки, почасти і психіки релігійної. Ми значно більш скорі до похоронів, аніж до весілля. Панахида чи голосіння, особливо мистецьке, нам припадає більш до смаку, до нашого естетичного смаку, аніж найбільш навіть радісна чи там найбільш двозначна весільна пісня.

Багатючий збір наших народніх і історичних пісень має щодо цього цілком виразний характер, що не залишає жадних сумнівів: до 90 згруба % їх — це пісні сентиментально-ліричного суму чи смутку. Епічного елементу в них майже цілком бракує. Навіть жартівлі пісні звичайно є журливо-жартівливі, до яких найбільш підходить класична формула малороса — Гоголя: видимий світові сміх крізь незримі світові сльози. Навіть уславлений національний гумор проривається в них зрізком, хоч і дуже драматично, як в єдиній в своїм роді

пісні про Байду. Героїчний первень, коли і виникає деінде, то він завше або пов'язаний з традиційним зітханням, або, в той чи інший спосіб, прикритий неодмінною «червоною китайкою». Таке явище, як нестерпна пісня перемоги «Гей, не дивуйтесь, добрії люди» — зроджена авангардними боями загонів Кривоноса р. 1648 — належить до блискучого й єдиного винятку, який дорівнює найвищим того роду музичним феноменам європейського світу.

На цей фатальний «мінор», на брак «мажору» в українській пісні, літературі і ментальності, скаржився талановитий співець Полісся Дмитро Фальківський.

Хтось з молодших публіцистів наших вже часів підніс питання, чому у нас святкують Полтаву і Берестечко, а не Жовті Води, чи Конотоп, чому доба 1917—1918 рр. — це не Київський Арсенал, чи Мотивилівка, а саме, невідмінно, Крути? Ці питання можна продовжувати без кінця. Ми твердо знаємо, що князь Олег вмер від гадюки, що виповзла з черепа його коня, і що з черепа Святослава Завойовника зробив собі чару печенізький хан, але вже слабше пам'ятаємо про щит Олега на брамі Царгороду і що Святослав, справді, був забитий, але саме в часі творення ним світової імперії — від Тьмутарокан до Болгарії. Ми захоплювалися і захоплюємося «Словом о Полку Ігореві», захоплюємося естетично, особливо «Плачем Ярославни», що ним захоплювався і сам Шевченко, але забуваємо при цьому, що є це твір, пронизаний трагічною нотою упадку київської великодержави, що ге-

ніяльний твір цей оспівує, остаточно, поразку і що є, взагалі, твором схилку доби, закінчення, а не розквіту, твором, що в нім іскряться лише відблиски величнього минулого, повного боротьби, перемог, героїзму, брязкоту зброї, словом отого, саме, «мажору». Може тому співець «Слова» з таким зідханням згадує про Бояна, що жив в часи, коли не було ще трагічних роздвоєнь почуття, коли ви-старчило покласти свої «віщі персти» на струни, що вони «самі славу князем рокотаху».

Число поразок в нашій історії, напевно, не є вже таким різючим в стосунку до числа перемог. Але тому, що досить різко відділені від себе окремі періоди нашої історії кінчалися, розуміється, упадками, цебто тими чи іншими поразками, а історія наша, хвалити Бога, все ж не кінчалася і не кінчається, — то нові доби, в історичній свідомості поколінь, починалися, силою речей, зі спогадів про поразку. Память людська не сягає далеко. Спогад поразки передавався з покоління до покоління й той суммарний спогад поглинював і пригашував спогад про всі попередні перемоги.

Так в лірично-чуйній і чуттєвій ментальності народу закорінювався і розростався природний смуток, сформовувалася та, а не інша, свідомість, в-творювалася ця, а не інша, психічна **тональність** історичної пам'яті. В поміч цьому процесові прийшла ще і вражлива національна **етика** з її вірою в універсальну правду і в абстрактну справедливість, в священну силу права. З такою етикою на-рід наш зустрічав історичні події і мірилом тієї етики міряв їх, та — на жаль чи на щастя — міряв

їх до сьогодні. Звідціль — традиційне почуття **кривди**, що ще міцніш поглиблювало тон жалю і смутку в його душі.

Неварто тут скажитися на це, чи нарікати: є саме **так**, а не інакше. Історична ж ментальність і психіка народу не є чимсь легким до ралтовних метаморфоз. Варто лише це знати, спостерігати й направляти та виправляти, з вірою, з певністю, що найліпшим ліком на всі національні недуги буде здорове підсоння власного життя.

Подія, вірніш явище, що називаємо його Крути, є чимсь, до чого треба і варто підходити інакше, підходити повз окреслену вище властивість національної психіки і мимо неї.

II.

Від того, що називаємо сьогодні коротким і майже вже емблематичним словом Крути, часово ділить нас 23 роки. Доба — для історика ще замала, для сучасного покоління — завелика, щоб дивитись на Крути як на певну подію в ланцюгу інших подій. А події ті, як відомо, тривають — крізь нас, повз нас, через нас...

Можна — чому ні? — спробувати подивитися на Крути — як то кажуть — об'єктивно, з певною, доступною для живих синів нашої Батьківщини тверезістю, критицизмом, розважністю.

Адже ж є ще живі люди — їх залишилось кілька — наші ровесники, що брали участь в бою під Крутами. Вони — назагал — маломовні і не

люблять ані про свою участь, ані про самий бій оповідати. Коли ж пробують оповідати, слухач залишається незадоволений: оповідають про нестачу муніції, резервів, слабкий вишкіл, брак артилерії і старшини, помилку команди... Памятаю, один з учасників, людина сувора і тверда, пізніш на еміграції учений - біолог, просто казав, що Крути — це тактична помилка та непорозуміння і все намагався в такому сенсі написати спогади децьо видрукувати. Крути — помилка, Крути — непорозуміння, щось більш парадоксального і просто блюзнірчого трудно вигадати, а однак і така точка погляду може існувати. Самовидець, тим більш учасник, не можуть, силою річи, охопити подію в цілості, історично, тим більш усвідомити собі її позаматеріальний, метафізичний сенс.

А власне **цей** зміст і сенс Крути посідають в більшій мірі, аніж яксь інша подія тієї ж категорії.

Повторюю, можна вже тепер, на підставі відповідного, хоч і дуже скупого, матеріялу, спробувати, подивитись на Крути історично. І тоді ми побачимо в них трагічний фрагмент, майже епізод, певної військової операції, що називалася обороною Бахмачського вузла на залізничній лінії Конотоп — Київ, чи стисліше — оборонним боєм нашого війська при станції Крути 29. січня 1918. року, де-то в тиждень по оголошенні IV. Універсалу, який змусив ворога розкрити карти і перейти до нормального воєнного наступу на Україну.

Військо наше мало тоді характер імпровізований. В українізованих частинах бувшої імперської

армії, в силу багатьох причин, велась комуністична пропаганда, якої не устереглися і новосформовані національні полки. На загрожений напрямок вислані були найпевніші і, може, єдині безздатні частини: юнаки Військової Школи ім. Богдана Хмельницького та складений з київських студентів і гімназистів т. зв. Студентський Курінь, фактично сотня, що й перейшла до історії, як головний герой Крут.

Старшини, безперечно, бракувало, як і артилерії — була єдина гармата сотника Лощенка, що сам він її і обслуговував. Про команду, в розумінні оперативному, також говорити було б трудно. Керував всім молодий сотник, що дістав з Києва певне стисле завдання, яке він і виконував, як тактичну задачу, — перешкодити рухові ворожих військ на лінії Бахмач — Ніжин (а Бахмач вже був залишений), що вела знад московського кордону до столиці краю. Затримання ж столиці в руках національного уряду мало величезне політичне значення з огляду на пертрактації з осередними державами в Бересті, що саме тоді провадились. Завдання своє сотник в міру своїх спроможностей виконував так довго, як міг, цебто аж поки страти не досягли 50% складу, в Києві не зачався внутрішній пуч, а в безпосереднім тилу не опинився збільшевичений полк, що з іронії долі носив несподіване ім'я Шевченка. Все ж завдання було виконане, цебто війська полковника Муравйова в їх руху на Київ були опізнені. Страти дуже численного ворога були немалі, але і наші були значні. Згинуло коло 250 юнаків при 10 старшинах, а по-

надто ціла чота студентської сотні, що втратила вже на початку бою свого командира. Чота ця при відступі в ночі 29. січня натрапила на сильний відділ матросів і, після відчайного, разючо-нерівного бою, була майже в цілості переколена багнетами.

Оце, здавалось би, все, що сучасний Нестор міг би записати до свого літопису.

Та в дійсності це було далеко, **далеко** не все!

Бо нарід, творячи з якоїсь події легенду — а Крути, без сумніву, є і будуть однією з найвеличніших легенд нашої нації, — знає, що він робить.

Народня мудрість і національний геній — ця найвища земна справедливість — творячи свої легенди і міти, цебто підносячи данну історичну подію до височин надісторичних, ніколи — щодо вибору тієї події — не помиляються.

Не помилилися вони і у випадку Крут.

III.

Офіційна еліта народу, що несе відповідальність за провід 1917—18 років, особливо ж року 1917, року т. зв. революції, а, властиво, року упадку петербурзької імперії і року фактичного звільнення її народів — а нашого передовсім — офіційна еліта ця складалася, переважно, з інтелектуалістів імперії. На неї сьогодні — на дистанції майже чвертьстоліття — ми, відносно легко, можемо мати і маємо усталений погляд. Ми знаємо її

не лише з боку її суспільного походження. Ми знаємо її батьків і ту ідейну та ідеологічну атмосферу, в якій вона зродилася і сформувалася.

Тема тогочасного проводу є темою надто широкою — ми її полишаємо історикам. Відмітимо і підкреслимо лиш найважливіше, істотне.

В своїй низовій, сільській частині, характеризувалася вона браком національного інтелекту при надмірі емоцій, переважно примітивно-романтичної натури. В своїй частині горішній — вона вражала слабкістю, майже зниклом, національного інстинкту, при хоробливім надрозвою абстракційного, чисто російського інтелектуалізму. Її приспана Петербуртом історична пам'ять — **вирішна** властивість в таких моментах історії — не сягала далі одного -- двох поколінь. Її історична пам'ять була жалісно убогою, навіть в порівнянні з історичною пам'яттю т. зв. маси, у якої назагал вона ще сягала, принаймні, часів Коліївщини; тієї маси, що на Чернігівщині, Звенигородщині чи Херсонщині, все ж, спромоглася, і то цілком відрухово, повитягати зі скринь не лише козацькі жупани та штики, але і децю більш промовисте: прадідівські шаблі й мушкети.

Еліта 17 року, що силою речей була проводом воскреслої нації, рухалася поволі, думала ще повільніш і тому — фактично — **не** провадила. Не могла провадити. І тому т. зв. маса, на протязі дорогоцінних місяців 17 р. залишалася без проводу, або, хай буде вибачений цей невеселий парадокс, — провід провадила **за** собою, провід, який, до речі, при тім, не виказував великої охоти, а навіть

і упірався. Бо він думав поволі, він доперва історично опритомнювався і національно усвідомлювався сам, але не через те **знаття**, яке коріниться в крові і роді, лише через те **знання**, яке вичитується з книжок, до речі, досить скромних, як тепер говорить, просвітанських.

Для справедливості треба ще і ще раз підкреслити, що все це ми бачимо вповні **лише тепер** і що це — аж ніяк — не є тисяча першою спробою шукання т. зв. винних, та ще й, боронь Боже, серед старших віком земляків. Хоча б уже тому, що від ствердження тих винних ми не відчуємо жадної втіхи, а саме заняття пошукування винних, коли «винними» були — незалежно від віку — цілі групи і стани, — не видається нині заняттям пожиточним.

Тут стверджується лише факти, історичні факти, необхідні для відтворення дійсності зперед двадцятитрьох літ.

Образ еліти 1917 р. ускладнюється завдяки спогадам живих ще її, молодих і старих, представників і їх спізнілій, чисто інерційній, чинності. Ускладнюється зовнішнім фактом рясної ніби зрізничкованості тієї еліти, партійної і ідеологічної. І ця обставина створює чисто уявний образ партійної внутрішньої національної боротьби «правих» і «лівих», демократів з абсолютистами, т. зв. соціалістів з т. зв. комуністами і т. п.

Ця з національної точки погляду **уявна** боротьба, коли і була, не мала **жадного** національного сенсу. Різниця бо між «правими» й «лівими» були чисто формальні, паперові або словесні. В певнім

сенсі, на терезах національної вартости, в сенсі національним і державним, — між якимбудь Винниченком з одного боку, а припустім, Лизогубом — з другого, жадної істотної ц. т. національної різниці не було, коли не рахувати різниць особистої й товариської культури та, може, ще в цім випадку, культури моральної. Один був трохи спізнілим, щодо літературної моди, письменником імперії, таким собі малоросійським Горким; другий був дещо провінційальним достойником тієї ж імперії, таким собі кандидатом на ліберального губернатора. Але обидва — пересічні сини свого приспаного й окраденого народу. Це варто, хоч між іншим, ствердити, тому, що остаточно знайшовшись на еміграції, ці люди, що так скажу, староукраїнсько-го (незалежно від свого віку) стилю, за звичкою, продовжують те, що вони уважають за політику, займаючися, власне кажучи, чистою поезією, бо розфарбовують фантазією на рожево і соняшно свої спогади, які в дійсності, не були, і не могли бути, ані рожеві, ані соняшні. В того роду спогадах умовні речення «коли б» і «як би» займають, розуміється, надто багато місця і глибоко-наївна т. зв. партійна, в дійсності псевдо-партійна, боротьба політичних небіжчиків і бувших людей, враз з їх мертворожденою молоддю, продовжується в безнадійну безконечність. Єдине, що їх гальванізує, — це, либонь, спільна для всіх псевдопартій ненависть до націоналізму, ненависть, зрештою, цілком зрозуміла й історично-оправдана.

Еліту 17. року — а вона жила в 18. і в 19., сучасне покоління може найліпше уявити собі по

тих політичних, а головне, культурних рештках і слідах її, що — на великий жаль залишаються в нашій сучасності. Але і тут не допоможуть ані внутро-національні псевдо-партійні ненависті, ані скарги один на другого, ані механічна т. зв. політична боротьба русина з русином. Справа — значно глибша, що сягає расового коріння, національної біології, і дідичности історичних хороб.

Коли шукати універсальної формули, що окреслювала б істотний порок цієї еліти, то хіба найвлучнішою було б ствердження в ній браку здібности до тривалого самотійного **морального напруження**, як і до всілякого довгого напруження взагалі. Цю недугу не можна класти лише виключно на рахунок вікової деморалізації в умовах імперії російського типу. Це гріх первородний, або дуже давній.

Тим пояснюється перше... Але зацитуймо визнання одного визначного, в своїм часі, діяча, бо то документ, що звільняє від зайвих дискусій і говорить сам за себе:

»Події не застали нас свідомими своєї мети, членами української нації, а громадянами імперії українського походження. І тільки в ході подій помалу приходили ми до пізнання своїх власних цілей... Чолові діячі наші боялися навіть думати про самотійність... і все мріяли про спільний дах... На всяких зїздах зацитувано самотійницькі голоси... Наші партії, всі до одної, були копіями московських: есдеки малювали РСДРП, есери тільки з назви були українськими...

радикали-демократи, будучи есефи це були ті самі кадети, різнячись від останніх постулятом автономії. Ми поборювали царат, а не Росію. І такими нас застала в огні збуджена Україна».

(Вол. Д о р о ш е н к о — Ювілей укр. революції — «Дніпро» 1928 р.).

Наставлена на лінію найменшого опору, еліта ця уявляла собі все надто ідилічно і навіть не додумувалася сенсу правдивої ситуації, де жорстока національна боротьба, зручно маскована ворогом різними соціальними чи «революційними» псевдонімами, набірала все більшого розмаху та напруження і, от-от, мала вибухнути у всій своїй неприховано-лютій **національній** голизні. Зв'язана тисячма нитками з безнаціональною імперською т. зв. інтелігенцією і вважаючи ту інтелігенцію за свого обов'язково «старшого» брата і природнього союзника, еліта 17. р. була майже цілком несвідома, **що** сталося і що має бути, і тому продовжувала мислити, власне кажучи, провінційними, в ліпшій випадковій «провансальськими» категоріями, очікуючи все тієї «диригентської палички» з бувшої імперської столиці, на яку так гнівно скаржився, ще в р. 1925, Микола Хвильовий. Що ж дивного, що, загипнотизована тим диригентом, вона в тих гарячих часах відіграла роль пасивного інструменту в руках ворожої пропаганди — спочатку червоної, згодом білої, але увесь час плинучої з одного і того ж північного джерела. Вона йшла не по самостійно, і з власної національної ініціативи, витиченої лінії, лише по лінії,

втиченій проводом імперської нації. І тому її політична чинність — чи «ліва», чи «права» — в найліпшій випадку була бігом на випередки, якого перебіг і вислід був визначений згори.

Як у всіх і завжди, серед еліти тієї були винятки, тим більш яскраві, що нечисленні.

Вже не гадаючи про Миколу Міхновського, який намагався збудити чи прищепити цій еліті мілітарний інстинкт — то було голосом вопіючого в пустині... А гадаймо хоч такого Др. Луценка, який, з витривалістю Катона і ляконічністю Цезаря, вперто і систематично нагадував Центральній Раді імена історичних ворогів. Даремно. Строката збиранина тодішнього київського парламенту, де різні Рафеси і Пятакови займали надто почесне і занадто впливове місце, зі специфічною зручністю обертали виступи героїчного дідуся в жарт і прозивали його — це справжнє втілення історичної пам'яті — не інакше, як «українським Пурішкевичом», що, розуміється, не лише не викликало обурення у суголосних Рафесам рідних винниченків, а й збуджувало спільну з рафесами веселість у винниченкізованої більшості.

... І завжди згадується героїчна смерть лікаря Луценка, цього дивно-юного діда, смерть з рушницею, в вояцькій шинелі, рядовиком на фронті великого 19. року... Чи оцінять нащадки колись увесь трагізм цього самотнього, єдиного в своїм роді, героїзму!

Сьогоднішньому українцеві характер еліти 1917 р. видається чимсь незрозуміло-дивовижним. Українець з військовою логікою — не міг без обу-

рення обсервувати зблизька представників тієї еліти вже і тоді, з боєм усвідомлюючи собі, що, хоч не хоч, підпорядковується її політичному про- водові. Ба, ще й сьогодні, згадуючи її зперед двад- цятьох кілька літ, трудно стриматися і говорити про неї тоном історика.

На жаль, мусимо присвятити їй ще два слова.

Либонь з лона саме цієї еліти вийшло, без- межно-наївне на початку і таке зловісно-шкідливе пізніш, окреслення, як «українізація», цебто украї- нізація України — гасло, згодом використане во- рогом всебічно і до кінця, зі всіма підступно-про- вокаційними можливостями, що їх давала така двозначна термінологія. В наївній свідомості того роду діячів ціла гігантська національно-державна проблематика нашої Батьківщини зводилася, пере- важно, до мовної, згідно мовно-костюмової, чи мовно-мундурної «українізації», яка мала б, розу- міється, перебіг лагідно-провінціональний, борони Боже далекий, не те, що від революції, чи, як тоді говорилося «авантур», а й розриву з «братнім» на- родом і «братньою» демократією. Все зводилося, фігурально кажучи, до: полтавського діалекту, ви- шиваної сорочки і українізованого Отченаша. Але гожен прояв **справжнього** національного інстинк- ту, як Військові Зізди, самочинне формування збройної сили, спонтанічне зродження Вільного Козацтва — поборювані були цією ж невинно-іди- лічною елітою з енергією, якої інакше не можна назвати, як самоотверженно-малоросійською.

З цією суто-українізаційною, мовно-мундурною поверховністю підходилося й до такого кардиналь-

ного поняття, як поняття влади. Емоціональний сенс цього поняття, природа влади, її, сказати б, фізіологія, що так глибоко відчував ворог, — була для еліти 17. року порожнім звуком, а, що найбільше, — формально-правним, паперово-канцелярським окресленням.

Літературно-політична творчість цієї еліти — аж чотири універсали на протязі коротких, але неповторно дорогих місяців 17. року — то довготривалі відпочинки її політичного розуму, що мислив з чумацькою повільністю в час, коли історія чвалувала козацьким конем.

Аж чотири універсали — чотири віхи на плутаннім шляху, яким, спотикаючись як сновида, дійшла вона до ідеї, що мала **започаткувати добу**. А при тім треба пам'ятати, що останній універсал — акт 22. січня 1918. р. — фактично був подиктований об'єктивним ходом **зовнішніх** подій. IV. універсал був вирваний з її рук, майже ївальною, самою історією: для сліпого було ясным, що іншого виходу, як суверенність, тодішня ситуація не давала. І пригадуються слова якогось з універсалів: »Нас **примушено** творити свою долю».

Істинно так...

IV.

Отже, зваживши тло й обставини, повернімось знову до Крут, щоб упритомнити собі їх справжній сенс і зрозуміти, чому саме **ця**, а не інша подія, чому саме **цей**, а не інший воєнний епізод піднісся

над цілою країною, як заграва кривавого, але многонадійного світанку, як болюче-нещасний початок, але цілком вже нової — в історії Батьківщини — доби, як надто суворе збудження по століттях національного летарґу. І дуже характеристично, що крутянський епізод зразу ж, можна сказати, ще над непохованими трупами його ж героїв, почав обертатися легендою у **всенародній** свідомості країни, ба й поза її межами, навіть у свідомості далекого від перечулености ворога. Причім, не ділала тут ж а д н а пропаганда (якої зрештою не було), ж а д н і літературні твори («Скорбна Мати» молодого Тичини з'явилася вже тоді, коли легенда цілком розпростерла свої крила), ж а д н е т. зв. усвідомлювання має за допомогою просвітянських метеликів, чи візових промов.

Це були справжні **народини** справжньої **легенди**. Це було наочне знамено історії: завіса роздерлася, полуда з очей впала і дальші шляхи, хоч на мить, — освітлюлися багряним світлом ген на далеку віддаль.

Колишній Тичина надзвичайно влучно уняв той момент в однім з найкращих своїх віршів:

Одчиняйте двері: нареченна йде.
Одчиняйте двері: голуба блакить.
Очі, серце і хорали — стали. Ждуть.
Одчинились двері: горобинна ніч.
Одчинились двері: всі шляхи в крові...

З блакитно-голубою візією України - Нареченої, що мала, при хоралах, в сьйві і квітах, прийти на шлюб і весілля, — треба було попрощатися. І не

розміряним батькам, а гострозорим синам, — внукам дідусів Луценків, судилося побачити дійсність.

І тому Крути — це перше зірвання лаштунків невідомої комедії, що відбувалася — в час революції! — на землях України, перше прозріння, що влада — то боротьба, а держава — то кров і залізо. І тому Крути — це воскресіння, по довгих століттях, — обірваної Полтавою Визвольної Війни, війни **народу з народом, країни з країною**, вічна-віч.

Доперва Крути були початком нової доби в історії України. Доперва дата Крут становить початок нашої визвольної революції, а не ті численні формальні дати, що їх звязують чи зі скликанням Центральної Ради, чи то з видрукуванням того, чи іншого документу.

Нової доби — а вона була **конечністю** — не могли почати старі, **духово** старечі люди, як молоде вино, за Святим Письмом, не наливають до старих бурдюків. Без Крут навіть такий акт, як акт 22. січня, був би документом **без підпису**. Бо такі акти мало «виголосити», — такі акти треба **вчинити**.

Кривавий підпис під цим **формальним** зобов'язанням з дня 22. січня поставили діти, запасний первоцвіт нації — юнаки і студенти крутянські, припечатавши той підпис важкою печаттю скинїлої на поколотих грудях — мученичої, але й **збавчої** молоді крові, першої крові, пролятої в нашої **українській** війні.

Це було як откровеніє. Це було щось бігуново відмінне і від блакитно-голубих мрій рустикальних

романтиків невільничого вчора, і від незграбної горе-політики наївних центрорадянців, і від убогої дипломатії сільських крутіїв. Злудні стіни контр-революційного демо-парламентаризму, де без кінця провадився блюзнірчно-безсоромний торг раба з наслідниками бувшого пана, — впали, саме, в годину Крут.

І в прокурені та заповітрені рафесами салі вдерлось свіже повітря з чернігівського поля бою та вітер, що приніс брязкіт зброї, враз з гострим і незабутнім вже на завжди запахом української молоді крові — першої і найдорогоціннішої офіри, яку принесла Нація своїй Землі перед обличчям вічного Бога.

V.

Саме від Крут — не тільки психологічно, а й хронологічно — починається в нашій житті тип Новітнього українця, тип, що намагається надавати проявам українськості ціхи справжнього, вже **національного** стилю.

Можна сказати, що доперва започатковується, в перед тим безформним, невикристалізованим розтопі, — саме почуття форми і стилю взагалі.

Процес той, спеціально цікавий для історика культури, був дещо ослаблений, чи загамований, на протязі літа й осени 18. року, але зате немало й поглиблений, саме в ті місяці, на ділянках т. ск. культури, як такої: просвіти, мистецтва, літератури, театру і науки. Тут, натомість, мазмо на

увазі процес кристалізації національної особовости — процес, що є й має бути генеральною лінією в розвою нашої культури.

Формування новітньої української людини вже в національним стилі почалося в сфері **військовій**, — що було генетично звязано з Крутами і їх легендою, й що, розуміється, є цілком природнім і зовсім не випадковим. Згадаймо, що останній — зперед двох сот літ — період державности на нашій землі був періодом **козацьким**, коли державність мала характер яскраво військовий, мілітарний. Навіть офіційна назва нашої держави козацького часу звучала »Військо Запорізьке« *»Exercitus Zaporoviensis«*. Збуджена національна свідомість сягнула, може й цілком підсвідомо, до тих, саме, козацьких традицій. І може тому верства, що найбільш була в нашій революції **державницькою**, в найстислішій значенні цього слова, була, саме, верства військова, ц. т. та, що, незалежно від свого фаху, в роках революції мала певне військове виховання й фактично була в війську. Твердження таке звучить сьогодні, може, парадоксально, чи тенденційно. Ми тут оперуємо поняттями узагальненими, типологічними й на цю тему у нас напевно б розгорнулася довга дискусія з наведенням винятків, прізвищ і т. п. Але ні на хвилину не сумніваюся, що прийдешній історик, зваживши всі зацілілі матеріяли, муситиме прийти, власне, до такого, а не до іншого висновку.

Фактом є, що тип новітнього українця проявився, передовсім, у війську, або при зформованні своїм, набірав військової форми, часто разом з уні-

формою. Є фактом історичним, що бл. п. Симон Петлюра на народнього вождя виріс, власне, цим, а не іншим шляхом. Національний зміст його, що ховався під оболонкою рядового діяча передреволюційного типу та члена демократично-соціалістичної партії, — унаявився і розквітнув в боях за Арсенал, при обороні Києва, при облозі і здобутті столиці в р. 18, словом в атмосфері «Крут», а не в атмосфері розгаласованої сали Малої Ради. Так само, як дальший ріст і виформування його, як вождя країни, обумовлене було його становищем саме Головного Отамана, що безпосередньо було зв'язане з полководчими функціями при Армії, а не серед міністерських нарад та сумнівної політики його малих сучасників по партійній, чи громадській праці.

В процесі кристалізації української особистості нового, по-крутянського стилю, ролю міцного каталізатора відіграли Січові Стрільці. Це треба раз на завжди ствердити і — може спеціально тепер — ствердити з притиском. Хоча б для тих дідичних калік, що, незалежно від свого віку, балакають собі ще й нині про «галичан» і «наддніпрянців», несвідомо акомпаніюючи підступній чужинецькій пропаганді.

Коли б на хвилину уявити собі неприсутність в Києві 17. року Січових Стрільців, і, коли вже на те пішло, галичан, в процесі формування національної особистості (а та особистість не може не бути психічно й культурно соборною, бо інакше вона перестає бути національною), — годі б ми наочно побачили в тім процесі величезну прірву

і ледве чи пережили б ми епопею великого 19. року з тим розмахом і з тим напруженням, з якими вона греміла по просторах нашої Землі.

Це саме Січові Стрільці — серед яких провід мали відомі люди родом з Західніх Земель Батьківщини — це саме вони перші внесли **мірило** в безформність і хаотичність, закреслили національні **межі** для отих славетних «широких натур», дали **живий приклад** застібнутості й **національної**, а не якоїсь там — дисципліни та врізьбили в сувору чорноземну постать перші риси національного **стилю**.

Хай ніхто з т. зв. наддніпрянців ложно не соромиться це ствердити й усвідомити, і хай ніхто з т. зв. галичан смішно не напинається з цього приводу спеціальною пихою, чи наївною ідейкою про галицький месіанізм чи галицьке варязтво.

То був **природний** процес **психокультурної комасації народу**, сполучений з процесом вичунювання, видуживання від хвороби вікового рабства і спілення від історичного каліцтва. В того роду процесах заслуги й догани розподілюються рівно на всі ділянки Цілости, що хоче бути Нацією.

Це, власне, Січові Стрільці показали й довели східньо-українським масам, що військова дисципліна може обійтися без золотих пагонів, а національний обов'язок без занадто довгих шликів. І — саме найважливіше — вони викультивували в собі таку національну чуйність, яка уможлилювала їм дивитися, як то кажуть, «в корінь» і оцінювати національно-державний стан на Україні незалежно від декорацій і зовнішніх форм. Звідділя — послух

всякій українській владі, поки вона була чи хотіла бути **українською**. І звідці листопадові події навколо Києва 18. року, що формально були непослухом, чи навіть бунтом, але, в дійсності, — лише дальшим тягом їх неперервальної **служби** Нації.

Без Січових Стрільців в Києві не було б акту 22. січня 1919. року, бо слово, що в нім є провідним мотивом, слово «соборність» — залишилось би порожнім.

За останнє двадцятиліття надто було моментів для болю, заломання, відчаю. Частинно — зовнішні причини, або т. зв. обставини, але, здебільша, чинність своїх же таки любезних земляків часом допроваджувала до розпуки. І тоді шукалося рятунку в спогадах, про недавнє минуле, але не тих спогадах, що то приємно заколишують, бо — маю на увазі недавнє збройнє, **озброєнє** минуле.

І тоді вириває в пам'яті на тлі сірости й каліцтва — ціла галерія несподівано повних, несподівано характерних, закінчено-суцільних постатей і облич. Вони різні, дуже різні, різні соціально, освітньо, фізично, морально, якщо хочете й культурно... Але є в кожному обличчі якась одна і та сама спільна риса, один і той самий скорч м'язів, в певнім моменті один і той самий вогник в очах — відблиск велетенської, все затоплюючої ідеї. І тоді стає легше. І в серце вдаряє хвиля нової віри. І дух випростовується «на позір» знову.

Ось зпочатку — цілий ряд тих, кого вульканічно зродила сама земля наша, сам розколиханий революцією чорнозем.

В засніженім морознім Києві смагляво-палке

обличчя чернігівського Ангела — меткого, бистрого, влучного, постать, що як би винурилася з 17. козацького віку й опинилася серед авт, трамваїв, телеграфних стрічок і незнайомих мундурів.

Статечно-селянська — розважно повільна, але й запекла, постать Зеленого. Він думає поволі, по первах, його може обдурити (і обдурювали) якийсь москаль-чарівник, чи нахабо-злотоустий жидок, але — до часу. І коли він замкнувся нарешті в панцир тяжко здобутої, але вже кремезно-невгнutoї віри, він — цей селянин — обернувся в найкарнішого воїна Нації, що впав влучений кулею на своїй давній трипільській ниві.

Ось — очі кольору синього льоду й зачучерявлена золотава голова. Увесь — стиснутий порив і напруга. Південний темперамент в хордійських карбах зовнішності — це Юрко Тютюнник. Отаман. Пізніш його назвали генералом. Але то не був його титул.

А ось — інші, що увійшли в революцію зі сфер інтелектуалістів. Ось — дві протилежності. Вічний оптимізм і досада на тих, що вказують дійсність, невеселу, але дійсність, що її треба **перемогти**. Він все вірив, що її можна **перелетіти** — і, може, тільки тому він став Петлюрою, «був за Петлюру», як пізніш казали подільські селяни, у яких в голові прізвище Петлюра стало синонімом Головування, Керівництва, Проводу, як тепер кажемо. А поруч нього — камінне лице стрункого полковника, що гострим зором глибоких віч завжди бачив дійсність, лише дійсність, ту, що її треба було за всяку ціну перемогти. І він її завжди,

в найнеможливіших обставинах, вмів перемогати й **перемагав**. Але тому, що він бачив дійсність, Петлюра прозвав його «вічним песимістом» — і не треба затаювати — не любив його. Але Василь Тютюнник не був песимістом. За чорнотою нашої дійсності він — аскет і лицар — завжди бачив саявний лик Мадони - України. І може тому, що був занадто середньовічний і занадто гостро, майже математично бачив тодішні українські можливості, — ніколи він не сягнув по військову диктатуру, якої всі без винятку партії від нього з жахом очікували і до якої було — рукою подати.

І от — очі ніби мрійника, ніби мислителя, може поета. В них є якийсь туман, якась захмареність далеких обріїв чи глибоких висот. Та раптом туман згущується, хмара темніє і з неї вистрілює несподівана блискавка: наказ. Наказ якби військовий, але, водночас, якби і не військовий, а, власне, скорше вже революційний. Не кожен старшина, навіть найвидатніший зуміє стати віч на віч з розворушенням натовпом. І не тільки стати, але і знайти якісь єдині, по військовому короткі, слова, які той натовп чудом успокоюють і обертають його у вишиковані ряди — майже війська, майже революційного загону.

Таким заховався образ того, що по Петлюрі — впав на бруці чужого голяндського міста від руки нашого відвічного ворога, образ полковника Євгена Коновальця.

І встають дальші постаті: расового полтавця Мішківського, що, будучи високим старшиною генерального штабу, духом ніколи не був старшиною

штабовим і, так - таки, не по штабовому, на чолі розстрільні, впав в раптовім нерівнім бою... І — соняшний, завжди переможний Удовиченко... І похмуро-мовчазний, завжди стислий Безручко...

І ще. Серед напруженої роботи штабу армії, на тлі його механізму, в якому роллю головної пружини грає військовий майстер — генерал Сінклер (з тих власне нащадків шведів Карла XII), поруч Василя Тютюнника, виріс висока постать старшини з чисто виголеним обличчям. Це — Андрій Мельник. Він — молодий і віком, і постаттю. Дуже молодий, як на те високе, високе становище, що його займає — становище шефа Штабу Армії. Кажуть, що він у Велику Війну був лише поручником, а тепер йому підлягають старі генерали. Але — прошу — загляньте до штабу в часі, коли обговорюється чергова операція і коли, по генерального штабу генералах і полковниках, забирає голос цей молодий старшина.

Він говорить з якоюсь йому єдиною властивою **гідною** скромністю. Він виголошує **свою** оцінку і **свій** погляд з якимось неймовірно-тонким почуттям такту і **міри**. З його гідної скромності, на очах, виростає щось необорно-чарівне: суцільна, нескалічена Особистість, стилевий, довершений українець, такий, яких ще так небагато, але які прийдуть в майбутньому, зродяться з крутянської легенди. Він такий, яким українець має бути, коли його сформує і довершить власна держава.

І, в результаті, погляд молоджавого старшини виразно заважає на плані операції. І Тютюник легко синтезує той погляд з своєю концепцією.

І присипаний сивизною 1. Генерал-Квартирмайстер з пошаною вслухається в уваги молодого Шефа Штабу, хоч цей молодий старшина все ж ще видається йому либонь »політичною« персоною. І сам дражливий оптиміст Головний Отаман — згоджується з деякими, зовсім неоптимістичними, увагами молодого старшини, що займає становище генераліссімуса.

Бо там, де у Василя Тютюнника були — кремінь і іскра, там у Андрія Мельника були — криця і едwab. Була — якщо так можна висловитися — едwabна криця.

*
* *
*

І коли українській історії судженням буде зробити новий плиг в незнане, але жадане, майбутнє коли Провидіння, що важить на своїх праведних терезах судьби народів і держав, подасть свій знак, — тоді думка мільйонів полетить сама собою, власне, до цієї галерії постатей недавнього, болючо-недавного, збройного минулого. До тих, що вмерли і світять нам своєю нестерпністю, і до тих, що живуть і життям своїм — на наших очах — творять живу **нерозривність** історично-національного процесу.

До тих, що народилися в легенді Крут, що ту легенду своїми чинами і своєю моральною висотою утверджують в сучасності, і що моральний тягар тієї легенди матимуть відвагу і силу нести в майбутнє.

26. I. 41.

БІЙ ПІД КРУТАМИ

"Спом'янім у пісні славу Крутів, Найсвятіше з наших бойовищ! Крути! Крути! Смолоскип в майбутнє! Піднесімо наші душі ввись!"

22-го січня 1918-го року. Настала велика історична хвилина, що нагадувала останні роки панування гетьмана Богдана Хмельницького, коли-то Україна була незалежною державою. На таку хвилину треба було чекати аж 260 років і вона, нарешті, прийшла!

Та в трудну годину народилася воля України. Родилась вона серед боїв і крові, бо кожний шматок української землі треба було боронити від ворога, що з усіх сторін заливав Україну своїми загарбницькими ордами. Тепер усім стало ясно, що тільки перемога України над московськими загарбниками може забезпечити існування Української держави.

Щойно відгомоніли слова IV-го Універсалу, що всьому народові сповіщали великий день відродження України, щойно заговкла солодка серцю музика софійських дзвонів, а вже столицю України, золотoverхий Київ, схвилювали тривожні вістки:

- Большевики зайняли Харків! Харківський Комітет дістав підмогу з Москви! - передавалось з уст до уст. І так щодня, щогодини тривожні вістки хвилювали столицю, напружували атмосферу.

- Большевики зайняли Лівобережжя. Большевики йдуть на Київ! Вже в Охтирці, вже в Конотопі, в Лохвиці, в Прилуці, в Пирятині...

В такій напруженій атмосфері Українська Центральна Рада поспішно збирала військо. Та виявилось, що український уряд мав цього війська мало. Не слухали керівні діячі, рік тому, пересторог Миколи Міхновського, а тепер було вже пізно. Багато військових частин збільшилось і на них не можна було покладатися. Та що б там не було, Центральна Рада вирішила боронити Київ і спинити наступ московсько-большевицьких військ, що з Лівобережжя прямували на столицю України.

На чолі українського війська став Симон Петлюра. Розгорілася боротьба на життя і смерть. Брали в ній участь не лише військові, бойовики багатьох фронтів, а й молоді юнаки, студенти та гімназійні учні.

В ці тривожні дні українська молодь столиці України переживала епос свого національного переродження. Ще вчора національно неусвідомлена, нині - вже сповнена гарячою любов'ю до свого рідного народу, - бажала чином засвідчити свою вірність Україні. Куди не глянеш - всюди блискучі від зворушення очі юнаків, гарячі слова, бурхливі дискусії, палкі промови. В грудях цієї прекрасної української молоді загорілось полум'я. А навколо - сновигались байдужі, обдурені й приспані ворогом, "обивателі", "хахли", "малороси" ...

І знову з фронту вістки - тривожні, сірі, мов січневе небо, що сповило український степ.

- Гей, орда північних варварів врізується в саме серце України! Гей, на поміч! В кого б'ється вільне українське серце - ставай у бойові ряди!

Наказ проводу кликав до боротьби, до оборони державности, всіх - старих і молодих.

На цей розпачливий заклик першими відгукнулись українські юнаки, учні військової школи. І вони пішли з гордо піднесеною головою, щасливі, що можуть чином засвідчити свою любов і вірність Україні. А за ними, мов тінь - журливі думи рідних.

У пізній вечір 26-го січня 1918-го року зв'язковий старшина Генерального Штабу доручив Малій Раді спішну телеграму з фронту: "Сильні відділи большевиків посуваються в напрямі Бахмацького вузла, на залізничній лінії Конотоп-Київ. Силами, якими розпоряджаєте, негайно обсадити залізничний вузловий пункт - станцію Крути. Зв'язок з Осадним Корпусом. Позицію вдержати за всяку ціну".

Тієї ж ночі сформувалися відділи, призначені на оборону станції Крути. Крім кількох невеличких військових відділів, тут був і Помічний Судентський Курінь, що складався із студентів Київського університету св. Володимира і учнів вищих класів Української Кирило-Методіївської гімназії, заснованої з вибухом революції в 1917 році. Комендантом Юнацького Куреня призначено сотника Омельченка.

Наказ про відхід на фронт хлопці зустріли грімким "Слава!" Шапки полетіли вгору, дружні стиски рук, радісні оклики - "Слава Україні!" Юнаки забули й про військову дисципліну, підхопили на плечі свого сотника і вирушили на майдан перед казарму. Ледве вдалося силою загнати їх до ліжок. Та ще довго не спали юнаки, мріяли про славні походи й перемогу над ворогом. їм увижались, вичитані з романів, герої, аж врешті, над ранком, сон подолав їх розпалені мрії ...

День 27-го січня був напрочуд гарний. Небо покритось блакиттю, сонце заливало своїми проміннями вулиці. Від Дніпра віяв ніжний вітер, сніг іскрився райдужним блиском. 11-й Помічний Студентський Курінь вирушив у похід. Юнаки - виструнчені, поважні й зосереджені. Тендітні руки схвильовано стискали рушниці, ноги вибивали такт військового маршу об твердий брук вулиці. Сонце виринуло з-поза дахів будинків і своїми проміннями пестило голови юнаків, озолочувало тризубці на їх шапках та ковзалось по дулах рушниць. А вони йшли мовчазні й горді.

На розі Володимирської вулиці зібралась громада людей - гімназисти нижчих класів, студенти, дівчата, родичі юнаків, знайомі.

- Вже йдуть, уже йдуть! - понеслось між громадою.

Наблизився рівномірний стукіт ніг. Замаяли білі хусточки, піднесли руки на привітання. Гімназисти підбігали до військових рядів своїх старших щасливих товаришів і, схвильовано, кликали:

- Прощайте! Вертайтесь переможцями!

А у відповідь з рядів маршуючих громом понеслось: "Слава Україні!" І разом з окликом із юнацьких облич зникла удавана суворість. Заграла юнацька усмішка, а з уст вирвалася грімка, широка степова пісня, як відгомін далеких козацьких походів:

*"Гей гук, мати, гук,
Де козаки йдуть, -
Щаслива тая доріженька,
Куди вони йдуть ..."*

- Щаслива вам путь! - несеться від громади.

Зірвався вітер від Софійського майдану, залопотів блакитно-жовтий прапор над головами юнаків. Вітер пірвав і пісню, поніс її - їх останнє прощання столиці - вулицями міста.

Вже пройшли... Вже зникли... Лиш пісня ще гомонить, усе тихше й тихше... Громада мовчить, бо не одне серце, мов пташка з клітки, рветься за куренем, за юнаками ...

28-го січня, вечір. Студентський Курінь та декілька інших відділів залягли в окопах перед залізничною станцією Крути. Вислано розвідку й наладнано зв'язок.

Юнаки напружено вдивляються в далечінь, чекають ворога. Але довкруги тиша. Тільки десь далеко-далеко відзиваються собаки. З-за обрію виринуло червоне колесо місяця і вкрите снігом поле замерехтіло іскорками інею.

Разом із сяйвом місяця завітали в курінь радість і веселість. Зникли напруження і настороженість. Юнаки зібрались групами в куточках окопів, посипались дотепи й придушений сміх. А довкруги в полі тиша, тільки вітер співає в телеграфічних стовпах, тільки десь далеко-далеко брешуть собаки.

Наймолодший стрілець куреня Юрко Левченко, учень сьомої класи гімназії, відбіг набік і б'є руками від морозу.

- "Жорка", - кепкує хтось із старших, - не роби нам встиду, не втечи до мами.

"Жорка" спалахує образою і гнівом. Підбігає до гуртка:

- Ти дурний! Я тобі кажу, що москалів не боюся! Хай тільки прийдуть, а я їм відплачусь за всі знущання, за каторги, за неволю, за пролиту кров, за...

І не докінчив. Ридання здушило мову хлопця, а по його обличчі струмочками потекли сльози.

А довкруги тихо, тільки вітер співає в телеграфічних стовпах, тільки десь далеко-далеко брешуть собаки.

По півночі вернулась розвідка. Всі затихли, тільки серця б'ються в грудях дзвонами. Тендітні, закостенілі руки стискають рушниці.

Шепотом повзе по окопах вістка: "Большевики довгими колонами посуваються по шосе з Бахмача на Комарівку й Плиски. Застави ворога три кілометри від нас".

В окопах заметушились. Накази команди, розташування частин, застав, визначення стійок.

І знову тиша.

Місяць приблід, степ застелився млою. Триста пар юнацьких очей уп'ялись у темряву - чекають ворога.

Кінчилась ніч, з темряви виринав пропам'ятний день 29-го січня. Десь на якось хуторі перекликались півні. В окопах причаєні юнаки лежать тихо, непорушно. У висках збуджено стукотить кров, тіла тремтять від холоду, а вони ждуть, ждуть ворога.

Від Остра зірвався вітер і поніс перед собою стовпи сніжної пилюки. Мряка розривалась шматками. На сході проясніло небо - над обрієм зарожевілись хмари. А юнаки ждуть і ждуть ворога ...

І раптом ранішню тишину прорізав страшний грюкіт. Високо над головами юнаків заколихались клуби диму і на окопи злетів дощ заліза. А потім другий, третій, четвертий - грюкіт за грюкотом, грім за громом чергувались безперервно. Град олива заливав передпілля, летів на окопи. Десь поблизу метушились сані-

тари, чути було зойки ранених. А юнаки припишили, грудьми припали до стінок окопів, стискаючи в руках рушниці...

Розриви шрапнелів замінили вибухи гранат. Щохвилини із сніжного поля підіймались стовпи куряви й диму, щохвилини повітря прорізував зойк ранених вояків. Грюкіт гармат не втихав, він ріс, могутнів.

Черепашиною ходою плентався час, хвилини ставали роком. Уже й сонце високо на небозводі, покрите сірою, перериваною, заслоною хмар, а рев гармат не втихав.

І нагло - тиша, що після жахливого грюкоту видавалась несамовитою. Хвилююча й пригнічуюча тишина. Настали довгі мертві хвилини.

І знову несподівано тишину розбудив оклик котрогось з юнаків:

- Вже є, отам, дивіться!

Юнацькі постаті випростувались, ставали навшпиньки, визирали з окопів. У юнаків гарячково жевріли очі...

А там на обрії, на сніжному полі, посувалась сіра стрічка... Все ближче й ближче, вже видно ряди наступаючого ворога. Щохвилини від них відриваються малі цятки, що стрибками кидаються вперед і зникають.

В окопах заметушились. Все ожило. Юнаки займають вигідніші становища, готують амуніцію, перекидаються короткими словами. А ворог підсувається все ближче й ближче...

Окопами понісся шепіт: "Не стріляй, видержи!" Але схвильовані юнаки на правому крилі не видержали: загальну тишину сколихнув постріл, а потім другий, третій - ціла сальва.

Ще рушничний димок не простелився по полі, а вже з придодожньої канави, яких двісті метрів від окопів, кілька сотень ворожих вояків кинулись на юнаків із диким криком: "У-ра-ра!". Вдарили скоростріли, посипались рушничні сальви - лави московських бандитів рідшали...

Юрко Левченко, оцей наймолодший козак у задовгій шинелі, не зважаючи на перестороги товаришів, виліз з окопу, прилякнув на снігу і стріляв-стріляв. Краплі поту котилися з-під закиненої на потилицю його шапки. Він важко дихав, раз-у-раз ладував рушницю і за кожним пострілом вигукував: "А маєш, маєш, маєш!"

Не втерпів і Микола Золотарчук, сміхун куреня, якого товариші прозвали "дзи'ою". Він вискочив з окопу, зтанцював на одній нозі, мов індієць, підніс вгору рушницю і кричав: "Бий їх, с... синів, бий!"

Передпілля окопів вкрилося трупами московських большевиків. Ряди ворога зникли.

Знову запанувала тиша, та недовго, бо появились нові лави наступаючого ворога. І знову затаракотіли кулемети, посипались рушничні постріли. Над окопами здіймався синій димок ...

Раптом, десь недалеко, вдарили московські кулемети і понесли смерть в окопи...

Було ясно, що малі українські відділи не встоять проти великої, шеститисячної московської сили. Треба було думати про другу частину одержаного наказу й українські відділи, що разом із Юнацьким Куренем боронили станцію Крути, під охороною скорострілів відходили в напрямі Чернігова.

В окопах залишився тільки геройський Юнацький (Студентський) Курінь...

А бій не втихав. Тріскотіли скоростріли, лунали рушничні постріли, над окопами здіймався синій димок.

Вже й сонце, окутане хмарами, перекотилося за південь, а бій не вгавав. Тільки ряди молодих героїв рідшали, а лави московських бандитів підсувались ближче й ближче. Поле вкрилося трупами, з-поза них висувались нові ряди москалів, що з ревом сунули на окопи.

Оточені ворогом з усіх сторін, рештки молодих героїв вискочили з окопів і кинулись у рукопашний бій.

І оці юнаки, руки яких ще недавно гортали сторінки книжок - несли на своїх штахтах смерть ворогові. Бились завзято, не знали пощади ні до ворога, ні від ворога.

Напір московських большевиків дужчав. З рядів наступаючого ворога виступив старшина і закричав до юнаків: "Реб'ята, бросьте вінтовкі, а то всіх вас переріжемо!"

Коротка павза, а потім, мов на команду, з грудей юнаків залунало: "Ніколи! Слава Україні!"

І знову зчинився страшний гамір боротьби на життя і смерть... Рідшали ряди героїв, один за одним падали вони на рідне сніжне поле і в передсмертних судорогах кликали: "Хай живе Україна!"

Під Крутами над сніжним полем зависла ніч. З-за хмар виглянув блідолиций місяць і освітив українські Тернопіли... На полі трупи молодих героїв, притрушені снігом... А довкруги тиша. Тільки вітер у телеграфічних стовпах співав колискову пісню юнакам, розносив по Україні сумну-сумну вістку...

Крути - це перше зірвання лаштунків невільничої комедії, що відбувалась у час революції 1917 року на українських землях. Це перше прозріння, що влада - це боротьба, а держава - кров і залізо.

Крути - це воскресіння по довгих століттях, обірваної Полтавою, української національно-визвольної війни з лютим ворогом України - московськими загарбниками. Щойно Крути дали початок правдивої нашої національно-визвольної революції, а не ті формальні дати, що мали тільки паперову вартість.

Крути започаткували нову добу в нашій історії і без них навіть Акт 22-го січня 1918 року був би лише документом без підпису. Бо такі акти не досить тільки "проголосити", їх треба здійснити ціною крові і життя.

Кривавий підпис під Актом 22 січня поклали діти, первоцвіт нації - о юнаки і студенти, і припечатали його своєю геройською смертю. На славу Україні й сором "батькам народу"- оглухлим і осліплим "хахлам".

"Саме від Крут" - каже Євген Маланюк - не тільки психологічно, а й хронологічно - починається в нашій житті тип Новітнього Українця, тип, що намагається надавати проявам українськості справжнього, вже національного стилю.

C
B-11

144

В РОКОВИНИ
БОЮ ПІД КРУТАМИ

~~124~~

Вісник

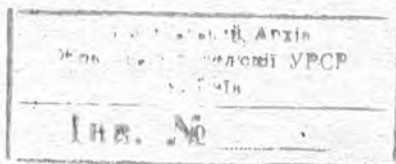

Зміст: Через Крути до майбутнього...
Вій під Крутами.

~~124~~

43

ЧЕРЕЗ КРУТИ ДО МАЙБУТНЬОГО

(Велич і безсмертна слава героїських чинів)

Вступ.

✓ Історія народу — це велика книга.
У тій книзі записані всі змагання й тру-
ди, праця й боротьба мільйонів усіх поколінь
народу.

Кожний труд і кожний чин усіх одиниць,
усіх синів одної батьківщини — творять ра-
зом одну цілість, одне велике, спільне жит-
тя народу.

Усі ми є творцями й ковальми долі наро-
ду. Усі ми записуємо цю велику безконечну
книгу життя щоденно своїм вкладом у неї.
У ній усе записане! Перед судом історії не
втече нічого!

Кожний віддих і кожда думка, кожний наш
порив і кожний чин складають рядок за ряд-
ком велику книгу історії й витискають у ній
роками й століттями своє знамя.

Різні бувають одні сторінки, ці рядки. Одні
писані трудом потом, другі червоною кро-
в'ю. А бувають і такі, що лягають чорним
питном перед очима гідних поколінь, викли-
кують почуття сорому та гаряче бажання вима-
гати новими героїськими подвигами.

Кожний народ сам творить і пише свою історію, сам кує свою долю! Якою її створить такою й вона буде.

Великий і щасливий той народ, в котрого багато великих, золотих сторінок, а мало тих чорних, тих останніх.

Великий і щасливий той народ, в котрого мільйони рук і голів та гарячих серць, що творять своїм невисипущим трудом, та здобувають своєю жертвенною кров'ю свою долю і будують своє життя!

Велика історія і велика її книга — це ціле життя. Однак у тій великій книзі життя, у безкінчній черзі різних рядків, які її складають — є дні і є рядки, які виблискують понад усі інші. Вони більші, сильніші, кращі від усіх довкруги сяють над ними своєю величчю і творять особні розділи й епохи.

У кождя подія і кождий чин входять у цілість історії. — Але кожда подія і кождий чин мають у тій великій цілості своє особливе значення.

І саме у перспективі історичного значення поодиноких подій є чини, які переростають всі звичайні випадки і своєю вкличиною вагою та своїми наслідками сягають так далеко, що стають переломовими історичними подіями.

До таких подій належать революційні зриви і великі героїчні чини.

Героїчні пориви й чини мають у собі великий чар і велику силу.

Вони записані в історії кожного народу найкращими буквами й сяють своїм блиском понад межі часу та є джерелом слави й духовної сили народів.

Минають літа і минають віки, затираються гострі риси сучасного й забувається все.

дрібне і мале. Та не зростаються ніколи великі героїчні подвиги! Чим більше сумерк сивої давнини вкриває події минулого, чим більше проминає дрібних справ, тимбільше блиском сяють з тих запорошених карт минулого золоті сторінки героїчних поривів і подвигів. Вони сягають вище всіх гір і вище зір, безсмертні й не знищимі.

✓ Багато води пройшло в ріках, багато крові пролялося на землі від часів давньої історичної старини. Багато за цей час змінилось, проминуло й забулося. Впало й розвалилося багато держав і згинulo багато, багато людей. Навіть цілі великі міста й найбільші твердині будовані з камення, зникли з поверхні землі. ✓

За те до сьогодні перетривала усі віки й усі зміни безсмертна легенда Термопіль.

Героїський чин горстки спартан в обороні батьківщини став джерелом безсмертної легенди, що показала тривалішою й сильнішою від усього іншого, що тільки є на цьому світі. Гинули й забувалися одні за другими всі пам'ятники зі золота й з каменя, гинули й забувалися без сліду найбагатші й наймогутніші люди цього світу — але жила й живе у безсмертній величчї й славі свого чину горстка спартан з під Термопіль!

✓ Героїчні чини це слава й гордість кожного народу, це золоті сторінки його історії й джерело духової сили та всього життя.

✓ Тільки велика й здорова нація, здібна творити історію — видає зі себе великі, героїчні подвиги. І тільки духовою силою, що пливе з героїських чинів може

відродитися та віднайти свою міць і свій шлях нарід у днях свого упадку й безсилля.

Туди, — звідки світять безсмертні вогні найбільших героїчних чинів треба звернути синам народу свої очі й серця. Та треба шукати свого відродження й своєї сили. І туди — куди веде шлях нових героїських подвигів треба звернути свої кроки, бо це шлях до найбільшого й найкращого майбутнього.

Крути.

У довгій, тисячелітній історії українського народу є багато геройських сторінок. До них линемо ми що раз своїми думками, розгортаємо карту за картою, сторінку за сторінкою й шукаємо у них нашої слави й нашої сили, шукаємо у героїчних чинах найглибшої основи для відродження віри у нашу правду й нашу перемогу.

Серед героїчних сторінок нашого недавнього минулого вибивається на перше місце одне коротке слово — "КРУТИ"!

Одне коротке, але яке велике слово! Те одне слово вибивається на тих сторінках понад усі інші. Воно світить на сторінках нашої найновішої історії кровавою зорею й отмирає новий розділ, цілий записаний кровавими буквами найбільших героїчних подвигів!

Це одне слово висказує сьогодні цілу скалю думок і глибоких почувань, які лягли в основу українського націоналістичного руху. Воно стало духовою поживою, прапором і провідною зорею нового українського покоління.

А день 29 січня, день бою під Крутами став святом усеї української молоді й цілої української суспільности.

Бо Крути це саме один з тих найбільших безсмертних героїчних чинів, які знає людська історія.

Шлях до Крутів.

Гляньмо ближче на хвилину у ті події, загляньмо в ті великі криваві карти історії. Перенесімся думкою і духом у той час у ті святі для нас місця і на той шлях, що завів українських юнаків під Крути. Пізнаймо добре той шлях, який нас до Крутів проводив, щоби зрозуміти самі Крути й знайти наш новий шлях до майбутнього, шлях перемоги.

— І тоді наша думка полине через усіх довгих 20 літ неволі аж до тих памятих років нашого великого визвольного зриву. А там — кінчиться чорна ніч неволі. Там великий і радісний час нашої власної державності! 1917 і 1918 роки! Уто з нас не мріє, щоби він ще раз повторився, щоби ще раз до нас прийшов! Як радісно і як інакше ми спічали б його сьогодні.

Бо ось ціла Україна вкрита радісним гоном волі, вкрита козацькими шапками, гоном української пісні, зіздів, нарад, газет, книжок, шкіл, отаманів, партій, урядів і політичної боротьби!

✓ Одним словом воля! Можна робити й робитися, — що кому подобається! Не видно тільки одного. — Не видно нашої армії, нашого війська!!!...

Пишаються вправді козацькі жупани, шапки та навіть шабляки — але це тільки для краси. А за те військо — тепер непопулярне, недюблене, немодне.

І вся влада і впливи в руках соціалістів. Найменше 10 всіляких соціалістичних партій натворилося. І всі вони на всілякий лад кричать і горляють про міжнародне братер-

ство, інтернаціоналізм, пацифізм ітн.

"Нем. війська не треба" кричать вони,

"Ти України на багнетах не будемо будувати" говорить провідир соціалістів і голова Уряду Української держави!.... Отже -- загальна демобілізація! Розпустити військо до дому! Геть з тою капіталістичною вигадкою! *Кричали сон*.

Даремно лунає голос Міхновського та його розпучливі старання, щоби організувати скоро свою власну українську армію.

Ніхто інший тільки самі українці, оті наші соціалістичні доктринери, які мали тоді всю владу й усі впливи у своїх руках не допустили до здійснення заходів Міхновського, не допустили до організації нашої армії та ще й силою зліквідували ті військові частини, які самочинно вже були зорганізували ідучи за покликом Міхновського.

Отже наша держава одинока в світі опинилася без власного війська, та ще й до того також ідейно розброєна, бо соціалістична влада України голосила згоду, братерство й миролюбство з усіми ворогами України.

Не диво, що по тому мусіла прийти дуже скоро катастрофа!

Бо вороги України не спали!

Червона більшовицька Москва голосила на словах ті самі інтернаціональні гасла, а на ділі готувала постійно армію й зброю до війни з Україною.

Більшовики голосили різні кличі, але самі ніколи в них не вірили. Вони знали, що тільки військова сила буде рішати про те, хто встоїться а хто впаде!

За те наші доктринери вірили в ті чужі правди й готували самі собі шлях до загибе-

лі, а українській молоді шлях до Крутів!

Не минуло отже навіть кілька місяців, як ті самі проводирі "братнього" московського пролетаріату створили свою армію, вирушили війною проти України.

Червона узброєна московська орда йшла кількома шляхами. Україна була однак безборонна, неприготована, заскочена, бо наші тодішні соціалістичні провідники не сподіялись. Не хотіли вірити до останньої хвили, що-би нова червона "пролетарська" Москва, яка проголосила братерство, зірвання з усіми війнами, та інші подібні гасла - пішла так скоро втертим шляхом імперіялізму, війни й підбою - старій царській Москви.

Сьогодні тяжко нам навіть зрозуміти, як велика була тоді сила цюї червоної сліпоти, яка налягла тяжким смертельним панцирем на наше молоде державне життя й не дала йому розвинутися.

Вже йшла червона орда кількома шляхами на Київ і Харків, вже горіли довгою смугою українські села й міста в обіймах "братнього московського пролетаріату". Вже й під Київ докочувалися перші хвилі - але тверді партійні, засліплені соціалістичні лоби ще не хотіли вірити, що-би це взагалі було можливе.

Войно безпосередня загроза, комуністичні заворушення московського шумовиння у самому Києві, луни пожеж, та гук стрілів і хвилі втікачів - отворили вкінці засліплені очі червоним дурманом, очі легковірних. Чізно вони прозрівали..... Здавалося, що вже все погребене і усе пропало.... Здавалося, що московські війська майже без бою займуть Київ, а потім решту України.....

І тоді саме прийшли несподівано Крути.

Прийшла подія, яка зміцнила усе й стала початком нового розділу боротьби.

II.

Черед загального замішання й переполоху та повної безборонності й безсилля — зривається до бою українська молодь.

На вулицях Києва виростають відділи за відділами під проводом Симона Петлюри. Вони здушують криваво в десятидневних боях повстання московсько-жидівського шумовиння.

Рівночасно організується поспішно з учеників київських шкіл курінь добровольців, який вирушає негайно назустріч більшовицькій армії.

300 юнаків, молодих учеників, багатьох — ще просто дітей — несбіднаних зі зброєю ні воєнною штукаю, та ще й часто взагалі без зброї йде до бою з цілою армією.

Це зірвалися молоді вірли України і хочуть своїми грудьми загородити червоній Москві шлях на Київ. Їх шлях веде через Крути. Туди йде на Київ московська наваля і там загородає її шлях своїми багнетами київська молодь.

У дні 29 січня 1918-го року доходить під Крутами до пам'ятного героїського бою.

Вислід його буде відомий згори. 300 юнаків без належного озброєння, без амуніції, покинені й зражені ставлять до останнього стрілу й останнього віддиху завзятий опір і вкінці гинуть усі героїською смертю, остелеючи поля під Крутами своїми буїними головами.

Подія ця, беручи з військової сторінки — не могла мати сама собою більшого значення, крім кількадевнього припізнання більшо-

вицького наступу.

Цей останній момент мав також не мале значення, коли зважимо те, що тоді кожда година й кожда хвилина була важна, бо давала приготувати хоч якунебудь оборону.

Велике значення героїського бою під Крутами лежить однак в чому іншому.

Це значення заховане в першу чергу у тому величезному безмірному героїзмі, який одушевлював тих 300 юнаків та проводив їх **н а с в і д о м у с м е р т ь** проти озброєних ворожих армій.

Нікого не було тоді крім них, крім горстки тих юнаків, молодих вірлів України.— Хто станув би до бою проти ворога.

Зникли й затихли тоді всі крикливі політики, втихли всі партійні проводирі, поховалися по кутах між ними також соціалістичні руйнники української збройної сили, що нерідко парадували у військовій однострою, але до бою проти надходячого ворога ніхто не пішов.

І тоді станули вони! Їх 300 юнаків, молодих вірлів! Станули до бою проти ворога й пішли на свідому смерть, бо знали, що хіба тільки своїм трупом загородять йому на короткий час шлях.

Їм прийшлося піти до бою не тільки проти червоної навали. Їм прийшлося виступити ще проти усього того, що було досі довкруги них і доконати перелому в думках і наставленні цілої суспільности.

Тоді усе довкруги було засліплене червоним дурманом. Вірність Батьківщині, патріотизм і героїзм та посвяту висміювалося, як буржуазні вигадки для обдурювання народу.

Сліпі й глухі на голос крові й рідної землі — заводили різні партії в Україні, соціалізм і інтернаціоналізм.

Київським юнаком — Крутянцям прийшлося отже виступити проти того всего, що досі було загально принате і гарне, проти цілого свого оточення. І виступити самим без своїх старших братів і батьків, і проти них!

✓ Вони однак не вагались і виступили відважно та своїм життям і смертю засвідчили що Ідея, за яку ішли до бою найвища й найбільша!!! —

✓ Крути — це зоря нової героїчної доби.

Геройський чин і смерть 300 юнаків під Крутами це перша ластівка нового великого перелому й перше велике джерело героїчного підйому українського народу.

Безмірна моральна сила цього героїського чину найкращого цвіту української молоді стала джерелом морального відродження цілого народу переломової подією розвитку Української Національної Революції.

✓ Крути струснули до дна сумлінням і свідомістю українського народу. Усе, що було ще тоді у нас живе, і здорове, усі, в кого бодай на дні душі й серця заховався зворовий голос крови рідної землі — пробудилось!

✓ Українська молодь своєю жертвою і своєю кров'ю зложеною й пролятою під Крутами змила страшну ганьбу нанесену незрячими батьками й дала початок відродженню нашого нового національного життя.

✓ Крути й бої з московським повстанням у Києві стали гробом українського інтернаціоналізму й початком нової доби українського націоналізму.

Там на полях Крутів зударі грудей з грудьми і мечі з мечем, замовкли остаточно всі байки про братерство-солідарність пролетаріату та всякі інтернаціоналізми.

Там прийшла до голосу й рішала тільки безоглядна жорстока боротьба, тільки зброя і кров і смерть, а все інше мусіло піти в могилу.

Від того дня починається у нас всюди рішучий зворот.

Починається ріст національної ідеї, поспішна організація власної армії й довго кривава війна з Москвою.

На чолі нової української армії стає тепер Симон Петлюра той сам що ще так недавно з Винниченком боровся в імя соціалістичної засади проти міхновського й проти організації української Армії.

Тепер по Крутах він разом з усіма в кого було здорове українське серце й українська душа змінює основні свої погляди й стає на чолі безпощадної боротьби з червоною Москвою і тим світом ідей, який doprowadив нашу державу над беріг катастрофи.

Мало подій знає історія з такими далекосяжними наслідками як Крути.

Величезна сила Крутів лежить з одної сторони у тому, що це був серед тодішньої української дійсності зовсім новий до цього часу небувалий ідейний перелік, проблеск і зоря нової доби, а з другої сторони безмірний героїзм першої когорти вістунів цієї нової доби.

Велич ідеї, що вела українську молодість під Крути й велич героїзму Крутянського чину зробили його переломовим і безсмертним!

Крути стали гробом того світу, що до Крутів doprowadив: інтернаціоналізму, соціалізму, пацифізму, анархії, москвофілії і всего іншого, що було причиною нашої слабости.

Крути це отже великий перелік на межі двох світів.

По тамтому боці наша безмірна слабість

невільничий дух і послух чужим богам.

А по тому боці кривава зоря нового українського світу, по тому боці новий дух, нова українська ідея і нова сила і нова віра. По тому боці — Українська Національна Революція.

Вона переорює до самого дна душу народу. Вона мов великий підземний вулкан стрясє основами всіх тюрм і всіх вязів сучасного ладу, якими сковано український нарід.

Найбільша сила Української Революції — це її герої.

Проти старого світу слабости й матеріалізму — станув світ героїзму — і він переміг.

Переміг г е р о ї з м, перемогла віра в Українську Націю й посвята для Неї, перемогли герої!

За цю перемогою придуть ще дальші.

Прийде ще найбільша перемога — перемога, нашої зброї над усіми ворогами. Вона завершить великий визвольний змаг Української Національної Революції. — У тій боротьбі буде завсіди з нами безсмертна слава героїв з під Крут і безмірна моральна сила їхнього чину.

Через Крути до майбутнього!

Крути — це величезний, безсмертний героїчний чин української молоді. Але шлях до Крутів — причина Крутів — це упадок, слабкість і ганьба нашого старого світу, який до такого трагічного положення допровадив.

Тому ми кажемо: Герої з під Крутів і Крутянський Чин будуть жити вічно і будуть безсмертні. Але самі Крути у нас вже другий раз не повторяться! Вже не повториться ні-

коли такий стан, щоби ми остали без своєї армії, розбросні, безборонні й безсильні. Вже не повториться ніколи, щоби до бою за нашу державу й нашу справу ставала тільки горстка юнаків. Тепер до бою стає цілий народ!

З під Крутів і через крути, але не до нових Крутів веде наш шлях.

До нових героїських подвигів, до нових героїчних чинів, до безперервної боротьби й посвяти, до слави й безсмертності ідемо ми, але не таким шляхом, який тому 23 роки довелося іти куріневі української молоді з Києва під Крути на певну смерть, без проводу, без зброї, самі одні, всіми опущені й зражені.

Наш шлях у майбутнє буде твердий, камінистий і кривавий — але він мусить бути і буде побідний, переможний!

Під Крутами було їх триста — юнаків — героїв, неустрашених вірлів України.

Сьогодні — це ціла революційна армія організована й вишколена, а з нею цілий народ. Вислід нових крутів — мусить бути завжди інший! Це буде новий Конотоп! Новий погром Москви!

Такої великої зміни dokonали Крути! Це зробив героїський чин і смерть тих юнаків і їх наступників.

Безсмертна легенда їхнього чину 20 літ будила й виховувала український народ. День бою під Крутами став найбільшим святом у української молоді, а легенда Крутів — найціннішим скарбом.

Ця легенда веде нас далі шляхом героїчної боротьби до нашого майбутнього.

З безсмертного героїського чину — вирости нові герої й нові чини.

Крути стали початком нової героїчної доби української історії. Вона знайде скоро своє величаве завершення у відновленні Української держави Володимира Великого і встановленні нового ладу в східній Європі.

БІЙ ПІД КРУТАМИ.

НА ПРОВЕСНІ ВЕЛИКИХ ДНІВ !

Н а р о д е У к р а ї н и !

Твоєю силою, волею, словом утвори-
лась на українській землі свободна
Українська Народня Республіка.
/Слова IV.універсалу/.

Зоріла Золота Заграва
Здрігався світ під звуки *бурм*!
Широко залунала слава,
Що нам воскресла вже держава,
Що Україна встала з тюрм !

Гоїлися столітні рани,
Бо не царив вже кволий *зах*:
Легали в поросі тирани,
Розірвано важкі кайдани
Стеливсь в Майбутнє ясний шлях.

Заграли нам воскресні здвони
І вже жертвенний, власний труд
Творив права, свої закони,
Царив вже лад, а не проклони;
Своя влада, не царський кнут.

... Світова війна.

Земля дрикала сред реву гармат, свисту
куль, грехоту гранат і пальби скорострілів.
Горіла в огні світової війни. Стояли напроти
себе два суцільні табори націй і держав.

У різних частях світа велися кожного дня десятки завязятих боїв. Повторилася давня історична правда: Війна мала рішити, хто має право володіти; а хто буде лише погребом для чужого росту... З найбільшим зусиллям наближали противники все ще не відомий вислід війни, бажаючи новою славою вкрити свої батьківщини. Ставало очевидним, що переможцем буде не той, у кого більше війська, краще воєнне вивізування, багатші припаси поживи. Рішити мала сила волі й видержалість нервів. Рішити мала віра в непоборні сили нації. Значати сумніватися в можливість виграної було однозначним з програною.

Розвал тюрми народів.

І тому перша захиталася Росія. Адже їй не могло бути в неї тієї віри, що веде до перемоги інші держави. Розірвав її внутрішній нелад. Нагайка російського поліціянта мала заступити внутрішньо-національну спаяність. В "тюрмі народів" нудьотно зивотіли й ниділи десятки поневолених народів. Неправда, що не всі з них усвідомили собі своє завдання: жити самостійним і від нікого незалежним життям, - але їм не давали вони запоруки безоглядної посвяти, без якої немає перемоги. І ця внутрішня немічність приневолила Росію просити миру. А тим часом будилась у поневолених народів національна свідомість і почуття окремішності. Наростало в них призабуте бажання: розвиватися, могутіти й проявляти свою волю нарівні з іншими народами. Під ударами гноблених влізливими заїдами нації залилась зненавиджена тюрма народів...

Пробудження України.

Пробудилась від вікового сну неволі й Україна. Пронісся над її степами золотий гомін воли. Ішла революція, яка валила старе життя, намагаючись на його місце ставити новий, кращий лад.

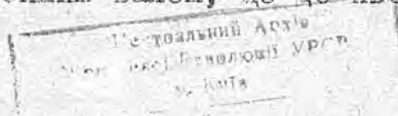
На далекій півночі, в чужій столиці, яка все щільно берегла цілості імперії /"єдиної неділимої" - як казали москалі/, - українське вояцтво перше розвинуло ~~своє-рідні~~ прапори. *революційні* В Петрограді стояв волинський полк, що складався з українців. Саме він перший відсвяткував свято української самостійності. Було це 12. березня 1917 р.

Такого величного й багатолюдного свята Петроград ще не бачив. Маніфестувало тоді 75 тисяч українського вояцтва й робітництва! Вітали українців у дні визволення представники інших поневолених народів. Це надало маніфестації величезного значення, свято перемінилося в урочистий виступ народів, що неохотно бажали скинути осоружне ярмо.

Цим робом ставали українці провідниками визволення всіх народів. Була загода до краю розбити й розторопити нашого відвічного ворога - Москву.

Слідами дружинників.

У рішучому виступі українського вояцтва, яке випредило тодішній політичний провід багачко відблиск великих задумів і планів колишніх князів дружинників. Їхні мрії вибігали поза землі, заселені українським народом. Вони закотили втягнути інші народи в круг інтересів України, щоб служити її цілям. Народи ті мали стати оборонним валом, що до нього ма-

ли розбитися ворожі хвилі, заки діїшлиби до України. Тому українські князі пробивали свої щити як знак свого володіння на брамах Царгороду. - Тому великий наш завойовник Святослав поневолював хозарів над Каспійським морем.

V Довгі століття неволі присипали попелом забуття ті славні діла наших предків, які ставили їх на першому місці в усьому світі; - які приневолювали цілий світ подивляти хоробрість славних дружинників.

Довгі століття відібрали українцям віру в свої сили. Нація не могла здобутися на ауси. Лиш щоби ціною крові своїх найкращих синів добути собі волю, що дозволила б Україні вибороти втрачене передове місце. Перервана нитка традиції вимагала відсвіження. Нові криваві жертви мали струснути совість народу й спрямувати його на той шлях, що веде тільки до перемоги. На тому шляху можуть стрінати нас хвилеві невдачі. Але криваві етапи стають дороговказами, куди йти. Послідовне продовження змагань наблизить день Воскресення.

Але заки ще віджила традиція великих прагнень в кривавій жертві, пробудилася вона в політичній розумі найширших народніх верств. Народні верстви широко горнулися до війська, йдучи слідом запорожських козаків. Українське воїнство, - український козак ставав на чолі революції. Цей провід зисовував програму революції: під ідейним проводом України мали визволитися усі інші поневолені народи. Збірним зусиллям тим краще можна було обезброїти Росію. Ті інші народи мали по визволенні стати охоронним валом, що відгородивби Україну від ворогів.

Визволившись з тюрми народів, українські революційні маси піднесли голосні кличі національних революцій. Нові права, нові закони, що відповідали б життєвим вимогам України.

Й душі та вдачі Українця, мала принести зі собою визвольна боротьба.

А найцінніше в цій боротьбі це те, що не була вона штучно викликана, насаджена, але була вона виявом волі широких верств. Волю цю засвоєно словами в торжественнім акті, який проголошено 22. січня 1918 р.

Четвертий Універсал.

Про цю хвилину читаємо в одному з описів:

Суворо насупився Золотоверхий Київ...
Тяжку думу думав...
Згадував давні, - криваві літа.
Якось зловіщо сердився Дніпро:

Над просторами України уносився могучий дух відродженої Нації, огнними язиками вітав у серцях і душах тих, що збиралися тої памяної ночі в салі Педагогічного Музею, око - пліючи всіх у свої душі, залізні рамена.

Засідання відкрив Голова Центральної Ради проф. Грушевський. Серед святочної тишини падали з уст сивоволосого старця, немов цілющий бальсам на серце України, прошите полами порогів.

Він між іншим сказав:

"Щоби дати правительству змогу заключити мир і охоронити свою країну, Рада постановила не відкладати найважливіших справ до Українських Установчих Зборів, а оголосити рішення в Четвертій Універсалі. Прошу Високий Збір вислухати його".

Тоді гарячі оплески струнули цілою салею! Всі встали. Запанувала напружена тишина й увага. Проф. Грушевський читав урочиство, неначе

Євангеліє в церкві:.

Народе України.

Твоєю силою, волею, словом утворилась на українській землі свободна Українська Народна Республіка. Здійснилась давня мрія Твоїх батьків, борців за волю і право робочого люду".

Читання універсалу раз враз переривали гучні оплески: "Слава"! Слава! Хай живе самостійна Україна"!

І довго гомонять в ушах присутніх горді слова універсалу:

"Від нині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною державою Українського Народу".

Як прогомоніли останні слова, стояли ще всі немов та лава борців, що приймають благословення на білі, в огні в очах, з розжареними лицами, з гордо піднесеним чолом. Всі вільні, сильні, духи, від нікого незалежні господарі у власній хаті.

Всіх охопила якась незвичайна радість і гордість, пламенна любов України, тверда віра в себе, кипуча гаряча кров і сила.

Вся зала, тіні й душі забутих предків злилися в одну велику духову цілість, сімь волю, нову.

Всі серця вдарили в один могутній воскресний дзвін.

Почайно:

"Де не вмерла" - громом струснуло саль".

ОРДА НАСТУПАЄ.

У Та в трудну годину
народилась
Воля України.

/Слова IV. універсалу/.

Нечайно!... Що це? До це чути?!
- Це знову наїзд диких орд!
На досвідках прийшлося збагнути
Питання: Бути чи не бути?!
Без війська, - без своїх когорт!

Багата Україна й московські пустарі.

Проголошення самостійності занепокоїло москалів. Цеж було ясне, що без України не зможуть мати того значення, яке мали досі. Погодитись з утратою України, це значило стільки, що добровільно зректися права мати рішучий вплив на світову політику й хід світових подій. Адже ж не даром звали соняшну Україну житницею Росії. Український врожай мав впливати всіх кацапів, що гинули з голоду на своїх непривітних-диких пустарах. Україна була вже з давня тою "молоком і медом" текучою країною, яка манила до себе голодних сусідів. Безперервно погідне, безмарне синє небо і золоте, могутнє сонце, як образ вічної, незнижимої і непоборної сили, були питомі для України золото-блакитних прапорів.

Москалі не хотіли добровільно присудити себе на голодування. Не хотіли вони зректися й інших природних багатств: копалин, заліза, й вугілля, без яких не має промислу й без яких не дасться вести модерної війни.

А зрештою москалі не могли не бачити, що Україна не тільки сама визволяється, але що під її проводом ідуть всі інші поневолені народи. Москалі що привикли бачити себе володарями одної шостої частини світу, не могли доволитися скромною ролю, не могли обмежитися лише до земель, заселених москалями. Бо не могли не добачити, що скорше чи пізніше мусить прийти між ними й українцями до тої рішучої зустрічі, що мала нам - Українцям або їм віддати володіння над цілим Сходом. Передбачувачи те, воліли вони приспішити цей удар. Воліли вони боротись з Україною тоді, коли вона була ще слабшою і коли її можна було ще побороти, коли Україна мусіла ще й з іншими провадити в тому самому часі війну.

Миркові переговори в Бересті.

Про ослаблення свого значення після проголошення акту з 22. січня 1918 р. переконалися москалі негайно підчас мирових переговорів, що велися вони з т.зв. осередніми державами в Бересті Литовським над Бугом. Осереднім державам залежало на тому, щоб ослабити противний воєнний табір. Тому зраділи вони революції, що струснула Росію й приневолила її просити мира. Цей уступав противник, який розпоряджав найчисленнішою армією й увязнював німцям багато сил на східньому /протимосковському/ фронті. Крім того осередні держави сподівалися, що в Росії наїдуться ще багаті припаси збіжжя. Тому ставили Росії догідні умовини мира, бо в осередніх державах зачинався вже тоді голод. По заключенні мира сподівалися дістати українське збіжжя від Росії.

Але як Україна проголосила самостійність, осередні держави відразу перестали числитися з Росією, а зачинали переговори з Україною. Були це перші держави, що визнали її урядовим актом ствердили самостійність України.
/9. лютня 1918 р./

Більшовизм на услугах Москалів.

Але завернути історії взад не можна. Не було вже сили, що була б могла знищити свідомість українців та інших визволених народів. Ніщо не могло спинити революційного завзяття зрушеної з місця української стихії. І не був би на Україні ніхто вдержався, коли б хотів йти проти народньої волі, коли б голосив би кличі зєднання з Росією.

І тому москалі назверх нібито зреклися ідеї "єдиної-неділимої". Устами свого тодішнього уряду, що опинився в руках російських більшовиків, проголосили вони право на самовизначення всіх народів аж до відділення їх від Росії. Але рівночасно голосили вони крайні соціальні кличі, котрих не мали наміру ніколи здійснити. Обіцували вони зміну земельного устрою, що була б покірно корисливою від тої, яку проголосив український уряд. Дехто з українців завагався.

В той спосіб змінiali більшовики характер революції. Намагались вони національні революції, що мали принести визволення поневоленим Московом Націям, перемінити на соціальні, що мали змінити лиш внутрішній устрій російської імперії. Змінiali вони лише уряд, як і клас володіючих. На місце давніх багатів, поміщиків, фабрикантів і т.п. приходили робітники. На місце аристократичного уряду приходив уряд пролетарський.

В той спосіб завдяки крайности голошених соціальних кличів, дозволив більшовизм моска-

ляти ослабити розгінну силу поневолених народів, притупити смертельне для московської імперії вістря національної революції. На місці царського російського режиму мала прийти диктатура російського пролетаріату.

Зайве додати, що не було б ніколи вдалося, як би не було одночасно клича "про самостійність".

Два українські уряди.

Щоби надати цьому кличеві деяких позначених дійсності, сотворили москалі окремий "український уряд". Найсоромніше це те, що нашілися такі українці, які за один гріш, за почеси згодилися стати намісниками Москви й поневолювати Україну. Були це ті "недолюдки", про яких Шевченко у віщому натхненні пророкував, що вони гірш ката розпинали муть Україну, що із її ребер замість миза праведну кров точили титуть... Яких Шевченко взивав схаменутися, "бути людьми", бо в протилежному випадку "лихован буде". Тим намісником предсказав Він суд Револуційної України, коли заговорить і Дніпро і гори...

А щоби уряд зложений з тих малоросів-намісників-рабів був у всьому слухняний Москві зробили столицею червоної України Харків. На всякий випадок він був ближче Московії й капітальські впливи були тут сильніші ніж у серці українського життя і культури - Києві. Такий робом поруч законного уряду свободної України - побіч Центральної Ради, яка постійно перебувала в Києві, був ще й насаджений Московським "урядом" запроцанців, які в Харкові слухали приказів з червоного Кремля.

Московський наїзд.

Чорні хмари нависали над Україною.

Цей самий четвертий універсал, що сповідав світові самостійність України, повідомляв рівночасно горожан про ті труднощі, які мав побороти молодий уряд. Читали в ньому, що "Петроградське правительство народніх комісарів /-так називався новий уряд російської імперії-/ винесів війну Україні, щоб повернути Вільну Українську Республіку під свою владу і посилає на нашу землю свої війська - червону гвардію більшовиків".

Бо "в трудну годину народилась воля України".

На Україну сунула грізна навала. Складалась вона з багато-язичної товпи вихованих Московом яничар. Ішли вони, щоб Україну повернути в колонію, щоб її могла далі використовувати Москва. Кожний крок цих бандитів позначувався згарищами й руїною. Україна кривавилася. Мордування немічних старців, які не могли в крісості в руці протиставитися наїздинові, насилування дівчат, грабіння, розбій - це були "подвиги" й "героїські" вчинки армії, що мала "визволити світ з неволі і насильства" /як гордо про себе говорили більшовики/. Здавалося, що це воскресли давні орди монгольських кочовиків: гунів, печенігів, татар.

Україна мала ще раз своїми грудьми заслонити світ перед залізом тієї дичи.

Кругом Києва залізний вал.

У проводі московської орди стояв Муравйов. Залежало йому головне на захопленні Києва. Тому оточував він Київ залізним перстеном своїх банд. З північного сходу від Курська наступав Ремігов. З південного сходу йшов Сторов.

19 січня захопив він Полтаву, 24. січня Рогодан. Від заходу на лінії Мшаринки й Козятина грабили частини давнього гвардійського корпусу. Щоби увити собі силу москалів, то підставою до цього обчислення може послужити телеграма Муравйова до центральних властей. Називав він імення одного з командних Єгорова - Берзіна. Під його командуванням оставало 3.000 солдатів, 400 матросів та 12 гармат. Перед цим зилон уступила змінка гайдамаків з Бахмача, куди негайно перенісся штаб Муравйова. В Бахмачі об'єдналися всі більшовицькі сили, щоби повести наступ на Київ.

Тому українська розвідка, яку переводив один з учасників крутянського бою - пор. Михайло Михайлик - безпосередньо перед боєм, нарахувала вже не 400, але 1.500 матросів балтійського флоту /не вчисляючи піхотинців/, два броненотяги доброї конструкції та габрічну батарею. В той спосіб під Крутами було щонайменше 4.000 російських солдатів.

ЗАЛИШКИ РАВСТВА.

"Погані правнуки" в проводі революції.

Мурини Шевченко, що якби ненадібно встали зі своїх могил гетьмани, то не пізнали б "колишньої слави убогих руїн".

Але ще більше спустошення зробила неволя, ще глибші борозди витиснула вона в душах і серцях людей. На місце славних працідів великих прийшли "правнуки погані".

І тому в тодішнього політичного проводу не стало рішучості. Не вмів він використати завчасу того патріотизму, - любови батьківщини й запалу, з яким всюди зустрічався.

Це й не диво. Бо ще в часі підготовки революції, ще перед світовою війною не спромог-

лася провідна верства на самостійну організацію політичних сил. Не розуміли керманиті тої засадничої правди поневоленої нації, що звязки, що співжиття з членами російської суспільности є не можливе. Що таке співжиття ставить нас у залежність від чужинця, що через те побираємо його спосіб думання, що це ослаблює нашу відпорність. - Ворог хочби як прекрасні і свободолюбні кидав кличі, все одно стане ворогом. На словах він признає право на самовизначення, але коли поневолена Нація хоче з нього користати, тоді ворог зуміє найти прекрасні оправдання на те, тому він її далі поневолює. Можна тоді довідатись, що українці це окрема нація, а лише "малоруське" плем'я, що немає відповідних обставин до самостійности, що забагато ворогів кругом; що українці терпіли б економічну нужду тощо.

Соціалізм губить Україну.

Неволя витиснула глибоке пятно на спосіб думання українців і вони вважали, що причина лиха не лежить у поневоленні України Москалями. Корінь зла бачили вони в устрою царської Росії. Думали, що вистарчить повалити царат, а тоді вже самі кайдани опадуть з нас. Тому готовили вони революцію разом з російськими соціалістами.

Замість точно в'язаної програми визволення України поставили вони якийсь маяк: світову революцію, яка мала принести "спасення" цілому людству. І українці замість спрямувати всі свої сили до визволення України, захотіли "спасати людство".

Це вже в третє зуміли москалі захопити українців якоюсь ідеєю й відвернути їхню увагу від властивих шляхів. За часів Умельницького поневолювали вони Україну, щобі спільними

силами краще боронити православну віру". Потім на початку XIX століття, як значна частина словян стогнала ще в німецьким, турецьким і московським ярмі, москалі захотіли "визволити словян". Тому ширили вони всесловянські ідеї і хотіли, щоб всі словянські ріки сплинули до одного російського моря. Тоді поневолював Україну дурман всеславянства. Вкінці прийшов соціалізм.

І тому коли прийшла відповідна пора, українці не зуміли виступити проти своїх недавніх товаришів. Коли революція завалила царат, не зуміли українці повалити Росії. Була в них віра в людину: думали вони, що московські соціалісти сповнять свої кличі і дадуть Україні свободу.

✓ Нація не людство.

Тимчасом зайвий раз, переконалися, що в світі діючим чинником є Нація. В ім'я добра своєї нації потоптали російські соціалісти свої недавні прекрасні гасла; які мали лиш обезброїти українського дуга. Але через свою віру поробила Центральна Рада низку непростимих помилок. І так, замість відразу проголосити самостійність України, думала вона наперед про автономію в межах Росії, про федерацію /сполучність/ з нею тощо.

Розоруження війська.

Набільшим гріхом тодішнього уряду було те, що він позбавив Україну своєї армії. Наказом військового міністра України проголошено в половині грудня 1917 р. загальну демобілізацію /розоруження/ війська. Козацтво розійшлося домі. В Києві остали лише збільшовичені полки, які здали лише нагоди, що б повалити молоду

державу.

Ось і маємо це своєрідне розуміння соціалізму українським урядом. Соціалізм вніс гасла: "геть з війною", - "війна війні" тощо. Отже український уряд розпустив військо й остався серед моря ворогів. Як кажуть учасники революції, український уряд цікавився військом не як збройною силою, але як зібраною разом масою людей, яка була придатною ґрун-том до насаджування соціалізму.

Вислід цієї самої роботи був такий, що в обличчі наступу московської орди Україна була безборонна. Як бачимо, то незавидне положення України було вислідом не лише шорстоко-сти москалів, але і нецарності власного со-ціалістичного уряду.

Польська підготовка визвольної боротьби.

Зовсім інакше, хоч рівночасно з нами, визволялися знід Москви поляки. Передвоєнний польський провід не йшов до визволення Поль-щі разом з російськими революціонерами. По-ляки старалися в усьому зберегти окремішність. Рівночасно підготовляли вони свою суспільність. Раз-у-раз стрясав воздухом стріл польського революціонера. То найголосніших революційних виступів слід зачислити невдачній замах на російського губернатора Скалона в Варшаві й експропріаційний напад на потяг під Безда-нами. Тоді польська підпольна організація до-була 300.000 рублів, що дало їй змогу широко розвинути революційну пропаганду. Текто з по-ляків навіть називав це "винок банцитаризм", але сьогодні виявилось, що таке поступовання вишло полякам на користь: воно помогло їм до-бути самостійність. Та й учасники нападу під Безданами займають сьогодні на "виці" державні місця.

Польські революціонери загартовані в підпіллі, мали врозуміння для вартости боювої та збройної сили. Тому годі собі уявити, щоб вони могли видати наказ, який пускалиби вісько домів у час війни. Через те й вони виграли війну. А тієї самої підготовки в нас українців не стало.

"НА ВАС - ЗАВЗЯТІ ПІДКИ..."

✓ Право молоді не передусім право починаючости, не право стояти в передовій боювій лінії, це право на штудійний біг - усе вперед! Право молоді не право на революцію, право на вимовляння цілого світа із гавіс, не право на нову творчість. Лиша й безвартісна та молодь, яка чогось свілого не хоче, чогось кращого, як було перед нею.

"Український Голос"
з 2.II.1930 р.

Організація гімназійної молоді.

Рятувати Україну з того хаосу захотіла перша молодь. Вона від самого початку революції брала живу участь у державному будівництві. Це в червні 1917 р. відбулися в Києві збори представників таємної середньоскільної молоді. Збори ухвалили, що кождий гімназист має бути готовий на послуги для Нації. Щоби краще можна було допомогти в розбудові державного життя, зорганізували вони Союз середньоскільної молоді міста Києва. Союз налічував около 2.000 молоді самого Києва. Організація поширюється скоро по цілій Україні. В кожному місті, де лише була середня школа, повстало

дальше звено організації. Для духового обєднання тих організацій почав провід Союзу видавати свій часопис під назвою "Камінь".

Молодь поставила собі ціллю вести національно-освідомлючу роботу. Вона з успіхом протиставилася більшовицькій агітації, яка в той час почала ширитися між вісьськом. Вона підготувала до виступу українське село.

Словами очевидця: "Відродило українське студентство українській національній революції всі свої сили; студента українця можна було побачити скрізь; він усюди навчав, пояснював, організував, провадив".

В нагорську за ту працю постановив уряд вилучувати з світо молоді. В серпні 1917 р. відбулася маніфестація вірності української молоді. Перед Будинком Центральної Ради перейшов похід. У мешканців Києва забилася серця, із радощів попили сльози з їх очей. Бо молодь України дала запоруку розвитку "сильи Нації! І клич її свій - молодь осталася вірна. Вона перекидала свою працю на дораз то інші цілники.

Виховання російської школи не вдалося викривити душі молоді. Свій похід революції переродив її й вона відразу заявила на світ власними очима, а не так, як тодішнє старше громадянство, що не могло скинути окулярів російського соціалізму. Молодь не заковтенила ще в накішеному москалі світогляді й швидко зуміла відповісти на нові поції, ніж це робив "уряд". Тому поції не заскакували її, не бентежили, не обезсилювали. Молодь розуміла також, що з москалями не прїдеється їй боротися словами, але цілом і мечем.

Військова організація молоді.

І молодь перша зрозуміла, що на Україні є головнокомандуючий, але нема армії. Саме в той час, як міністер проголосив розорушення, молодь подала до Центральної Ради план створення організаційного комітету. Цей комітет мав перевести організацію національної збройної сили. Але в уряді план цей не найшов відзвучу. Тому організація молоді для військової оборони йшла самотужки. Комітет подав в пресі відозву до академічної молоді. В ній говорилося, що українському студентству треба ставати до оборони України. З відозви віяло повною свідомістю загрозливого стану тодішньої суворой дійсности.

Дійсно в останній хвилині зрозумів уряд небезпеку. В її обличчя кинув розпучливий заклик до всіх, в кого ще в серпні "в серпях надії, в кого ще не опали безсило руки". На цей заклик молодь була готова.

Студентські віча.

Невже є побідять супостати?
У відповідь на це приказ:
"То волю любить, в ряд ставати
Книжки змінити на гранати,
З огнем творити славний час!"

Нема дорочного від чести,
Страшнішого чужих кайдан:
Настав вже час війни і чести!
Все Україні в дар принести,
- Це воля рідних нам Спартан.

Ось що читавмо про ті хвилини в споминах учасника: "В перших днях січня відбулося віче українського студентства університету

св. Володимира й новозаснованого Харківського
Університету, на якому вирішено zorganizувати
Студентський Курінь Січових Стрільців. То цього
куріння під загрозою бойкоту й виключення
з української сім'ї мали вступити всі україн-
ці студенти.

Гімназійна молодь йде слідами старших
товаришів.

За прикладом студентства пішло й молодше
покоління — учні II української гімназії ім.
Кирило-Методієвського Братства. 19 січня 1918 р.
відбулися загальні збори учнів двох старших
клас... Зібонь ці одні збори не проходили так
однодушно! Головою віча вибрали славної пам'яті
Павла Кольченка, уч. 8. кл., що встиг вже побу-
вати на фронті під час світової війни й уважався
тому найбільш досвідченим у військового ділі.
Зясувавши в коротких словах справу, Кольченко
піддав прийняттю таку саму постанову, яку при-
няли на своїй вічу студенти університету.
Її прийняли однодушно. Директор гімназії якого
учні запросили на збори, після невдалої спроби
відвести своїх питомців від такого, на його
погляд, нерозважного кроку, мусів зрештою по-
годитися з постановою та зарядити від дирекції
урядову перерву навчання у всіх старших класах
гімназії на час перебування учнів у війську.
Просив лиш, аби не намовляли вступати до курін-
ня учнів молодших клас. Та це допомогло — неба-
гато!... Тут слід зазначити, що в гімназії
справді додержано постанови. Лише один не
виконав її і його змушено залишити гімназію".

Настрій охоплює старших.

Підйом молоді переносився і на старших.
Якось невидима струя перебігла через усіх.
Розцїлилася свята любов Батьківщини, яка казала

материн більше любити країну, ніж своїх дітей. Було це підлога, що на ній виростало світляне героїство Крутів.

Не одна мати споминула:

Був він у мене один, як ясне сонце на безкрайому небі, як сизий орел у просторах!...

...Була б і його просила залишитися дома, бувби він пошолів мене одну й немічну й солюдив дні юним розговором перед смертю.

Але я проковтнула сльози й сказала: "Ти як кличеш Тебе Україна, як ВЕЛИКИЙ МАТЕРІ ПОТРІБНІ НАШІ ДІТИ! Ти! але поклонися мені, що не ПОСОРОМШ МОЄЇ СМЕРТІ. А я не буду плакати, не буду побиватись за Тобою, як буду бачити, що не дарно кров Твою пролили кати."

ВИШКІЛ СТУДЕНТСЬКОГО КУРІНЯ.

Запис.

На другий день по зборах приходили студенти до запису в курінь. Запис відбувався в залах Педагогічного музею. Ще недавно відбувались тут наради Центральної Ради. Ще недавно падали тут з парламентарних трибун гарячі слова бесідників.

Якщо ж інакше виглядав будинок у дні запису. Тривога і несупокій навіяли туманом.

На стінах висіли заклики, що взивали вступати до українського війська. Молоді місці, кожний на свій лад, старався на вивісці змалювати незavidне положення України.

Але молоді добровольці були бацьорі. Співаючи бацьорих пісень, пройшли вони через вулиці міста й своєю вірою в перемогу вплили нову відвагу в залякані серця. Добровольці заняли будинок константинівської військової школи. Будинок був порожній, бо внаки, що в ній училися, були саме на фронті.

Військові справи.

З курінем почали старшини вести негачіно військові справи. Вели їх спочатку поволі, розраховуючи на довгий час, бо курінь не мав відходити в бою з лінії, а мав слугувати лише охороною Центральної Ради. Це й вразило немало завзятих студентів. Вони неохотно засвоювали собі рівний крок чи звороти, бо це їх не цікавило. Вони хотіли крісів.

Також не мав ще курінь військових одностроїв. Незугарно виглядали вони у своїх різних сурютах.

Тимчасом кожного дня приходили нові добровольці. Це зголошувались до військових команд навіть підлітки 14-16 літ. Були вони в шкільних одягах. Команди відсилали їх до Константинівської школи.

У проводі першої сотні станув студент українського університету Омеляниченко, який уже давніше брав участь у боях. Сотню поділено на чотири чоти. Командантом одної з них призначили знамого нам Кольченка, який організував середньо-шкільну молодь. Бунчуком назначено учня 8-класу Сушицького.

У бойові лави.

Одної ночі до Константинівської школи вернули несподівано із поля боя вояки. Брудні, змучені, ледви плентались, - як тіні...

Вернули вони до Києва поночі достати для оборони залізничної лінії. Все більше як місяць боролись вони перед наступом ворога коло Палича. Без харчів, без амуніції... Але найбільше мучила їх непевність, чи дістануть поміч. Бо для них було очевидним, що без неї не зможуть здержати переважаних ворожих сил. Доправля, уряд вислав кілька разів допомогу, але вона... не доїжджала на місце. Були не перемарті

більшовицькою гатреною полком, які не довіряли на фронт розбігались. У самому Києві було 20.000 війська і старшин, яких не чула Центральна Рада своєчасно опанувати. Тепер-же ходили вони бездільно, а зрештою даремно чекали допомоги на фронті.

Вкінці залишили вони горстку друзів боронити далі позиції, а самі вернули до Києва і поставили свої рішучі домагання. Без допомоги не хотіли вони вертати на фронт. Але війська не було. Була це тільки І. сотня Студентського Куріня. Іншої рати не було. Курінь дістав наказ вирушити в бойові лави.

Цей наказ викликав нечуване захоплення в рядах куріня. Але сам наказ прийшов так несподівано, що курінь не мав основної бойової підготовки. Багато стрільців не вміло ще й стріляти!

Військовий виряд сотні.

Судно виглядав так і бойовий виряд. Не йшло ще про саме зодичення, бо це байдуке; чи революційний довгир буде у військовому однострою, чи в робітничому або студентському одязі. Річ не в зодиченні, а у внутрішньому вогні й запалі. Важне тут теж озброєння, без якого годі обійтися у зустрічі з озброєним ворогом. Тимчасом руминачі, які сотня дістала, були старі і поржавілі... Було це тоді, коли склади були повні. І захопили більшовики... по добутті Києва. Подія з озброєнням куріня кидає дуже сумне світло на тодішню команду.

Відїзд.

Студентський Курінь відїжджав 27.січня. Він мав заступити дорогу Ремигову. Київська команда не знала ще про те, що Бахмач заняли вороги. То Бахмач мали доїхати тільки зрештою,

які залишили там частину своїх товаришів під командою хороброго сотника Коценка. В плані було, щоби студенти осталися в Крутах, де хотіли ще продовжувати військовий вишкіл.

Завдання було таке: не допустити до того, щоби піав Бахмач. Усім прочувалися ще слова командуючого тоді фронтом Шинкаря. Через делегатів передав він студентам оті слова: "Я вірю в правоту нашого змагання!... Опущення Бахмача відкриває москалям дорогу на Київ і загрожує існуванню цілої Республіки".

Завзята молодь рішила не дати того важного вузла, який відкривав дорогу на Київ.

Сам відізд відбувався в найкращому порядку. Для змалювання настроїв не без значення остане оце картина: Перед самим відіздом прибігла пані Лукасевичева шукати свого сина Лева. Молила вона його вернути домі, адже ж він "не мав ще обов'язку вступати до війська, бо ходив щойно до 6. класу.". Мати гірко плакала, але не здерзувала свого героїського сина.

Зі сльозами в очах здержувала теж молода дівчина свого брата Соколовського, знов учня 6 класу. Соколовський безтурботно усмішкою заспокоював сестру. А за кілька днів лежав - мертвий, з пробитим московським штиком головою...

Віль і гордості давили серце тих, що вийшли працяти героїв.

Поїзд рушає! Присутніми страсає дроз. Відкриваються голови. З поїзду несеться погугтне: "Те не вмерла Україна"...

Був це своєрідний ешалон /потяг/. В ніодному поїзді, що їхав на фронт, не співалося стільки пісень, не чути було стільки шартів і сміху. Був це потяг, яким студенти їхали по смерть!... Був це потяг, яким найкращі сини України їхали по бессмертну славу, їхали залишити бессмертний взір для всіх грядущих поколінь.

По дорозі стрічалися стрільці з усікими перешкодами. Діpravця старалися вони якнайменше задержуватися на станіах, бо на них було тисячі деморалізованих більшовиками "товаришів" бунних воиків, які текли на поїзди, щоб іх ограбати. Також кожна було часто зустрінутися з ворожість залізничників. Іа ворожість доходила до того, що вони не давали навіть води до паротягу /льокомотиви/. Паротяг їхав до станції без потягу, там набирав води, нібито лише для себе, вертав назад за потягом і... без упинки переїжджав через станції. Так було теж у Ніжині, останній станції перед Крутами.

В Крутах довідалися стрільці, що Бахмач вже заняли червоні і що іх можна кожною хвилини сподіватися і в Крутах. Від опору в Крутах залежало: добути на ново Бахмач, - або москалі добудуть міів.

КРУТИ.

Орди шість тисяч іде у бити,
Помежу запалив салдат!
Невже ж не бути нам?! чи бути!
Покаже бій, порімає Крути,
Не вомодітине в нас кат.

Незмінка червоний табличка, прибита до станційного будинку з назвою станції сповіщала, що потяг доїхав до Крутів. Це були ті самі Крути, які мали стати порідками українського народу. Недалеко від станції виїшло село.

В Крутах стрінули стрільців не добитки гадзаків. Тули це старі, досвідчені воики, які мали за собою вже не один кривавий бій. Мав бути між ними навіть один інвалід без ноги. Відступаючи перед ворогом, вичили вони всі

мости на річках, щоб спинити ворога в поході. Заки змігби ворог направити шляхи, мали вони час укріпитися для успішної оборони.

Ніч з 27. на 28. січня пройшла спокійно. Близько стації були землянки, зовсім плиткі. Стрільці нанесли до них солом'яні ніч провели на місцях. Ніч була вогка, стрільці за ніч не замерзли та перетомлялися.

28 стрільців копало землянки обочі залізничного насипу. Сотник Лощенко наспіху приготував "бронепотяг". Був це відкритий вагон, на якому стояла гарматка. Лощенко счастливо підїжджав аж до сусідньої стації Плісок й зустрічав ворожі війська. Того відвага зрадувала москалів. Підчас своїх випадів закріпив він, що до Плісок 28 січня приїхало 5-6 потягів. Це ворог стигав свої сили.

Ті, що копали землянки, по повероті на квартири падали вов скошені.

Наїжджала остання ніч.

Сторожив лише невеличкий відділ.

Ніч була чудова - погідна. Це вкінці наїжджала запізнена зима. Брав мороз. Нічну тишину зрідка переривали стріли.

Число українського війська.

Військо, яке мало здерзати більше як чотиритисячну навалу чисельно представлялось ось так: Студенський Курінь /під проводом Омеляниченка/ налісав до 300 душ; 4. сотня І. Української Гайської. Школи в числі 250 т.яв. Днаків; вкінці до 40 гайдамаків, які були певною частиною, бо були між ними й московські старшини. Разом не цілих 600 стрільців.

Команду над цими силами обрав сотник генерального штабу Данил Носенко, йому до помічі були додані ще два сотники ген. штабу Павло Богачевський та Федір Тимченко.

ДЕНЬ 29. СІЧНЯ - ДЕНЬ СЛАВИ.

Падуть німі, зітхань не чути
Не знає ім терпіння, шак!
Хто переміг? - чи-ж збагнути
Во лицарів абсурду трупи
Мостили гордій славі шлях.

Все знемагали, сил не стало,
То дальше морем лилась кров,
Іх так багате, - нас так мало
:/розпукон в душі кричало/
- І дальше біг нерівний йшов

Пробудження.

Ранком збудили стрільців
небуденна поїз. Через станію переїздили
потяг. В ньому було до 2.000 розоружених во-
йсків. Розоружені то значить, що вони мали
собі робити, то захотіли. Во зброя в бага-
тійох в них була. Першою думкою наших стріль-
ців було відібрати зброю. Але москалі найшли
несподівану допомогу...

Старшини легкодушно згодилися пропустити
ти потяг - в напрямі ворога. Не покутували
в них залишки стиг гасел, які казали старши-
"людство" понад Націм! Через ту незрозумілу
"людність" збільшили ми добровільно під
таким ворогів сили.

Щоправда залізничний шлях був в напрямі
ворога підірваний. Сподівалися усі, що моска-
лі будуть усіти йти пішки, а потяг поверне
назад. Але не так сталося. Розібране місце
було під обстрілом української гарматки, що
ворог не міг його виправити. Але як лише по-
тяг дійшов до цього місця, вислали москалі
свій бронепотяг з технічним вирядом. Перехи-
щени через Крути розоружені воєнки при допо-

мові того вираду стали направляти знищене місце. І знов командний склад завагався... Але легкодушність командантів казала їм пошлювати 2.000 "безборонного люду". Вислали вони вкінці лише сотню снаків. Був наказ: "Поперечити, доби не направляли шляху, інакше стріляти з гармат і скорострілів!" Але заки всіли снаки перешити той наказ, - залізничий шлях був вже заправлений і... потяг рушив на північ.

Бронепотяг, який їхала сотня снаків здержати москалів від перехвату, вертав уже під ворожим обстрілом.

Уставка стрільців.

Землянки тигнулися обабіч залізничного шляху у віддалі півтора вертви на схід від стації. Залізничний насип розділяв землянки на дві частини. Тигнулися вони з одного й з другого боку по 3/4 км. Зв'язок між обома частинами удержувався за посередництва людей. Посередині на залізничному шляху стояла будка, в якій був командант Студентського Куріння, недалеко бронепотяг з невтомним Лещенком. Праворуч залізничного насипу лягли снаки, ліворуч студенти й гімназисти. Двадцять снаків сталося на стації, щоб її обороняти.

Свої місця взяли козаки від самого ранку. Тоді ж дістали набій. Дали їх небагато - всього по сорок штук на одного козака, а студенти взяли лише те, що їм дали. Решту /запас/ оставили на стації враз з потягом, в якому оставала команда. Як студентам не ставало набій, післали вони на стацію. Але потягу на стацію уже не було. "Команда" - втекла. Три назвиська остників генерального штабу вкрилися вічною ганьбою, але це не змінило незавидної долі студентів: в найрішучішу хвилину не стало в них набій. Товариші падали - наступали вороги, а здержати їх не було чим. Чи можна уявити собі жахливішу картину?!

Кривавий бій.

Перед наступом вперли більшовики зібрати свої сили в ліску, який закривав їхні рухи. Місць цей був між стаціями Іліскама і Крутами на 2 км. перед бойовою лінією.

Наступ почався біля 9 години. Спочатку наступали лише невеликі гурти на лівій українській дивізії. Рівночасно в перервах почала бити московська артилерія. Обстріл був дуже сильний, але й у рівній мірі, здавалося, стрільна падали в полі. З українського боку відстрілювався Гоценко.

Шов головний наступ.

Нехай про нього скаже сам учасник цього героїського бою...

"Мені видно було три черні, густі лави матросів, що йшли в наступ. Затріскотіли скоростріли, рушниці... Видно було, як падали на снігу черні постаті матросів, але посувалися вони все ближче й ближче..."

Наближався рішучий момент!

Густі лави сірих і чорних постатей йшли у весь зріст.

З окопів тріскотіли до сорок наших скорострілів, рушниці трьох есень знаків та частини студентського куріння.

Падали черні постаті, за ними йшли нові, падали й знову йшли, одні за другими, і черні і сірі лави... Наті окопи, стації і пости кріпко засиналися ворожими стрільнями і кулями, але кріпко трималися наші."

Саме тоді прийшла вістка про відїзд штабного поїзду. Викликало це гнітуче врагіння.

"Але грізні вістки: "нема набоїв"! - "псується скоростріли"! пролетіли по окопах!..."

... А тут черні постаті зналися!

Крики "ура" і "слава".

І все перекипалося! Стріляли один одно-

гс. Обливалися кров'ю багнети ... Але вже-сятеро більше ворогів... перемогли!"

Вдобавок усього, як уже зазначали скоростріли, як уже не ставало набсів, переда-ло командування янаків наказ "відступати".

Але студенти-назнати, чи переплутали при-каз, чи благородне героїство не дозволило їм відступати, - саме кинулися в скажені бій!

Краще дома не бути, як вслі не можна добути!

І тоді як праве крило почало відступати, студенти пішли в наступ.

В той час смертельно поранено командан-та студентської сотні Омельниченка. Це збіль-шило безладдя. Ворог скористав з відступу правого крила та зайшов студентський курінь з другого боку.

Курінь з усіх боків оточили звірські лави матросів, що були "красою і гордістю російської революції".

Матроси скрегзтали зубами із люті. Їх випровадив з рівноваги цей нечуваний опір горстки заваятців, які посміли зайти дорогою цілії величезні армії. Це цього всі вони були ще й п'яні.

Лиш частина студентського куріня вряту-валася. Одні, що були на крайньому, лівому крилі, минули станцію, яку зайняв був ворог. А ті, що були ближче залізничного настипу, не знали про те, що ворог уже на станції. Вони не здавалися. Пробували ще пробитися. Кіль-кох із них заволодали матроси штиками, 35 ді-сталося в полон. Між ними 7 ранених.

Втрати.

Вечоріло. Останки вождів збиралися в ва-гонах. Два вагони були повні ранених. Відве-дено третій. Кипів в них рух і робота. Сес-

три і санітарі перевязували рани. Під сильним обстрілом ворога рушив потяг в дорогу. Все по дорозі обчислювали втрати.

Ватко подати скількість убитих, — кохний учасник подає її по своєму. Треба прийняти на основі порівняння даних, що згинув в бою 200-300 героїв, себто майже половина. Найбільше потерпіла студентська сотня.

Відступ тягнувся довго. По дорозі зривали мости, залізничний торо. Ще в Дарниці під Києвом задержалися козаки довше. Але щез! Марні сили не могли спинити тисячів.

В ПОЛОНІ.

Панила ниви кров їх чиста!
Звершилися: все бій стихав.
І впали всі: героїв триста!
Останній сміх — гнів садиста
В полоні всіх закатував.

Знущання.

Як сказано, 35 студентів і учнів забрали москалі в полон. Того ніхто не знав про їх долю. Аж за кілька місяців розповіли про неї ті, що врятувались...

Їх довго й жорстоко катували. Ось — як розповідав про те один з тих до ім почастилися втекти:

"Усіх полонених привели на стацію. Почався допит і знущання озвірілих червоногвардійців. З нелюдською люттю били прикладами, нагайками і просто кулаками. Здоровезний червоногвардієць із диким завзяттям висмикував волосся із голови студента, пригрозивши: "Тепер будеш знати, як руку на пролетарів піднімати". Далі увагу дикуна звернули скуляри, що були на тмузе студентів". зі страшною лайкою ударив червоногвардієць кулаком по скулярах. Розбите скло по-

повгрузало в'очі. Незасний просив добити його "Підозреш до суду! - У нас без суду не можна" - скидно насмікався салдат.

Коли дикуни задовольнили своє лєть, закнули всіх полонених до часу суду в товарських вагонах. Ранком встав відомий вирок суду: ранені мали відправитися в Харків, а решту мали "записати в разкод /значить:розстріляти!/"

А в іншому місці читаємо про знуцання де й те, як то маленькі киденята підскакували, намагаючись вдарити героїв в лице.

Розстріл.

27 засуджених поставали в ряд. Наближала-ся страшна хвилина.

Але покатошвані студенти в обличчі смерти не впади духом! Учень VII. кл. гімна. Пипський - галичанин - повним голосом став співати гімн. Усі піддержали його. Голос дулав і плів в далекі стени України та напував їх невірною любовію волі і героїських вчинків. "То раз голосніше нісся заповіт горстки "лицарів абсурду" поки не заглушила його сальва воросих карабінів.

І в цій жертві звершилася соборність українських земель, на довго перед уридським актом.

Летали тіла мняків на власній крові послитому снігу.

І ось ведуть ще одного - останнього. Це вже 28 полонений мняк. Голий босий утік він перед посіпаками в село. Та його наїшли... Хата де його скрили пішла з димом.

Врятовані.

Дивним дивом врятувались ранені. Їх мали відставити до Харкова і віддати в руки якогось ближче незнаного Антонова. Але на цастя Антонов в часі приїзду був до неприємності паний. Ранених відставлено в лічницю, а спіс-

ля про них і забули. В протилежному випадку не була б їх минала доля товаришів. Зі шпиталів допомогли втекти раненим сестри-залізничниці і лікарі українці. Так і спаслися вони.

Терор.

✓ По перемозі москалів Україна була безборонна і беззахисна. Вона сплинула кров'ю. За 10 перших днів свого панування розстріляли більшовики 5.000 людей. Самих тільки українських гітлерівців розстріляли 168 за те, що були вони записані в бойовий кірмінь і вільне козацтво. Розстрілювали також тих, які не хотіли вступати до більшовицького війська.

Це було після-слово Крутів.

ПОХОРОНИ.

✓ Стримайтеся Ваші сльози, які котяться!
Ці знаки
поклали свої голови за визволення
Вітчизни
і Вітчизна збереже про них вічну пам'ять
на віки вічні!

Слова голови Центральної Ради проф.
М. Грушевського на похоронах студентів,
в дні 19. III. 1918.

Дли нас чи могла лишиться
на віки полум'я віри; що дала
нам незабутнє минуле.

Це буде друга свита могила
над Дніпром.

В хвилині одчаю, в хвилині
занепаду, в хвилині знесилля
будуть приходити до неї старі

І малі, щоб відживитись
тим святим вогнем ентузі-
азму, який палатиме тут
і під камінним хрестом.

Діти України, - це Ваша
могила, вона буде тим дво-
ном, що вживає живих, - не
дасть Вам спинитись, не
дасть забути.

Цей день стане днем усі-
єї шкільної молоді України.
Від року до року сюди будуть
приходити, тут будуть моли-
тися, тут будуть складати
братську присягу ті, що мати-
муть переступити поріг життя.

І коли життя зітре з на-
м'яти сучасних ці дорогі облич-
чя наших братів, коли прий-
дуть нові люди... вони памя-
тати муть, що тут лежать ті,
що віддали все що мали, -
молодість щастя й життя за
Волю України.

Будьте певні дорогі, неза-
бутні герої, - Ваша смерть не
згинула марно! Чуєте?!

Вона живе й житиме до віку
ВІЛЬНА САМОСТІННА УКРАЇНА!
/Зі статті Стародубської-
Черняхівської/.

Відшукання тіл.

Тіла розстріляних героїв кинули більшови-
ки до ями, не прикриваючи їх. І так були вони
представлені на зир жидівській птиці, яка викльову-
є козацькі очі, що їх не вкрила по давньо-
звичай червона китайка. Але доокопанині се-
ни, по відході більшовиків зі села, зібра-

ли тіла, як дорогоцінні моші, й поховали їх, по християнському звичаю. Та могили поставили хрест.

А як українські війська на ново здобули Київ, рішили відкопати тіла й зрочисто поховати їх в столиці.

19. березня 1918 р. приїхав до Києва сумний поїзд. Родичі, друзі, знайомі приїшли розпізнавати тіла. Та пізнати було тяжко. Всі були по звірськи поморцтовані. Лиця обезображені, - всі до себе подібні... З тих 28 привезених тіл пізнали 5 студентів університету св. Володимира, 3 студентів Українського Народного Університету /між ними команданта Студентського Кіриння Омельниченка/, та 5 гімназистів /між іншими і тіло Пипського, що то перший перед розстрілом зачав співати гимн, та Андрія Соколовського, котрої сестра перед відїздом на фронт вговорювала не кидати її/. Десятьох тіл загалом не розпізнали, так були понівечені.

Про похорони повідомив президент Республіки М. Грушевський членів Центральної Ради підчас засідання. Зізнав він, що би перервати засідання та взяти участь в похоронах. Підчас того промови чути було грукіт в стіну з надвору.. Це саме здійснювали з будинку двоголового орла, герб колишньої "єдиної - неділимої" Росії.

Остання дорога.

А в годині другій по полудні рушив з пасажирської здалені київського залізничного будинку сумний поїзд. Попереду йшли учні різних шкіл, - дівчата несли вінки й квіти. За трунами йшли найближчі - супроводжали на вічний сон своїх синів, братів суджених. Лиш за кількома трунами не було нікого - крім друзів із шкільної лавки та товаришів зброї... Це

були гімназисти - Галичани.

Поруч тисячі і тисячі. Це дякувала столиця тій, які своєю кров'ю їх боронили. Похід зупинився ще перед Педагогічним музеєм. Промовляв голова Центральної Ради.

Співав студентський хор під управою Комісії. Похорони відбувалися на кошт держави.

Похоронено всіх на Аскольдовому кладовищі, в братській могилі над кручею, звідки простягається виїз на поля далекі Тернопільщини. Так і по смерті могли ці герої дивитися на місце свого чину, на Крути. Похоронні обряди скінчилися пізно, як вже багряне сонце скривалося за Гніпром.

День похоронів це був розкішний, весняний - погідний день. Здавалося що це кров поляглих кличе всіх живих творити знову нове життя.

Могили вкрили вітки і квіти. Це було незвичайно болісно дивитися на написи... "За честь і волю України положивши життя під Крутами"... "Синам України - борцям за її волю"... А це ще один напис переживався в пам'яті до наших часів завдяки тому, що записав його один відвідувач могили: "Милому моєму Грицеві від його Слеси"... і додає читач від себе: "Певно цей напис хвилюючим олівцем, що біжить нерівними каракульками, виштов з під руки обмотаної душиками-гарячками шовками"...

На полях Тернопільщини під Крутами мав стати пам'ятник. Цілий нарід мав причинитися до того.

Але до сьогодні пам'ятника немає! Ти не повинен це бути спонуком до кривавих спроб відзискати загарбані землі і здвигнути пам'ятник не лише грошовими складами, але й трудом цілого народу.

А крім цього вічна пам'ять про Крути, передавана нами з рода в рід, з покоління в покоління буде тям крицевим пам'ятником, якого не зничать ані обставини, ані зуб часу.

ЗНАЧІННЯ КРУТІВ.

І впали всі і не спинили
Нового наїзду варвар; -
Та всі лягли, а не спочили,
Добули славу і нам лишили
Бесмертний взір: героїства ча

"Чужинче! Іди і Україні
Скажи, що звершено наказ!
Хай не сумує! На руїні
Збудуємо нові твердині
І в бій підемо другий раз!

Скажи, що шлях покажуть Крути,
Що замість терня ореол,
Що Україні вічно бути,
Про Україну всім почути,
Бо світа це новий престол!"

Найбільше значіння Крутів в тому, що вони стерли залишки рабства, які в нас покутували. І то з одного боку стерли герої своєю жертвою вину сучасних їм політиків, які каригідно занедбали організацію військових сил, з другого боку перестерегли грядущі покоління трагізмом своєї смерті, щоб не робили вони подібних помилок.

Тільки значення в тому, що відновили вони славу традицій наших воєнних змагань, яку перервали століття неволі. Вони вказали, що українці можуть спромогтися і на найбільше героїство ще й сьогодні, як здібні були до цього тому 1000 літ назад! Вони дали той зливий приклад для наслідування, який рве, потягає, запалає. Уже сьогодні не треба нам чужих прикладів і взорів з чужої історії. Чужинці можуть захоплюватися Термідори і спартанцями. Ми маємо

свої Крути, які жертвенністю перевидають Тернопілі.

Крути струснули совість усіх живих і поставили їх всіх на ноги до боротьби з москалями. Вони вказали правдиве лице комунізму і візвали цілий наріц до боротьби з ним. Ця боротьба ведеться до сьогодні; вона ще не рішена!

Крути з тою кривавою рачою, що вимагав відшлати, Крути зобов'язувть нас до ділання і визначають нашому діланню ясний план і напрям. До з кров і кість просло нам переконання, що не відно нам сліди, доки не сповниться заповіт Крутянських героїв. А якби ми не вспіли цього заповіту звершити самі, мусимо передати його нашим нащадкам...

Крути навчили нас розуміти і цінити жертву. Вони дали нам віру в свої сили. Вихована на Крутах молодь - це будуть ті лідарі, що широко рознесуть славу України по цілому світі, які запевнять її не лише волю але і владу і могутність і невпинний розріст. У хвилинах невдари і невдач зачепимо в Крутах нової сили до наших дальших змагань.

Крути вкіні і приневомили чужинців подібляти українців і їх безприкладну жертвенність, яка мала збудувати Велике Майбутнє.

Саме один з істориків Крутів, що не в тому трагедія Крутів, що під Крутами згинули студенти. Вони таке саме гарматне м'ясо, як і всі інші громадяни. Трагедія в тому, що за тей провідною верствою Нації не було мас. Вони не повели на сласи за святу правду тих мас, які були б напевно підли, які хотіли іти але до цього не зивав їх і не організував провід". І саме Крути сотворили нам ті маси, які в майбутньому підуть взором перших героїв. Крути виховали і той провід, який в майбутньому зуміє повести маси, який не буде зв'язатися ніякими соціалістичними фразами

й оглядатися на людство". Провід той пове-
де український наріч за українську справу,
за владу і землю до могутності і слави.

✓ То з крові і посіву крутянських героїв
вирос український націоналізм.

То з посіву Крутів родились ті матері,
про які записав літопись Української Револю-
ції.

На Україні кинула боротьба. У отамансько-
му авті стояв Головний Отаман і далековидом
приглядався розвиткові бою. Нечайно приїгав
до авта страдальна мати з немомлятком на ру-
ках; мати ціла в крові. "Ще все, що заста-
лося" - показувала на малу дитину. "Я знаю,
що Ти Петлюра..., возьми і одну останню мою
дитину".

Виявилось, що в цій матері всі сини зги-
нули на полі бою. Вона ^{до}присіла й останнього,
щоби підстав смерть братів. І віддала його
під команду Головного Отамана, котрому віри-
ла котрого боготворила Україна! - А може її
перший син згинув під Крутами?...

Ж

К К

Як бачили ми, українці вступили в світо-
ву війну з залишками рабства.

Во в житті гуртів, суспільностей чи на-
цій бувають іскри, які раз жерпють і розго-
ряться, раз погаснуть і ледви попеліють -
то знов грань спалахне живим вогнем - то во-
гонь розвинеться в стихійну пожежу. Цілих
іскрами є життєтворчі ідеї, а гранню людські
душі. Ідея живе так довго, як довго живе бо-
дай один її носій чи хрець, - прсрок, вождь,
поет...

Був час в українській історії, коли до-
гаряла вже грань, ледви попеліли іскри. Гину-

ли великі ідеї, які до недавня оживляли українську Націю. Згинула ідея, яка казала українцям боротися за свою державність, ниділа вже й ідея національної окремішності. Нація переміналася поволі, поступово в нарід, в якусь безобразну масу з деякими культурними надбаннями, в племя з місцевими звичаями. Українська Нація вросла в чужий організм, ставала складовою частиною інших народів.

Тоді великий Шевченків геній був у здвін на сподох, на тривогу, роздував на ново попливчі іскри, будив нарід од безділля і рвав його до чину, до зусилля. І врятував Націю, але його кличі ставали лише поволі зрозумілими. Тому й линуло багато часу від бойового проголошення: "Вставайте! — каждани порвіте"! до спроб здійснення цього гасла, переведення його в життя. Із усіх думок підвляючі більшості близьчили від Шевченкового клича були гими: "Боже! царя храни" /російський/ і "Боже буди покровитель" /австрійський/. Бо українці стали подвійними патріотами й забули про змагання до самостійності. І на сором наш єдиний нарід ділився на "російських українців" і на "австрійських українців".

Це й було причиною ряду помилок в часі революції.

Як далеким був наш спосіб думання від способу думання от хочби наших сусідів, також у той час поневоленіх — поляків. Їм довгі віки просвічував в неволі золотий сон про могутність батьківщини — "од моря до моря". Німці хотіли своїй вітчизні вибороти зовсім одиначне становище, шукали її, як самі казали: "місця при сонічку ясному". Англіїці казали своїй батьківщині долати над морями, а австрійці просто: "Приказувати світові цілому". Рабська вдача тодішнього українця не могла собі уявити цього розмаху, цього гону на вершини.

Коби лише віра у свої сили, завзяття
велика клятьба;

На Моті Води, Корсунь і Батіг!
На честь героїв, що лежать в могилах,
На попели діток, попалених тирцем,
На горду кров, що на'тече у жилах, -
Я присягаю і клинусь!

11 11 11 11 11 11 11 11 11 11
11 11 11 11 11 11 11 11
11 11 11 11
11

УРЕТЪИМОСЪ

1287 cm 990cm

Певні, що вже в недалекому часі сам нарід український зведе з ними рішачу і дефінітивну дискусію на цю тему. Сміємо тільки твердити, що це буде в напрямі досягнення IV Універсалу і ніяка, навязана зі зовні форма державності України не перевищить IV Універсалу. Все що буде манівцями, а то й просто зворотнім шляхом від IV Універсалу і тому часовим, не довговічним, як то є і зараз на Батьківщині.

І тому святкування річниці IV Універсалу є найголоснішим протестом проти окупанта, упізнанням за визволення і за волю Українського Народу.

І коли тепер довелось пригадати собі ці історичні його слова, то знову-ж таки

не для того, щоб з якимись особливими власними гордощами чи то пихою підкреслити, що і ми всі до того в якійсь мірі спричинилися. І не навпаки — не із зітханням і сумом, що це було і... минулося вже... не вернеться... ні! Пригадуємо собі з радістю і вдячністю, що IV Універсал був, та що з обітницею всю решту свого життя присвятити чинним змаганням за „Українську Народну Республіку, самостійну, ні від кого незалежну, вільну, суверенну Державу Українського Народу“, щоб уже раз назавжди здійснити віковичну мрію предків наших, сучасників наших, що за неї разом з нами змагалися за нашу власну, найулюбленішу, досить вже таки нами вистраждану і значно нами заслужену мрію.

Оксана Печеніг.

СМЕРТЬ КОЗАКА.

Подушки розкидає метелиця;

Простиралла ой, стеляться, стеляться...

Мій козаче, мій друже, лягай!

Колисанку шумітиме гай.

Я сама укладу тебе в ліжко,

Підіб'ю ще й перинку у ніжках...

На добраніч схиляється гай.

Мій козаче, мій мужу, лягай!

Розвиває завої метелиця...

— Козак з дівою білою жениться...

Макар Карпенко.

Крути.

Ідеологічно-державні й ідейні здобутки боротьби за визволення Українського Народу в роках 1917—21 відносно досить повно і ясно зафіксовані для історії, нащадків і сучасників у відповідних державних актах — чотири Універсали Укр. Центральної Ради, відозвах, систематично-хронологічних збірках матеріалів з цієї доби, розвідках, мемуарах.

Не так щасливо є з зафіксуванням чинної збройної боротьби, що ту укр. ідеологію державну та ідеї скропила кровю, як останнім, найтяжчим, але і найбільш переконуючим аргументом права Українського Народу на свою Волю і Державу. Правда, українська мемуаристика, особливо в останні роки, спішно наздоганяє свій запізнений обов'язок, але все-ж вона спинається на подіях пізніших — з років кінця 1918, 1919 та 1920.

Роки 1917—18, початки творення української мілітарної сили, а тим більше перемоги чи пораз-

ки, понесені українським військом, в більшості лишаються й досі українському загалові незаними, або знані лише з неповних, доривочних натяків, заміток.

Однією з подій цієї першої доби українських збройних змагань, подій, що варті уваги й признання, й які чим далі, то все більше стають знані і шановані, але все-ж ще мало записані й з боку фактичного устійнені, є Крути. Відомо про них зі спогадів самих учасників їх, що в дуже незначній кількості залишилися в живих та виїхали пізніш і на еміграцію. Дехто з них як п. Л. Л. в книжці IV Л. Н. Вісника за рік 1926 під назвою: „Спогади про події під Крутами“, і ще один під літерами М. Б. в „Трибуні“ під назвою „Крути“, що передруковано потім в Календарі „Червоної Калини“ за рік 1923, вже містили свої згадки й тим вшанували поляглих за українську державність. Були замітки і не учасників самих подій,

як 1) Д. Дорошенка: „Памяти тих, що полягли під Крутами“ в кінці брошури Р. Давнього „Про Січових Стрільців“, 2) Антона Крезуба в книжці ІІ ЛНВісника за рік 1928 „Українські Термопілі“, 3) Навара Гнатюка „Герой з під Крутів“ в книжці ІХ ЛНВісника за рік 1928, 4) М. Битинського в неперіодичному журналі „Гуртуймося“ за листопад року 1929 і Вересень р. 1930 під назвою „Із новітніх легенд“, 5) В. Філоновича в журналі „Гуртуймося“ за січень року 1930 „Українські Термопілі — Крути“, 6) В. Проходи там-же: „Крути“, 7) В. „Літопису Червоної Калини“ за лютий року 1931, 8) В. А. Антонов-Овсенко „Записки о Гражданской войне“, том І року 1924. Розділ VII, сторінка 143—148.*)

Спогади самих учасників Крут в де-чому, важливішому для пильного дослідника фактичного боку події, не погоджуються між собою і, взагалі, досить доривочні. За це їм не доводиться докоряти, бо не гадали вони під час бою за Крути, що їм доведеться списувати ці події, та і не в ролі кореспондентів від преси брали вони там участь.

Статті і замітки неучасників в більшості некоректні, або настроєві на пошану поляглих. Тому і точних дат та деталей події в них вимагати теж не доводиться. Особисто знаю ще таких учасників Крут, що могли б подати до преси свої спогади, але ще не подавали: 1) Д-р Ігор Лоський (Берлін), 2) Інж. Кошман (Подєбради Ч. С. Р.) Зі слів інж. Кошмана припускаю, що максимально точні і цікаві фактичні дані міг би подати. 3) Полковник Лощенко к-р. арт. бригади Зап. дивізії і командир „броневика“ на самих Крутах, бо він, як старшина, вже в той час міг бачити і оцінювати далеко ширше і більше, ніж ті, що про Крути вже згадали, і які були там лише, як студенти, або середньошкільники старших класів з 2-х тижневою тільки муштрою. Тому його агадки й коректи до тих спогадів, що вже друковані про Крути наблизили б опис перебігу подій під Крутами до дійсності і змалювали б можливо ситуацію цілого відтинку, фронту; бо без цього Крути в спогадах учасників велика, глибока трагедія, але все-ж місцева.

Особисто переконався і в тому, що учасники Крут, зійшовшись удвох, пригадують далеко повніше і точніше, ніж поодинокі, підтверджують логічні міркування і припущення тих, неучасників, що про Крути думають: Чому так сталося? І взагалі, тільки зі взаємного обміну спогадами і з відповідних взаємокорект самих Крутян повстане повна істина про Крути. Тому нехай це буде апелем до них для вшанування їхніх же найближчих товаришів, поляглих — згадати про них і подати тим, що вже в написано в цій справі, і внести в те свої зауваження. А коли-б ще до того знайш-

лася десь і мапа двох або трьохверстка, то це значно допомогло-б змалювати ситуацію Крутянську.

Базуючися на спогадах Л. Л., записаних і поновлених ним на підставі переданих мені на словах неписаних спогадах інж. Кошмана, події під Крутами і те, що їх попереджало, схематично зазначую без деталей так: Все українське громадянство, і в тому числі наймолодше — студенти і старші класи учнів середніх шкіл, до Різдва року 1917 відчували і побачили, що вся мілітарна маса у вигляді числених і многолюдних полків у Києві при Центральній Раді не є жадна сила. Полки, стомлені невеликою війною й розколювані революцією, були або байдужо-нейтральні до ідеї української самостійності, або навіть і активно ворожі. Носилися чутки певний час, що українській молодій державі небезпеки немає, що в Києві стоїть сила війська, на фронті „дві армії“. Головнокомандуючий п-к Капкан. Але з поведінки полків у Києві росла тривога невпевності і за той фронт. Для українського студентства ставало все більш і більш ясним, що є головнокомандуючий, але немає армії. І головне, що ця небезпека мало ким оцінюється належно. Тому студентство, що в той час входило і до Бойового курія соц.-революціонерів при Центральній Раді, подає ініціативу створення організаційного комітету, який переш би організацію надійної озброєної сили для захисту загроженої молоді Української Держави. Це припадало приблизно на ті часи, коли і Небжанчик Петлюра був заміненний Поршем, якого Генеральний Секретар військових справ, але ще не почав формування Слобідського Кошу з червоних та чорних гайдамаків. Тому ініціатива добровільної самообілізації академічної молоді йшла рівнобіжно, але поза керівництвом з його боку. Такий організаційний Комітет по створенню студентських військових формацій склався перед Різдвом року 1917. Відомо, що до складу його входив і досить видну активну, творчу ініціативу виказував в ньому студент Король з Галичини.

Комітет оголосив у київській пресі відозву до академічної молоді. В ній зазначалося, що надії на українські полки в Києві завели, що вони української державності не оборонять і що треба братися до цього студентству. Відозва повна свідомості всього загрозливого стану суворой дійсності. Діткнула вона амбіції і мітингувальних без перестану українських полків. Де-які з них надіслали до Центральної Ради навіть протести проти відповідних місць студентської відозви, що дотикали їх. Однак не образилися остільки, щоб для позискання собі сатисфакції, вийти на фронт і збити кваліфікації що-до себе з боку студентства. А студенти стали вписуватися на відозву до „Українського Студентського Січового Курія“ (а не полку, як зазначає М. Б. та Д. Дорошенко). Навчалися муштри у дворі і в помешканні І. Української Військової Школи в Києві, зукрінізованого „Константиновського воєнного училища“. На ніч розходилися домів. Навчали три старшини (призначені забути) — що не належали до складу військової школи. Ближчого органічного звязку цих старшин зі студентами не утворилося, що потрібне у всякій частині, а тим більше, що вже йде на

*) Бібліографію про Крути доповнюємо ще ось цими літературними пам'ятниками, не згаданими у статті:

1. Удовиченко О. ген. „Загибель студентського курія під Крутами“ — „Військова справа“, 1928 р. Париж. ч. 2; 2. Борис Монкевич: „Бій під Крутами“ — „Поступ“, 1929. Львів ч. 2; „Молоде життя“, 1928 ч. 1—2, 1929 ч. 3; „Український Голос“, 1930. ч. 4. Перемиськ. — Редакція.

фронт. Не створилося і тому, що мало спільно навчалися, і тому, що це навчання було добровільне, а, навіть, в цім разі не досить і регулярне, систематичне. Не мало допомагали студентам та середньошкільникам й юнаки, як більш вже вимуштрувані і досвідчені інструктори. Багато з юнаків були послані в свій час до школи з фронту; отже мали не малий стаж і досвід практичний. Муштра тяглася вже тиждень, коли було повідомлено студентів і середньошкільників Січового кур'я, що мається на увазі від'їзд на фронт. Їх вже додому не пустили, затримали в помешканні військової школи і стали муштрувати інтенсивніш. За тиждень ще видали обмундировання, але більшости бракувало взуття, особливо чобіт. Тому загальний вигляд неоднаково вдягненої частини був „нерегулярний“. Але молодші середньошкільники дуже пишалися в довгих шинелях і простих салдацьких шапках, особливо при від'їзді перед своїми знайомими (а найбільш панночками); бо це середньошкільник 6—7 класи років 16—17 підносило до рівня повноправних дорослих громадян молодшої держави, відповідальних за її долю захисників батьківщини. Всього записалося і муштрувалося до 150 чоловік студентів Київського Володимирського Університету та середньошкільників 7. та 8. класи м. Києва разом. Шостої і нижчі класи не закликалися навіть і не допускалися, але охочих не бракувало, і де-які, не двілячися на всі заборони своїх старших товаришів, все-ж таки вчепилися до вагонів при від'їзді, й їх виявили тільки вже далеко за Києвом в дорозі.

Юнаків військової школи було до 50 чоловіка на чолі з н-ком школи генштабу капітаном Носенком, що потім під час повстання проти гетьмана в бою проти військ Директорії на ст. Монастирище передався до Деникіна.

Цей увесь загін з 50 юнаків військової школи, 150 чоловік Студенського Січового кур'я, двох гармат з українською обслугою ще з фронтових кадрів та декількох чоловік Київської військової (тоді вже українізованої) фершалської школи, разом мало-що за 200 чоловіка під командою п. Носенка, невеличким потягом зі ст. Київ-товарний, вирушили в напрямку Конотоп—Бахмач. Дата від'їзду точно не зазначена. В дорозі були довго через хаос і перевантаженість залізниць демобілізацією фронтів, а також і через ворожість залізничників до українського війська. Ця ворожість доходила до того, що не давали води до паротягу. Доводилося ставати цілим потягом в таких випадках у полі. Паротяг їхав до стації без потягу, там набрав води ніби для самого себе, вертав назад за потягом і без зупинки потім проскакував ворожу стацію. Так було і в Ніжині — найближча стація до Крут. Дня 14/27. січня по обіді року 1918 потяг зупинився на ст. Крутах. Вивантажився. В 1½ верстах на схід від ст. Крут в полі, по обидва боки тору залізничного, обрали позицію. протягом по ¾ кілом. з кожного боку тору. Передня лінія по обох боках тору юнаки, як більш вправлені і звиклі до бою, мішма зі студентами, а на 100—150 метрів назад, друга лінія, теж по обидва боки тору зі студентів та середньошкільників. Насип залізничний остільки високий, що правий і лівий відтинки фронту не бачи-

ли один другого. Зв'язок утримувався тільки через залізничну будку коло самого тору, де містився старшина н-к Студенського кур'я при кулеметі, та ще з імпровізованим „броневиком“ — що складався з гармати на відкритій платформі — якою вправно орудував н-к Лощенко з 3—4 козаками. Ця гармата, виїзжаючи вперед кілометрів на три, курсувала на торіві вперед, бачила добре обидва відтинки свого фронту і розвідувала ворожий.

Гармата ця не належала до ешалону юнаків і студентів, що оце приїхали на фронт. Вона замінила справжній укр. панцеряк, що був поцілений і підбитий більшовиками ще на ст. Макошино коло річки Десни на лінії Гомель—Бахмач, і де бійки точилися (спочатку слабші) ще з-перед Різдва року 1917. Весь час фронт в цім напрямі, і в напрямі Конотопу на ст. Бахмач, утримували гайдамаки ген. Пресовського. Вони без зміни тут боронилися і були вже досить вимотані та стомлені. Крім того, в цім же районі Студенський Січовий кур'я здивав і де-кілька чоловік кіннотчиків, скоріше в характері ніби партизанів. Гайдамаки і партизани були потиснуті зі ст. Бахмач військом московським під командою тов. Берзіна, що формував загони для відправки на Дон, де більшовики хотіли перш за все стлумити самостійницькі змагання Дону за часів Каледіна і Кубані. Базувався Берзін на Гомель і Новозибків. В Брянську це-ж саме робив Кудинський; після-ж захоплення 19. січня Полтави, а 24. січня і Романдану, частину війська послав на Бахмач і Муравйов. Штаб Муравйова 27 січня перенісся до Бахмача, в якому всі ці більшовицькі сили об'єдналися і повели наступ. Нарком Антонов-Овсєнко, командуючий всіма більшовицькими силами на Україні і Донові, подав за телеграмою йому Муравйова з Бахмача, що сили самого тільки Берзіна, на які йшли з Гомеля, склалися з 3000 салдатів, 400 матросів та 12 гармат. Перед цими силами жменя українських гайдамаків залишила Бахмач і через ст. Плиски, найближчу до ст. Крут з боку Бахмача, відступила на ст. Крути, де 14/27 січня і з'єдналися з Студенським Січовим кур'єм та юнаками. Вправленість і відвага гайдамацька підбадьорюючо впливала на недосвідчених ще студентів.

Студенти й юнаки на ніч окопалися на своїх місцях в боввій лінії. Окопи не глибокі, тільки для лежання. Нанесли потроху соломки, і так провели ніч всі на місцях. Погода була вохка, мокра, і люде за ніч перемерзли та без потреби перетомилися. В цім видно неекономне витрачання сил і відсутність керівництва з боку начальників кур'я і цілого загону. Верхівні розвідали місцевість спереду лінії до ст. Плисок. Нічого тривожного ніби не спостерігли. На другий день (28/1) тільки гармата „броневика“ виїзжала наперед до ст. Плисок і пострілювала. Ворог мовчав, але з „броневика“ видно було, що до ст. Плисок підійшло де-кілька — до 5—6 потягів за день. Події слідуєного дня з'ясували, що то ворог скупчувався. Ніч з 28. на 29. січня пройшла тривожно. На ранок 29. січня більшовики без перешкод встигли скупчатися в ліску, що був між ст. Крутами і ст. Плисками, в 2 кілометрах перед бойовою сту-

денською лінією лівого відтинку (як дивитись на Плиски — до ворога); о годині 9. почали потроху пострілювати та наступати невеличкими групами на лівий український відтинок, приковуючи до себе всю увагу лівого українського відтинку.

Вмілою і влучною, та бадьорою стріляниною юнаків наступ стримувався і посувався досить мляво, хоч і неослабно-настирливо. Трохи згодом стала пристрілюватися з ст. Плисок ворожа артилерія і то по правому українському відтинку, який був добре видний їй, а лівий був закритий лісом. Перед полуднем ворожа артилерія навалилася на правий укр. відтинок і значним своїм погнем в значній частині понищила юнаків і студентів, а більшу частину змусила до відвороту. Однак втечі юнаків не було. Одна-єдина гармата укр. „броневика“, теж під обстрілом, подалася взад і залишалася якийсь час на лінії обох укр. відтинків; але коли правий відтинок порог артилерійським погнем знищив, то укр. „броневик“ побачив де-кілька густих лав більшовицької розстрільної, що йшли одна за другою на правий відтинок укр. фронту. Гармата під цим наступом, не маючи вже з правого боку укр. відтинку заслони, теж подалася трохи взад. Старшина коло кулемету в будці н-к Студенського Січового кур'я теж був забитий в цей час. Отже, зв'язок лівого відтинку з правим зовсім страився. Негайно ж почався інтензивніший наступ більшовиків проти лівого відтинку з лісу. Юнаки добре відстрілювалися, але під натиском численнішого ворога, відстрілюючись, стали переходити на іншу позицію за другу тільки студенську лінію. Відстрілювалися і студенти. Наразі несподівано почувся стріли у крило лівого відтинку, та трохи вже ніби і з тилу. Така несподіванка сталася тому, що на ліному крилі лівого відтинку був в досить таки привабливій близькості гайок з де-кількома хатами. Там сторожі не було виставлено і не пильовано того, прихованого гайком і хутором підступу по долині, що виходила в тил українському лівому відтинку за ст. Крути, і яка була в півтора кілометрах позаду лінії фронту. Отже, ці стріли з тилу викликали замішання серед лівого відтинку. Де-хто, в більшості юнаки, які в цей час влівово переходили на іншу лінію, не спиняючись пройшли ще далі взад і вимкнулися з воїно ворога; а студенти і середньошкільники — переважно зірвалися, замішалися; одні пішли за юнаками, тим більше що багатьом з них не вистарчало набоїв, бо їх дано було кожному не більше як по 40 штук. Юнаки самі, як дослідченіші, щодо постачання в бою, набрали собі доразу більше, а студенти брали те, що їм тільки давали. І коли під час наступу на лівий відтинок набої виходили, то послали за ними на стацію до потягу; а потяг з н-ком загону п. Носенком від'їхав в поле за стацію кілометрів на два, і набої до дійної бою в найкритичнішу хвилину не встигли. Друга частина стала відступати на ст. Крути, яка теж уже в цей час була захоплена більшовиками, що наступали без перешкод, крім стрілянини з „броневика“ з боку правого, знищеного раніш укр. відтинку. Як ті де-кілька студентів, що залишилися на стації Крути, як близькорові, менш здатні до бою, так і ті, що відступали на ст. Крути, не знаючи що вони

вже у ворожих руках, попали до рук більшовиків. Де-хто був поранений під час відступу, або заплінувся з відступом і був відрізаний вже тим більшовиками, що появилися з лівого крила лівого відтинку. Разом ніби повало до рук москалів 34 чоловіка. З них 7 поранених, яких повезли на лікування. А 27 чоловік на другий день 30 січня після довгих, жорстоких, звірячих знущань оскаженілої московської матросні і червоногвардійців було позамучувано. Дратувало й заохочувало до кривавого інквізиторського садизму москалів те, що захоплені студенти і середньошкільники переконуючо доводили московським зайдам, що вони гвалтують волю Українського, віками гнобленого, Народу, що розходиться з їхніми революційними гаслами. Треба взяти на увагу, що згідно спогадів Антонова-Овсієнка загони Берзіна були аж протягом місяця мало чинні, розвалювалися самі без бою, і що, коли їм було наказано пробитися з боєм через ст. Бахмач, яку боронили гайдамаки, на Дон, то вони зібрали мітинг і на цьому відмовилися йти проти українців. І Берзін мусів їх везти назад через Брянськ та далі відправити через-Вороніж і ст. Ліски. Не можна сказати, щоб тільки сама українська агітація в обороні своєї Батьківщини так ділала на той розмітінгований натовп московський. Не українську визвольну ідею вони поважали. Їх більше страшила гідна і недвозначна категорична постава українських гайдамаків на ст. Бахмач. Але факт контр-агітації з боку українців очевидно розлючував поодиноких москалів, що йшли окупувати Україну без огляду на чистоту і революційність її ідеї. І вони-то з тим більшим садизмом і доконали знущань над безборонними вже українськими студентами Крутянами, які і перед очевидною смертю ідейно відстоювали своє право зустрічати непрошених москалів зі зброєю під Крутями. І з цього боку українська молодь напевно була дужча за напасників. І за кожен її аргумент ідейного порядку порог прострікував багнетом або бив прикладом рушниці. Так їх всіх без винятку було замордовано, що рідко кого потім пізнали при похоронах в Києві, вже як вернулася Центральна Рада з Житомира, навіть рідні матері.

В цім то й є найглибша трагедія Крути, тим викликають вони найтепліші почуття, що тут українські найчистіші, кристалеві ідеалісти, наймолодша молодь, що вірила ще чи не найбільше, як у зброю у власних руках, у переконуючість аргументів ідейно-теоретичних визвольних, в атмосфері яких вона виростала дома, в школі й які розгорнула особливо всезагальна Російська Революція, що ці ідеалісти українські зустрінулися з навалюю захланного, відвічно: кровожерлого, нічим неблаганого московського, окупанського азійсько-дикого садизму, який на всякий найважливіший аргумент українських юнаків, повний помсти і ненависті решетив їх багнетами, а вони про рятунок і помилування не благали його.

Приблизно тільки половина всього загону юнаків і Студенського Січового кур'я зібралися по 4 годині по обіді до свого потягу в полі, що їх всіх кинув був під час бою без зв'язку. Всі до нього і, поставивши на поготові кулемет та підобривши де-кількох ще поранених в дорозі під

час відступу і навіть всідання до возів, під натиском пороги відіхали далі на ст. Ніжин і далі до Києва, зриваючи за собою залізницю. А помордовані полонені Крутяни були по весні, як вже було зазначено, поховані на Аскольдовій могилі з відповідними урочистостями. Так скінчився бій під Крутами.

Муравйов телеграфував Антонову-Овсієнкові і Совнаркомові, що „Після двохденного бою, перша революційна армія тов. Егорова, при підтримці другої армії тов. Берзіна під ст. Крутами розбила контр-революційне військо Ради під проводом самого Пеглюри. Петроградська червона гвардія, Выборгська та Московська гвардія внесли майже самі весь бій на своїх плечах“. Отже, як видно все-ж такі українських більшовицьких частин не було проти Крутан і тільки червона гвардія Петрограду, Москви та Выборгу. Правда, з моментів політичних, щоб ніби то не виглядало на окупацію Москвою України, Совнарком по радіо „всем“ оповістив про „здобуття Києва військами під проводом Помнарсекретаря по військових справах Української республіки тов. Коцюбинського“. Але сам Коцюбинський по спогадах Антонова-Овсієнка своїх загонів не мав, і до здобуття Києва чинно не спричинився.

Дата здобуття Круг Ант.-Овсієнком подається за телеграмою йому Муравйова — 30 січня. В українських учасників Круг всі ці дні рійняться на 1—2 дні в той і вищий бік від цієї дати.

Оце так схематично, без деталей, що так важливі будуть істориком української збройної боротьби за визволення, а в даний раз вистарчаючи, щоб шанувати пам'ять Крутян, випадав бій під Крутами. Нічого в цьому особливого надзвичайного. Бій, який Українська Армія мала за час боротьби не мало. Були навіть кривавіші, були не одні ще й знищення над переможеними або полоненими нашими. Але чомусь цей бій входить уже, як зразок офірності і мучеництва, як легенда героїзму до української історії. Чим далі, тим більше пам'ять Крутян стає шанованою. Щоб означити найкоротше, але і найглибше все значіння Круг, скажу, звичайно, що Крути це Українські Термопілі — подібні до грецьких, під якими подляг героїською смертю Спартанський цар Леонід зі своїми 300 воїнами, стримуючи в році 481 до Різдва навалу війська царя Перського. Ксеркс в 1.700.000 людей. Цей бій, що протягом уже 2500 років до Круг був для всіх народів світу зразком жертвеності для Батьківщини, не занесений, як перлина мистецької творчості генія військового, до історії військового мистецтва. З цього боку він нижче не лише творчості Епамінонда при Левкстрах року 371 до Різдва, а навіть і творчості Мильтіада під Маратоном року 491 до Різдва. Термопілі-ж в зразком і перлиною для історії людської офірності й самопосягати Батьківщини й її незалежній державності. З цього боку дійсно є схожість поміж спартанцями Леоніда і студентами, середньшкільниками та юнаками українськими з під Круг. Однак таке шаблонне порівняння випадав не на користь самопосягати й сили жертвенного духа та відданості наших героїв Крутян. Треба не забувати що: 1) Спарта в час подій в Термопілях була вже від 300 літ не лише само-

стійною державою, але і державою тегемоном над іншими державами тодішньої Греції. А Україна до часу Круг була 264 роки у неволі, в якій страждала навіть імя своє. 2) У Спарті цілий уклад життя, побут був мілітаризований. Кволик немовлят викидали до річка, без огляду на почуття до дитини батьків, а особливо матерів цих немовлят; ці матері все-ж звикли з тим, що так вимагав неумолимий закон їхньої батьківщини. У Спарті вже від 7 років хлопці вчилися вправам гімнастичним і військовим. Дівчата від них не відставали. Матері і сестри своїм синам, братам чи нареченим; випровожаючи на війну, зичили: „Зогингом або на щиті“. Ціла літературна творчість була повна моментів мілітарно-героїчних, занесених переможно-легендарних. На Україні ж за вибранцем плач в народніх масах, а в літературі нерозуміння, що муштра набула йому пригода і для здобуття власної державності. У Вяниченка салдат це тільки той, що роастрілі в явсуджених революціонерів або що ціла істота його протестів і бурить проти самої муштри і вправності („Боротьба“). Теж саме і у Івонікон-го Михайла із „Землі“ — Кобилянської. Цей військовий зразковий хлібороб, селянин, син землі, що чув і розумів ніби аж її містинне дихання й мову — який він спритний на господарстві й як він сердешний мучиться і терпить від муштри у війську, якої не може ованувати його селянська неграбність. 3) У Спарті цілий наряд був за Леонідом з його спартанцями, чекав від нього героїзму, як чогось звичайного, можливого. Цілий геній народний був з ним; а на Україні тоді 20.000 армія по підрахунок Антонова-Овсієнка на час вже здобуття Києва Муравйовим оголосила нейтралітет. Перед цим вона була далеко численіша, але все йшло до дому. Залізничники і наряд не лише не благословляли Крутян на бій з москалями, а навпаки, робили їм все, що могло бути найбільш вороже. Український геній народний, коли це не порожня абстракція і пусте слово, а щось конкретне, масове, в цей час що найменше демобілізувався і тому мусить нести докір за долю Круг і Крутян. 4) Спартанці в Термопілях використали непереможно природу, місцевість їм сприятливу; а Крутяни опинилися в чистім полі не вміючи свою місцевість хоч трохи використати. 5) Нарешті, спартанців вів Леонід. Зрадин їх Ефіальт. А Крутяни були ведені Ефіальтом. Їм бракувало свого Леоніда. І на тлі одних обставин, що були за спартанців і рішучо проти Крутян, на тлі цих переваг Термопілів перед Крутами героїчність наших Крутян збільшується, що найменше вдвоє. На погляд громадянина молодого Української Держави, що ще не зовсім перестав бути звичайним собі обивателем, який пасивно споглядав всю революційну заверюху, й безсилний був на щось ініціативне, організуюче; вчинок Крутян серед тодішніх обставин настроїв і можливостей просто лицарсько-абсурдний. І при оцінці Круг, при порівнянні їх з Термопілями не слід українцям забувати, що Крути далеко вищі по героїчному напруженню й офірності за Спартанські Термопілі, що перейшли легендою протягом 2500 років аж до наших часів.

Але якіб не були несприятливо-байдужі, і во-

рожі обставини часу для Крутих, все-ж і Крути теж мають уже свою легенду. Вона досить цікава для ілюстрації розуміння і оцінки Українським Народом Крут. Ця легенда подана в журналі „Гуртуймося“ за листопад 1929. р. сотником Б. дивізії Армії УНР Миколою Битинським і коротко виглядає так: В бою під Крутами потрапав до полону разом з другими палкий юнак-ідеаліст, син убогої вдови від Боярки. Большевики над ним знущалися, катували і нарешті, замордували та покинули разом з иншими в полі. Хтось з людей зняв з нього скріавлену, поштрикану багнетами, сорочку і приніс матері. Для матері вдови це єдине що залишилося від її коханої дитини, єдиного сина. Вона увесь час плаче над сорочкою та молиться перед образами. Одного разу під час такої молитви-плачу матері, вона чує, а потім і бачить, що до неї в хату прийшов її син. І врадувана, і перестрашена цим з'явницем, вона питає сина, чого він прийшов, і чи він живий, чого він її лякає. Син відповідає, що він полів в бою, а тепер прийшов по свою скріавлену сорочку, бо всі ті, що в нерівній боротьбі полягли під Крутами за правду і волю стаять на великий суд Божий. І на тому суді його скріавлена сорочка свідчитиме за нього проти ворогів. Мати вихакилася, серце її стиснулося і тугою і жахом. Але сорочку синові віддала. Тільки й сама просилася йти з ним до Бога. Вона несла до нього своє скріавлене материнське серце під всіх матерів беззахисних, що їх сини в лютий борні за правду нашу сьому впали в бою за Україну. Син і мати пішли. Цій розмові матері з сином з печі прислухалася старенька бабуся. І цій бабусі розмова ховати в синові здалася чудною, незрозумілою. Вона встала з печі причинити двері і побачила, що до ослону схилилася, притиснувши до грудей скріавлену синову сорочку, заклала мертва мати.

Ця легенда про Крути, хоч вона повстала і поширилася в такому вигляді в році 1919, себ то не так уже задовго після події, свідчить все-таки, як повільно національна свідомість Українського Народу зростала. В ній про цю свідомість, за яку заплачено і Крутами, і розірваними скріавленими сорочками юнаків Крутих та скріавленими серцями їх матерів, нічого ще немає. За Крути і Україну згадає і розуміє, що там сталося і для чого лише одна мати одного із загинулих Крутих, але весь Український Нарід, або хоч більшість, нарешті, хоч би якась помітна частина Українського Народу, того 40 мільйонного, за волю якого наложили Крутих головою, тут відсутня ще. Та і в жалах самої матері переважають болі і жалі одиної самотньої матері, що втратила свою єдину дитину. Переважають мотиви загальної людської жалісливості, ніж терпеливості й офірності спартанки матері. Та найсумніше а тією бабусею на печі. Напрошується символ, прирівняння цієї старенької бабусі на печі до нашого старенького вже таки народу, як свідчать деякі і українські археологи, що в численних хатках цей автохтон посідав терени України вже 4000 років. Через нього перекочувались різні хвилі народніх мандрівок, багато держав і культур повставало і занепадало, а він собі сидить на однім і тім же місці, губить тіль-

ко своє ім'я, назву, не підтримує своїх борців за свою індивідуальність, тримається своєї частенької хати, своєї печі. А розмова матері з сином про Україну, про свою правду святу, про своїх безліч Крут, (дай Боже щоб Крути року 1918 були останніми), — йому все ще залишається „чужою“. Він все чекає доки „прийдуть хронтом“, а він подивиться який він буде“, він „тутешній“ „нейтральний“ в крайньому разі „облізований“, а найліпше „його хата з краю“. А як що „України своєї хочуть, то спрашайся, — „а він же тут при чому“?!, а як йому, приміром, шибку розби-ли, так хто за те заплатить?! і т. д. і т. д.

Такі сумні символи й аналогії поки-що викликає наша українська легенда про Крути. Не така бадьора наша легенда, як Грецька. Але сам вчинок Крутих уповноважнював би до ясних обривів і надій та переказів. А так, взявши фактичний перебіг події під Крутами та легенду про них, приходиться ніби подумати, що даремно билися Крутих за волю України, марно, без вісти і слави офірували своє життя. Батьківщина і нарід тої найчистішої найніданішої офіри своїх молодих ентузіастів-ідеалістів не оцінили. Події років 1917-1918 і реагування на них мас народніх та, зрештою, і втрата все таки державности нашої ніби-б уповажнювали до таких сумних майже безнадійних висновків. Та все, що діялось потім і дється тепер, каже, що Крутих своєю смертю розбудили віковичний сон старенької легендарної бабусі — Український Нарід прокидається і приходить все більше й більше до розуміння і скріавлених сорочок і тих могил, в яких він, не дивлячись на заборону ховати немилосердним окупантом понищених Українських борців, нарід, хоч байдужий до ідеї, лише з людської жалісливості до їх загубленого молодого віку, поскладав їх помордовані, поштрикані багнетами тіла. Варто лише пригадати що до уряду УСРР подавалися в свій час меморандуми за псевдонімами про те, що в урядах українських 51%, не українців, а Чубарь, на з'їзді рад на Україні, звертався до представників села, правда, вже прощених щодо радянської лояльності до самого найможливішого з докором, що серед „Вас ще багато в Петлюрівців“. Любченко в році 1926 мусів не осуджувати самостійність взагалі, а доводити лише, що цей вже етап в минулому, пройдений, і УСРР осягла вже союзности, як нищого ступня державного буття. Це все свідчить про те, що настрої самостійницькі, прагнення до самостійности не зникають, а все ростуть і що саме вони ростуть з Крут; що до Крутих є пошана навіть серед де-яких українських большевиків, свідчить і таке місце з фельетону Лісового в „Пролетарській Правді“ з січня року 1926. По лінії Конотоп-Київ їде особовий потяг. В купе сидять дві дами, червоний старшина українець і ще де-хто. Найбалакучіша пані московка. Ідуть, дивляться собі по боках залізниці і діляться вражіннями подорожніми і в перемир'ях горяче дебатуються українізація. Зрештою по Бахмачі пані московка виглядає у вікно й читає на голос напис на станції, до якої підходить потяг: „Крути!“ „Его кається тут наших хахлов побілі?!“. Так, — відповідає старшина — тут поляг цвіт Українського Народу, Укра-

інська академічна молодь". „А Ви їм сочувствуете? Ви жє красний офіцер"! — Так, але ми шануємо шляхетних вояків" — відповідає червоноармійський старшина. Цим не приходитьсь заперечувати, що всі, чи яксь значна частина старшин українців в червоній армії, дійсно шанують Крути. Можливо це якийсь виняток, можливо, цей старшина з фельдону Лисового вже потім десь був засуджений більшовиками за свою вретичну істоту, в якійсь одній із численних їхніх процесів; а може він перейшов і до повстанців; може він зараз в або скінчив вже на Соловках; а може це все лише вигадка самого фельдону. Але і в такій разі яка-ж характеристична, яка симпатична вигадка на тамтешніх обставинах! У всякім разі, як би не було, але можна припускати, що така самоповажність Крути чистому всевагальному ідеалі визволення національного, без домішок моментів соціальних, що потім розвели в різні боки більшість Української Центральної Ради з її радянськими елементами, викликала пошану до Крути і у цих радянствуючих. Бо-ж цей ідеал був дорогий і їм, як визвольний; тільки вони від нього перекинулись на другий бік: Крути-ж ніколи на його захист так щиро й віддали без хитань і сумнівів, як то їм наказувала їхня молодеча не вісуга, безпосередньо — щира й чесна юнацька вдача та розуміння обов'язку. А чесно-го корота чистий ідеалізм противника змушує поважати.

Що Крути усвідомлюються Українськими народними масами, і що вони дуже муляють очі окупантові, особливо видно з процесу СВУ; отже вже по 12^у роках після Крут. Обвинувачений п. Холодний розповідає на процесі, що по весні, року 1928-29 в організації дебатовалося питання про політику влади рад на селі. „Ми мали, аж, багато відомостей про настрої на селі. Розмовляли з селянами про збройне повстання... Питали селян, як можна ставити збройний опір, коли зброї нема?.. Селяне відповідали: Е! Це дурниця, зброю знайшлися би. В кожного з селян десь знайдеться в клуні чи хліві обріз". Селяне не бояться війни, а чекають її, як порятунку".

Після де-якого часу зізнання про настрої селян прокурор питає п. Холодного: „Чи Ви повинні в загибелі юнацького куріня? (Крути). Може в першого разу задатися, що прокурор з пожалінням до Крути питає так підсудного, винуватого ніби в тому, що вислав Крути на біл. Але з тої відповіді, яку дає Холодний судові, і проглядає якраз все лицемірство того прокурорського співчуття до загибелі юнацького куріня та дійсні мотиви його захиту про подію, що відбулася вже 10 років до цих селянських настроїв, про які зізнавав Холодний.

Але москалені причинний зв'язок Крути в році 1918 і селянських настроїв з „обрізами" в році 1928 яснійший і зрозуміліший, ніж українцям.

Холодний на запит дає таку відповідь: „Несу відповідальність разом з другими громадянами, що допустилися виходу їх на фронт, що не спинали цього. В той час такі були ідеї, отой ідеал неясний Неньки України, в ім'я котрої треба скласти своє життя. Це й споводувало виступ юнацтва на фронт проти тої сили, що

мала прийти на Україну. Отв'язим розумінню я й беру на себе відповідальність разом з иншими, бо наш вплив був націоналістичний, ми й розпалювали оцю ненависть".

Отже тут уже нічим не приховано, жадними моментами „соціальної контрреволюції" те, за що судили не лише СВУ, конкретних його людей, зрештою концесію УНР. Ні, тут для москаля прокурора важливо засудити саму і найчистішу, найбезкориснішу офірну відданість самому ідеалові Неньки України, її волі, самого вже тільки стремління до неї, незалежно від форми. А за цей ідеал же Крути й вмерли.

І запитавши підсудного Холодного ніби зі співчуття до юнаків, прокурор хотів змусити Холодного осудити Крути хоч би тільки, як мрію про свободу і визволення України. Це йому не вдалося. А вже такі приховані наміри прокурорські в зв'язку зі всім попереднім, зраджують став свідомості національної на Україні. Вони свідчать, що Крути не даремно билися, не марно полягли за волю; їх сьогодні шанують більше, ніж в році 1918, коли мало-хто знав та чув про них. А далі пам'ять про них переходить в легенду про їх чин, бадьорить і вербуватиме український люд, спонукатиме до волі; у збільшеній же своїй державі буде монументальним пам'ятником надгероїчної офіри і дороговказом українській, а академічній молоді особливо. Тому не слід забувати і сьогоднішній академічній молоді, що ініціатива творення Студенського Січового куріня належала або учасникам, або тим, що знали і шанували більше, ніж хто небудь героїв Маківки і Лисові. І де-хто з цих учасників військових формацій українських в боротьбі за волю України ще в році 1914 полягав теж під Крутами. Крути — перший спільний чин і перша спільна офіра, як заповіт на майбутнє по перехресних стежках.

Не бракує жалів і від провідників Української Армії на те, що даремно, необачно вислали на загибель юнацтво українське; що його жертва занадто висока і нічим її оплатити, віддячити, а страта нічим невінагородима. Уряд і провід військовий можуть дозволити собі на ці жалі. Бо і від них не мало залежало і залежатиме, щоб Крути вже не повторювалися. Але Україна має ще так дужого ворога, світ так ще байдужий до наших змагань і волі, що чи то товаришам поляглих під Крутами, чи то сучасній молоді у віці поляглих Крути треба бути завжди готовими до Крут. Коли треба буде, не знайдеться инших виходів і можливостей — Крути мусять бути. Як воякові статут радить на війні чути завжди на поготові, а рушницю і в ночі класти біля себе, так і українській молоді що думає за визволення свого Народу, треба вічно про це не забувати. Менше буде прикрих несподіванок. Бо Крути це символ нашої вічної невідготовленості, символ вічної нашої самотності в обличчя фатальної небезпеки і то не завше тільки з нашої вини. А в сьогоднішню 13. річницю їх смерті відчуваючи докір, що не всі ми були разом і разом з Крутиями в судний для них день, що не могли їм допомогти, або улекшити їх долю, але-ж з гордощами національними, що Український Народ

має нехай і трагедію, але Крути, — схилимо голови свої в глибокій пошані перед світлою пам'яттю їх. Бракує слів оцінити належно за один раз їх подвиг. Його чим далі, то все більше, цінитиме й шануватиме з роду в рід вся нація Українська у всі свої віки прийдешні, і тим їм салітатиме все пишніший заслужений ними вінець слави невиміруної від свого Народу. Крутяни все віддали що могли, не лишили ані найменшого

верна неправди за собою і заслужили собі цю славу і вічний спокій. І кожен прочинив український, кожен подорожний до тисячолітньої могили найпершого князя в Києві Аскольда, доля якого чи не така ж трагічна як і Крути, рознеситиме у всі закутки широкої Української Землі звістку і пам'ять за тих, що так віддано і трагічно зложили життя своє за новітню Українську Державність.

Проф. Р. Лисовський.

Т. Шевченко як маляр.

Малярська творчість Шевченка дав нам великий, та на жаль, так мало опрацьований матеріал, як доказ його незвичайного талану, і дивув нас тільки, чому в так мало заінтересовання з цього. Малярство Шевченка в його справжнім поклонянню, якого не міг приглушити в нім навіть його великий поетичний талант, — поет і маляр в одній особі, подавши собі дружню руку, йшли спільним шляхом, доповнюючи себе взаємно. Правда, що різні суперечні думки поборюють себе; одні: що Шевченко — більший поет, другі, що слава літературна убива в ньому малярський талант, — та про це ще сьогодні сперечатись рано, — треба вглянути в його творчість, як маляра не з сьогоднішньої точки погляду на мистецтво, а вернутися в той час і в ті обставини, серед яких творив Шевченко, щоби пізнати, який непересічний малярський талант був Шевченко на той час. Яку велику роль відігравало в життю Шевченка само стремління до малярства, через що він з під стріхи бідної селянської хати добився в так молодім віці аж до Академії Мистецтв в Петербурзі — це шлях не звичайної людини; і то дає нам право думати, що саме через малярство досягнув він ту можливість виявити себе як і поет. Скільки ж життя посвятив Шевченко для досягнення освіти малярської, та про те, як дуже любив він це мистецтво, вказують самі його слова на задоволення: „Мені заборонено ще й малювати, однією найбільш мук завдає мені те, що малювати мені не дозволяють“, або: „дивитися і не сміти малювати — це така мука, яку може зрозуміти тільки правдивий художник“.

Від наймолодших літ виявляв Шевченко хист до малювання. В перших початках своєї науки у дядка найважливішим було для Шевченка те, щоби можна було тільки пізнати найпримитивніші способи в малярстві; а що тодішні дяки-маляри обмежували своє знання на копіювання ікон, то це, видно, не задовольняло Шевченка, і він переходить від одного дядка до другого, та упевнившись, що не було чого доброго у них навчитися, опинився вкінці у дворі діда Енгельгарта як слуга козачок; скоро потім взяв пан Шевченка з собою у Вільно. Там Шевченка діда Енгельгарт віддав правдоподібно на науку до відомого маляра Яна Русгема. З Вільна переїзжав Шевченко у Варшаву, і тут його пан Енгельгарт, людина практична, бачивши у Шевченка незвичайний нахил до

малярства, зрозумів власну користь мати зі свого кріпака доброго портретиста, віддає його на науку до звісного маляра Лямпи. — Однак не довго побув Шевченко у нього, а переїхав зі своїм паном у Петербург і тут знов перейшов на дальшу науку до маляра Ширяєва 1832 року, який своєю жорстокістю відгравав просто своїх учнів; тому і Шевченка не задовольняла атмосфера в майстерні Ширяєва, і він часто виходив з дому рано ще до сходу сонця в літній сад, де зарисовував статуї, розуміючи, що для поступу в малярстві велику вагу мають зарисовки класичних фігур. Тут під час таких своїх зарисовок в літньому саді стрінувся раз Шевченко зі своїм земляком малярем Сошенком, який відіграв велику роль у всій дальнійшій долі Шевченка. Він, оцінивши незвичайні здібности Шевченка в малярстві, допомагає йому тим, що знайомить його з артистами — Венеціановим, далі з дуже впливовим секретарем Академії Мистецтв Григоровичем та тодішнім світилом артистичного світа в Росії — Брюловим, якого вплив бачимо довго в творчості Шевченка. Приятель Сошенко опікується даліше Шевченком і за допомогою Григоровича уміщають його в товариство „Поощрення художників“. Шевченко приступає до студій над кістяком, над анатомією, а з часом береться вже до композицій в малюнку, яку першу відзначив показати Сошенкові. Йому подобалася скромність Шевченка, як певна прикмета талану, і подобався йому твір його своєю простотою — це „Едип і Антигона“.

Тимчасом приятелі розуміючи, що Шевченко, як кріпак, не зможе досягнути вищої освіти, а навпаки — це ще погіршить його становище і самопочуття, — стараються визволити його з кріпацтва. В тому допомогли йому Венеціанов, Жуковський, граф Вельгорський, і Брюлов; цей останній намалював портрет Жуковського, — розіграли його на лотерії за 2.500 рублів і ті гроші заплатили дідачеві Енгельгартові за акт визволення на волю Тараса Шевченка 22-го квітня 1838 р.

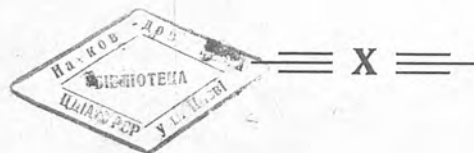
Яку безграничну радість переживав Шевченко по одержанню сеї „відпускної“, того свідком був сам Сошенко, який різними способами мусів заглушити в ньому цей вибух радості. Вкоротці потім запровадив Шевченка сам до професора Академії Мист. Карла Павловича Брюлова, у якого починає Шевченко побирати науку на копії

ЧЕТУЙМОСЯ

988 с. т. 1289 см.

1993

—ГУРТУЙМОСЯ—

НЕПЕРІОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ ВІЙСЬКОВО-ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

Під редакцією В. Филоновича та М. Битинського.

Рік видання V.

Січень 1933.

X.

1918

1933

22. I.-30. I.

....„Однині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною Вільною Суверенною Державою Українського Народу“.

(22. I. 1918. IV. Універсал.)

У найглибшій пошані свої голови схиляємо перед Вічною Світлосяйною Памятю Героїв Крут, що на Брамі України в обороні Батьківщини вмерли, але не зрадили її.

Ніч нашіптує закляття
йменам душ майбутнім;
Ніч підпалює багаття...
грав смерти люття.

Сиротою бідний покій
з ганку виглядає,
Сум за столом одинокий
струни натягає...

* *

Далека дорога, збита та розлога
Веде, веде в небо до престола Бога.
Зорі зорять в темно, сонце світить денно,
Місяць провозає бліді тіні земні.
У престола хором ангели в трифору,
Віра та Надія з ласкою у зорах.
У престола спокій, божські тихі кроки;
Миро та бальзами на рани глибокі...

Материне серце, Богом оділлєте,
Одяглось безсмертям в світло-сяйні шати —
В синову сорочку вбрався грізний местник,
Той, що меч відточить, з ворогами схрестить...

М. Битинський.
Сотник.

До 15. річниці бою під Крутами.

Цього місяця і цього року минає 15 літ з того часу, як на невеликій глухій чернігівській станції, в Крутах відігрався сумний акт кровавої драми України; минає власне, 15 літ від тих незабутніх днів 29. і 30. січня, коли тим кровавим актом під Крутами розпочалася величня нова епопея нашої славної, хоч і трагічної, визвольної боротьби. Під Крутами у нерівній боротьбі з ворожою московською навалою загинули студенти Січового Студенського куріня, цвіт нашої національно-патріотичної молоді, перші лицарі України, які перші підставили свої палкі натхненні груди під тяжкі удари наїздника.

Від того часу, коли, власне, вперше був поставлений на межах молоді Української Держави серйозний, організований владою опір ворогові і коли пролягала перша українська мученицька кров за визвольні національно-державницькі гасла, виголошені IV. Універсалом — минає 15 літ, термін

досить значний, досить віддалений від нашого сьогодні, хоч ми ще і досі повні свіжого живого відчуття й ясної свідомості того трагічного моменту. Крути вправді були для України першим грізним громом з півночі, і та перша реальна погроза брутальної московської сили залишає в нас незгладиме палюче враження. Образ Крутянської події і тепер, як живий, стоїть перед нами і безперестанно хвилює нас, як хвилював завжди і досі протягом всього того часу, що відсував його від нас в чим раз дальшу минулість.

В нашій історії нової визвольної боротьби Крути стали нескореними, а Крутянський бій нашої студенської молоді з болшевицькими розхристаними бандами став у нашій пам'яті й відчуттях незгладимим. І гіпнотичних Крут не змогли у нас з душі викреслити, чи бодай заслонити, затінити собою другі, неменш значні, кроваві, трагічні події нашого недавнього змагання.

Навпаки, спомини про всі ті великі події, що відбулися по Крутах, про всі уславлені чини нашої зброї не тільки не заслонюють спогадів про Крути, а якраз живлять їх собою, ясніше освітлюють, дають нам можливість самі Крути реалістичніше осягнути, бо... все, що було, що сталося по Крутах, є в суті речі наслідком Крут. І навіть сам час, що мусів би, наче відсувати від нас минулі події в забуття, працює якраз на користь незабутності Крут, бо відсуваючи їх в складі широкого комплексу наших визвольних чинів в дальшу перспективу, зарисовує він нам опукліше пластичніше і саму Крутянську подію та дає для ока більшу змогу вірніше пізнати значіння Крут й їх наслідки. Так виходить, що чим далі від нас Крути часово, тим вони ближчі до нашого розуміння своїм внутрішнім сенсом, чим далі від нас стоять Крути фізично, тим ближчі вони нам стають духовно. Крути криють в собі одну тайну, яка нам лише поволі, з бігом часу роками розкривається... І по мірі того, як ми самі через досвід й аналогії еволюційуємо в пізнанні всіх моментів наших національних змагань і в справедливій оцінці їх ваги, відкривається нам, чим раз більше і ширше значіння Крут. Через призму пізнання національної нашої свідомості, даються нам і Крути пізнати їх виключну роль у часі нашого недавнього національного зриву. Інакше: з упливом більшого часу Крути більше до нас промовляють...

За цих минулих 15 років Крути знайшли собі досить значний і літературний відгук. Про події під Крутами немало писалось; були це поетичні присвяти, мемуари й критичні, політичні, історичні, воєнні й публіцистичні оцінки. Писали про крутянські події і ті, що брали безпосередню в них участь (спомини очевидців) і ті, що здалека на основі студій фактичного матеріалу і на основі різних критичних їх оцінок намагались збагнути справжню роль і значіння Крут в нашій боротьбі.

Знаходили в наших Крутах аналогію зі старими грецькими Термопіями, де спартанці Леоніда грудьми закривали перським ордам вхід до Греції; порівнювали психологічно наші Крути з цезарським Рубіконом, як з рішучим переломовим моментом, у яким виспіла і схилилась наша воля до

рішення боротьби з Москвою; оцінювали Крути, як перетворення „слова в чин“ — як перетворення заклику ІV. Універсалу до боротьби за Українську Державу в чинне ділання зброї; означували ще загибель нашої студентської молоді в Крутах, як високий хвалигідний приклад рідкої самопожертви, жертвенності, мучеництва і мужності; характеризували ще Крутянський бій, як класичний приклад повного воєнного анафалетизму з боку наших військових керівників; кваліфікували ще Крутянську невдачу й сумну подію, як безумство, зраду і злочин з боку керівників тодішнім нашим державним життям. Безперечно, що у всіх цих оцінках, і в кожній зокрема і гуртом, є певна міра рації. Молода Українська Держава творилась у бурхливі часи революції; в фокусі її тодішнього державного апарату переплутувались і переплітались різні, відмінні від себе ідеї, відчуття, прагнення і пристрасти краю, які ще до того інфікувались і загострювались міжособною боротьбою розбурханого революцією населення, ворожою агітацією і безоглядним егоїзмом і поступуванням українських політичних партій. Україна кипіла і бурлила. І ця постійна змінність і неспокій надавали тоді всьому українському життю скрайню многогранність. Життя розбурханої України було многобарвне і многобічне. Цілком вільно і разом з собою могли тоді укладатись і виявлятись і великі людські та громадські чесноти і низька підла негідність; з одного боку — справжній вияв ентузіазму, зрив мужності, жертвенності, самовідданності, гідності, працьовитості, розуму, волі, стійкості, чеснот, віри і любови, а з другого боку — депресія, страх, самолюбство, амбіції, фальш, брехня, підкупність, зажерливість, брутальність, підлота, фанатизм, цинізм, обман, глупота і малодушність. Ця тодішня така многогранність, без сумніву, просякала і в державний наш провід і в апарат; і не було б нічого в тім дивного, як би ця вся позначена многобічність українського революційного життя так чи інакше відбилась би і на крутянських подіях.

Крути були лише епізодом в тодішній українській революції, отже і в Крутах могли мати, зрозуміло, місце різні вияви двобічної людської натури — і негідність

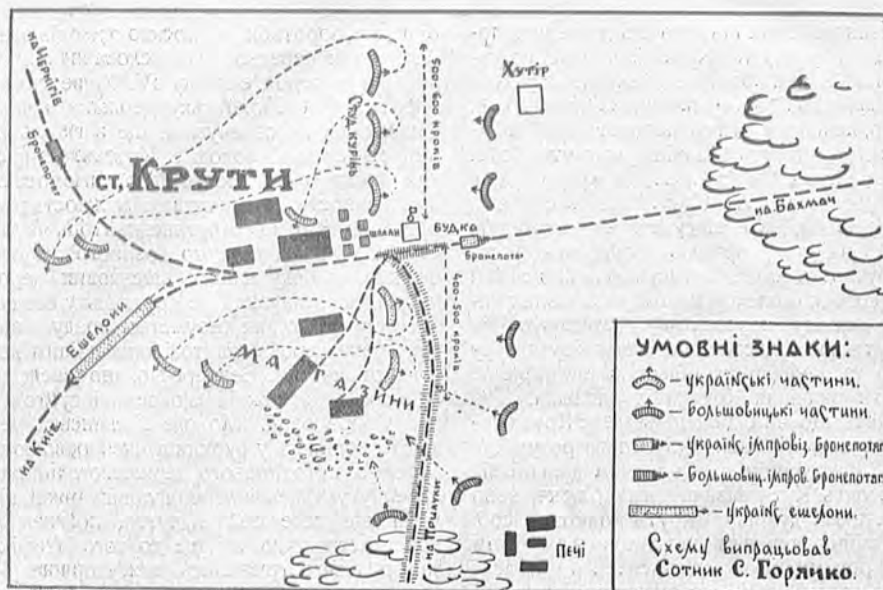

Схема бою під Крутами.

і великий чин.

То ж не є дивом і те, що українські дотеперішні автори описів крутянської трагедії, намагаючись вникнути в її сенс, розкрити, мовляв, „таїну Крут,“ старалися, зрозуміло, передувати, мимо об'єктивного фактичного опису самого Крутянського бою, пізнати, дослідити безпосередні чинники, найближчі причини і наслідки тієї крутянської трагедії; і поскільки, як ми вже зазначали, та трагедія відбулася на многобарвному, многогранному тлі розбурханої революцією тодішньої української дійсності, що замикала в собі всі від найсвітліших до найтемніших можливості і вияви, то, ясно, що й описи крутянських подій сорокатиють різними, відмінними від себе висновками, з яких ні один не можна було б назвати неправдивим. У всіх дотеперішніх описах Крут єсть своя певна міра, своє зерно правди, які дуже цінним матеріалом ляжуть майбутньому історикові в основу його загальної синтетичної схеми нашої останньої визвольної боротьби.

Ось, власне, стільки можна було б зазначити про все те, що досі протягом 15

минулих років писалось про Крути, як вияв з боку нашого громадянства певного до них живого зацікавлення. Крути нас сильно вразили і ще довго будуть вражати; про Крути писалось і ще багато писатиметься; під вражінням страшних кровавих крутянських подій виявлялись спроби їх різної докладнішої фактичної і ширшої історичної оцінки, і будуть такі спроби не раз ще виявлятися.

Та ми не можемо при цьому не зупинитись на одному, найбільш поширеному і переважальному в літературі і в громадській opinii про Крути висновку, який видається нам за найбільш обґрунтований й який наближається вже до серйозної спроби пізнати й оцінити значіння Крут у зв'язку з загальним пізнанням, досліджуванням й оцінкою нашої останньої визвольної боротьби; таке пізнання Крут і висновок про їх значіння пробивається вже в ширшій межі певної історичної перспективи та формує й закріплює за Крутами значіння їх, як певного ідейного чинника в історії нашої недавньої боротьби. Маємо оце на увазі саме той, цілком справедливий висновок про

Крути, що характеризує їх, як переломний момент в періоді нашої всієї сучасної визвольної боротьби, з якого, власне, почала будитись і рости наша відпорна проти московського гноблення сила, й яким фактично розпочинається наше збройне славне і тривале змагання за національно-державницьке визволення. В цім розумінню Крути були справді тим могутнім громом, тим шаленим страсальним ударом, який розбудив пасивну українську національну свідомість, приспану в час революції різними соціальними змаганнями, у Крутах саме відбувся різкий, крутий зворот боротьби українського народу на правдивий шлях досягнення своїх, спільних всім і найвищих ідеалів в національному і державницькому визволенні. В Крутах з найбільшою ясністю стало зрозумілим, що Україні з Москвою не по дорозі, що Москва, як була, так і зостається вічною загрозою нашої волі і що забезпечення цієї нашої волі і нівелізація московської загрози єдино можливі через утворення Української Незалежної Держави і через рішучу, безкомпромісову під всяким зглядом боротьбу з Москвою. З Крут і почалась ця негаваюча й до нині боротьба. Крути справді стали ділом виголошеного ІV. Універсалу слова. В Крутах не лише скріпла свідомість всієї ваги ІV. Універсалу, а зродилась повна свідомість необхідності і найрішучішої боротьби за нього в парі зі збудженою емоцією і волею до чину. Отже, під цім зглядом Крути дійсно стали повною свідомістю, чуттям і волею, повною душею нашої дальшої боротьби, і в цім їх головне для нас значіння, в цім їх кординальна визначна роль в історії нашої останньої боротьби і в цім їх історична й ідейна невміручість.

І безперечно, значна заслуга є в цім тих, що на таке ширше й ідейне значіння у нашої боротьби Крут звернули увагу, пізнали їх тісний, визначний у своїх наслідках, звязок із загальним нашим визвольним змаганням та на цей звязок і на це значіння крутянських подій вказали. Цей висновок, що відзначає Крути, як момент, що в ньому відбулося збудження рішучості в нашої

національній волі до психологічного відпору Москві й як момент, з якого розпочалась і фізична боротьба з нею, позначає собою вже ширше розуміння ролі Крут та глибше пізнання значіння їх, як певного звязуючого чи причинового середника на тлі більшого періоду нашої визвольної боротьби. В цьому рамки значіння Крут вже багато розсуваються; Крути із вузької перспективи революційних подій за часів діяльності Цен. Ради зі всіма своїми тісними і найближчими причинами та наслідками відсуваються вже в ширшу і глибшу перспективу історії нашої загальної недавньої визвольної боротьби, с. т. з епізоду певного періоду нашої революції, як певного явища зо всіма своїми причинами в дуже тісних рамках просторового і часового оточення, стають Крути епізодом історії нашої останньої національної боротьби далеко вже ширшого, більшого глибшого періоду нашого національного напруження й його вияву. В Крутах кровавим чином наче-б вперше реалізувалися наші недавні визвольні прагнення і наче-б з найбільшою повнотою й ясністю просвітила ідея конечности безкомпромісового одвертого бою з Москвою в цім змаганні, що потім і мало за наслідок довгу і вперту збройну боротьбу українського народу з ворогом. Отже Крути в цім сенсі замкнули в собі певний комплекс ширших історичних причин та наслідків і стали для нас наче-б носією певного глибшого історичного й ідейного змісту нашої боротьби. Крути стали безсумніву через це важливим чинником, важливим моментом, с. т. дуже значним історичним епізодом нашої останньої боротьби, що позначив за собою дуже великі наслідки. Ось такою вже тепер уявляється роль Крут, справедливо відмічена і дотеперішньою літературою про Крути, якщо дивитись на крутянську подію з точки погляду історії загальної нашої недавньої визвольної боротьби.

Та нам здається, що Крути заслужились на ще більшу роль, не лише на значіння епізоду часткового періоду нашої останньої боротьби, епізоду історії недавнього нашого визвольного змагання, а можуть до певної міри розцінюватись за епізод загальної нашої національної історії, як певний значний історичний момент в повному обсягу всієї

одвічної боротьби українського народу з московською розрухою — України з Москвою, степового Півдня з лісовою Північчю, європейської культури з азійським варварством. В цих останніх моментах крутянський епізод міг би вже навіть вийти з рамок нашої суто національної історії та увійти по загальній лінії боротьби Європи з Азією, і тоді б нам цілком ясною й зрозумілою стала роль Крути в цій боротьбі та аналогія їх з грецькими Термопіями, з якими вони по суті мають якраз не так зовнішню подібність, на яку досі в літературі про Крути натискалось, як саме подібність внутрішню, стосунково до їх однакової ролі воєнного авангарда, що трагічно загинув в обороні європейської культури перед Азійською варварською навалою.

Та ми наразі воліли б обмежитися значінням крутянського явища, як лише певного визначного епізода нашої загальної національної історії.

Не будемо на цій місті багато розписуватись та займатись ширшим і глибшим досліджуванням та докладнішим аналізуванням історичних фактів, як також і проведенням їх порівнянь, що, на нашу думку, могло б бути темою окремого спеціального труду, а постараємось лише коротко визначити той ряд напрямних вісторії нашої загальної національної боротьби, по яких, як нам здається, і незабутня крутянська трагедія складається на дуже значний епізод історії загальної боротьби України з Москвою, який прагматично в'яжеться з цілим шерогом глибоких причин і наслідків всього, взагалі, життя укр. народу.

І тут ось неодмінно, як вся наша остання боротьба, так і крутянський погром найбільшу й найповнішу аналогію мають в боротьбі з Москвою гет. І. Мазепи та в московському безоглядному погромі Батурина. В цих війнах і цих погромах з найбільшою очевидністю виявилась сумна загальна історична доля і доля України, як захисного заборолу грецько-римської європейської культури на межі дикого, хижацького, експансійного, руйнного і невгамовного Сходу. Положена географічно й історично на „великому шляху народів“ зі сходу на захід і з півночі на південь, Україна при-

родньо засуджена була від віків на страшні подвійні удари варварського світу та на безконечне висилоюче висотування своїх сил в боротьбі. В найстарші часи історичного життя українського народу, поки північний шлях від Бялтицького до Чорного моря зайнятий був Варягами, а на сході від хижацького дикого кочовницького світу захищала наші землі Хозарська держава, Україна мала змогу прищепити собі засади скандинавської і византійської культури та широко розвивати і синтезувати у себе ті північні і південні культурно європейські впливи; Україна при порівнюванні спокійному, чи у всякім разі, незагрозливому і безпечному тодішньому політичному житті природньо ставала лучником двох відмін одного й того ж європейського культурного світу.

Та ось під ударами кочовницького Сходу проломлений був поріг Хозарської держави, а на півночі „варяжський шлях“ заступила дика Московщина... Україна опинилась між двох страшних вогнів, між двох небезпечних середовищ, з яких на неї стала розливатись постійна довговічна руїна; зі сходу по шляху на добробутний захід на Україну стали натискати хижі орди всяких численних кочовничих народів, з півночі, з болотяно лісових пуць по шляху до Чорного моря став виявляти свою нестримну експанзію, не менш хижий і пожадливий нарід слов'янських фінів в образі народу московського. І з того ось часу на цілі віки покладено було долею й історією Україні тяжке завдання бути їй захистом, опорою, забором європейству і осідлої культури проти страшних відрухів кочовницького варварства. У великій довгій тяжкій і жертвенній боротьбі Україні пощастило зламати напір хижацького Сходу; проти напору хижацької московської півночі веде вона трагічну боротьбу ще й досі.

Україна встояла в віковій боротьбі проти кочовницьких орд всяких Аварів, Мадярів, Торків, Берендів, Печенігів, Половців; і не тільки оперлась і встояла вона перед цією грізною навалою, а навіть вдалося їй своїм більш витривалим, життєздатним нутром перетравити в собі більшість з цих хижацьких кочовницьких народів, асимілювавши їх в своїй вищій осідницькій культурі. По Половцях насунула знов зі сходу велика

смертельна загроза для України — Татари українські національні державні і культурні центри мусіли відсунутись на захід, — закорінюючи там в собі і західні культурні впливи. Поступово, але твердо крок за кроком відбувався зворотній процес посунання української сили, проти сили татарської, — поки вона під ударами українського козацтва і Запоріжжя не впала. Впали й Татари; Україна доконала свого історичного завдання в змаганні проти Сходу. Впав останній натиск хижацького варварства зі степу. Впали Татари... але всю їх азійську дику спадщину перейняла в нетри своїх лісів Московщина.

Що правда, вже й перед татарською навалою почала була розвивати Московщина свою експансію на Україну. Претензії північних князів до земель Київської Держави ставали щораз частішими і більшими, а їх війни проти південних князів щораз безогляднішими. Вже і в тих історично далеких часах Московщина (в розумінні великоруського народу) в методах і практиці своїх нападів на Україну виявила вповні своє жорстоке хижацьке обличчя. Досить було б згадати незабутній погром Москвинами Києва 1169. р. зо всім жахом безмірної руйни, нищенням святинь і добробуту його з масовим кровавим мордом київського населення і т. д. Вже ось від того давнього часу намітилися і увійшли в ужиток в Московщині „прийоми воздеїствія“ проти України, від яких вона не відступила і до сього часу. Й ось вже й з того часу при одночасній боротьбі зі Сходом, мусіла Україна напружуватись в своїх силах для відсічі не менш грізної небезпеки і з Півночі.

І по мірі того, як татарська сила маліла та заникала, московська потуга все більшала, зростала і набувала у своїм розгоні все більшої інтензивності. Московщина вправді замінила собою Татар, і то не лише фізично, а й ідеологічно, перенявши, всмоктавши в себе глибоко і засвоївши весь комплекс розумінь, відчущань і виявів захляного хижацько-азійського світогляду. Московські князі, царі та імператори стали повною подобою і наступниками своїх колишніх володарів — татарських ханів. Через заведену татарську систему влади на Московщині, через „данників“ і „намісників-ханів“, через „вотчинників“, власників і „господарів“ і „господинів землі руської“ (московської) до необмеженого „самодержавця“ корінили вони й усталили у себе в найгіршій формі увесь безоглядний азійський деспотизм, який на зовні характеризується з одного боку необмеженою сваволею і скрайньою жорстокістю індивідуальної диктаторської влади, а з другого боку — рабським страхом привязаного до цієї влади пасивного, покірного, обезличеного населення. Ця зовнішня форма деспотії таїть в середині себе постійну, завжди готову до вибуху, грізну потенцію страшного специфічного східного імперіалізму — ненаситної кочевницької жадоби безмежного панування, поширення своєї влади, підбиття й безоглядної експлоатації земель і народів в парі з ігнорацією всякої справедливості і права, з призириством до чужих святощів, з брутальною неґацією всякої особистої й громадської свободи та особистої й громадської людської гідності.

Ось так московські царі й імператори замінили собою татарських деспотів-наїздників Батіїв, Тамерланів, і Тохтамишів, а московський нарід, вихований віками в рабстві, страху, жорстокості і безправстві, замінив собою ті дикі орди степових руйників, що колись страшною примарою тяжили над Україною зі сходу.

З падінням татарської сили вага грізної небезпеки для України перенеслася зі сходу на північ, і ця небезпека, цей московський дух ненаситного панування і руйнів завис над нею, як Дамоклів меч, на цілі віки і тяжить над нею ще й досі.

І цей азійсько-хижацько-руйний дух Московщини без огляду на прийняття нею зовнішніх форм європейської цивілізації та засвоєння собі її технічних ріжних здобутків, ніяк не в силі по своїй природі перейти на глибокими принципами західної культури, збудованої на основі ваги, цінності і свободи людської індивідуальності, пошани до права, громадської самосвідомості і самодіяльності та инш. Переходячи на зовні ріжні фази наче б еволюції, пристосовуючись часто до нових світових рухів й ідеологій, модернізуючись у своїх гаслах, цей дух московський по суті в найглибшій своїй природній основі залишається незрушно закостенілим і незмінним. І під

князівськими гаслами „собіранія землі руской“ і під царськими гаслами „покровітєльства православної вери“ і під петровськими гаслами „європеїзації Росії“, і під народницькими та соціалістичними гаслами московської інтелігенції через Бакуніна — Нечаєва до Леніна і під примітивним бундучним й одвертим ключом звичайного московського лаптя „наша матушка Рася — всему свету галава“ — однаково криється той дух ненаситного хижацтва, ідеологічного східного імперіялізму, жадою безмежного універсального панування та безоглядної руйни і нищення непокірних. І ці різні під різними гаслами вияви національного московського духа не можна інакше і характеризувати, як лише як ступені атактичності відрухи закоренілої, негнимої дикунської натури. Пристосовуючись до часу й умовин, „гун золотить роги“, але від того вони не позбуваються своєї страшної сили. Пристосовуючись до часу і московський дикун змінює форми своєї експансії, але вони не в силі заховати й руйнувати варварську суть так само, як не заховували петровські лискучі кафтани і перуки та не заховують і тепер європейські фраки більшовиків безоглядно жорстоке пожадливе і захлаєне серце хижака.

Наїздник-Кочевник зник на облозі Європи, зате його дух осів у московських пущах; зник вже і жагучий страшний одвертий гук дикуна, зате в Московщині перетворився він на різні універсальні ідеології і гасла... І цей дух і цей гук, повторюючись постійно і спонтанно певними атактичними відрухами в формі різних московських експансій, від довшого вже часу затяжлив над Європою, тяжить над нею і тепер; а передусім тяжкою хмарию затяжлив він над Україною, як аванпостом європейської культури на сході Європи. Борючись постійно за своє існування і тим доконуючи своєї тяжкої ролі заборони Європи, Україна виснажувалась силами і в цій трагічній боротьбі підлягала не раз тяжким ударам Півночі; будучи силою історичних обставин прилучена до Московщини, вона не втрачала свідомості свого історичного покликання, і в часі особливо інтензивної і великої експансії Москви за царя Петра на Чорноморські шляхи, мужньо знов зірвалася до визвольної боротьби під проводом

гет. Мазепи. Правда, несила була Україні устоятись перед могутньою московською навалою. В цій визвольній боротьбі вона на довгий час втратила і свою державність, але збройним опіром Москві вона не тільки заховала свої прагнення до свободи та потенцію дальшого за неї змагання, а заховала і відстояла вповні і свою національну честь і гордість. Перед новою навалою московських орд у вигляді петровської „європеїзованої“ армії, як колись і перед наїздами степових хижаків наїздників, Україна не відступила ганебно з поля бою, не покинула перед обличчям грізного ворога зброю, а чесно і мужньо, по мірі навіть своїх слабих сил, стала до бою. І в тім моменті, коли Україна зустріла ворога не як покійна рабіня, а як свободна земля свободного народу, в тім моменті, коли вона звела свою зброю на гнобителя і впала переможена лише силою, вона заховала на вік славу свого мужнього чину, славу своєї гордості і чести. Цей момент на завжди залишився могутньою рушійною силою, що стимулювала постійно її до нових зривів.

І в цій нерівній боротьбі України з петровською Москвою, в цім благороднім акті прийняття бою з ворогом, доконання своїх історичних завдань і заховання лицарської чести, найчільнішу роль відіграв Батурин. Батурин перший заступив дорогу ворогові, перший підставив свої груди під ворожі удари, і перший впав в руїнах. На Батурин перший звернулася вся нестримана дикунська ненависть москалів і в ньому першому вони справили свій кровавий нелюдський бенкет, руйнуючи, палючи, вибиваючи до ноги його населення. Батурин перший став гробом українських мучеників замордованих в нелюдський спосіб „європейською“ петровською армією. Саме в Батурині Україна показала свою мужню непохитність в рішучості самопожертви при обороні своєї свободи і чести, і саме в Батурині його оборонці показали себе гідними імені свого народу. І через те Батуринська трагедія увійшла назавжди значним епізодом в обсяг нашої загальної історії боротьби з Москвою, як приклад непохитної мужньої боротьби України за свою Волю й як приклад боротьби України в обороні європейської західної культури перед навалою московського варварського Сходу. По-

вертаючись на кінець до сучасної нам нашої визвольної боротьби, бачимо в ній яскраву аналогію. По суті майже нічого не змінилось. Москва в своїй експансії залишилась тою самою — дикою, жорстокою і безоглядною, що була і за часів Петра. Новомодні фракси, що замінили собою куці з підрізнаними полами петровські кафтани, нічуть не змінили самого духа Москаля — він залишився той же: необузданий, недоткнутий почуттям людської гідності і права, брутальний, хижий і ненаситний панування. В наїздах Петра на Україну за часів Мазепи можна бачити ясний прообраз сучасного наскоку большевиків на Україну з такою ж докладністю, як в методах петровського приборкання непокірних можна з докладністю пізнати страшний прообраз усіх сучасних нам большевицько московських звірств, як в мордуванні Українців у Глухові і Лебедині, пізнаємо ті ж самі методи і практику сучасного Д. П. У. Нічого у Москви не змінилось... І дарма, що вже тепер вона посунула на Україну не під імператорськими гаслами добування Чорного моря, позарання „ізмєніческой старшини“ і „захисту простого народу“, а під модерними соціалістичними гаслами. Дух Москви і методи боротьби та методи „воздействія“ залишились ті самі і не порушні, як то вони були ще у свій час перейняті від лісових диких фінів і хижаків-татар та доведені до досконалости московським царським деспотизмом.

Зараз під плащиком комунізму і гаслів III. інтернаціоналу, що якраз саме і відповідає ідеологічно і засадничо світоглядів

жадобного, безоглядного, ненаситного панування хижаків-дикуна, під демагогічними соціалістичними гаслами „визволення трудящих“ брутальною силою вдерся на наші землі одвічний космополіт-кочевик, універсальний грабіжник і насильник та на них порядкує, як і за часів царя Петра...

Тоді Україна впала, подолана у нерівній боротьбі. Так і тепер схилилась Україна по довгому і тяжкому змаганні. Тоді Україна на заховання своєї національної честі, як знак протесту проти сили гнобителя мала свою тогочасну боротьбу і в ній свій незабутній трагічний, але гордий і чесний Батурин. Так і тепер Україна не схилилась покірно перед Москвою, а мала свою визвольну славу боротьбу і в ній свої горді і чесні Крути — другий наш Батурин, де так само здвигненням зброї заманифестувала свій протест й опір московській дикій навалі, а жертвенною кров'ю мучеників-крутян заховала подруге свою національну честь і гордість на знак того, що вона і досі ще повнить свою історичну, покладену на неї долею ролю охоронниці європейського західного світу перед хижацьким азійським атакізмом Москви.

Таким чином, Крути мають для нас значіння не лише епізоду історії нашої недавньої визвольної боротьби та того визначного в ній моменту, з якого вона власне почалась і ним стимулювалась, а також і ширше ідейне значіння епізоду нашої історії загальних визвольних змагань та боротьби України з Москвою.

І в цьому значінні вони ще більше набувають свою невідчужуваність.

